

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

72. ÅRGANG

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
2007

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Tømrermester Helge Kragelund
Nordea Danmark-Fonden
BG Bank/Danske Bank, Risskov
Sparekassen Østjylland
Århus Kommune

Tryk:
Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede: Forsidebilledet er fra Horsens Fjord ved Snaptun. Et stykke mod syd på en forhøjning står resterne af to kanoner, der udgjorde Svenske Skanse. Neden for forhøjningen (vist på bagsiden) er anbragt en slags mindesten med indskriptionen: "Tønballegård Svenske Skandsen". (Det anvendte å gør det klart, at den er anbragt i nyere tid, mens de to d'er nok skal give stenen et mere gammeldags præg). - Kanonerne gav inspiration til omslagsbilledet, idet en artikel: "Ovn til gloende kugler forefindes ikke", bagi bogen, handler om Englandskrigen 1801 og de kystbatterier, der oprettedes i Østjylland. Lidt nord for Snaptun ligger Hesteodde, hvor der i 1801 anlagdes en redoute efter anvisning af oberst von Czernickow for at forsvare indløbet mellem Hjarnø og Hesteodde. Den er forlængst pløjet op og forsvundet, men Svenske Skandsen består.

Fotos: Kurt Quist Nielsen.

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Velkommen til læsere af
Østjysk Hjemstavns årbog for 2007.

Igen kan vi præsentere et alsidigt udvalg af artikler, skrevet af indflydelsesrige personer og helt almindelige kulturelt bevidste mennesker med lyst til at medvirke her.

Bogens første artikel handler om gravhøje i Borum, om bissen og bonden. Dernæst følger historien om, hvordan købmandsdatteren fik sin Fritz, som ikke var af helt så fin afstamning som hun. Så følger en interessant historie omkring Voldstedet Hagedsted i Haurum Sogn, hvor mange af fortidens kendte personer inddrages.

Hadsten i krig, som er næste indlæg, fortæller om frihedskæmpernes aktiviteter under anden verdenskrig.

Efter at være oplyst om dette, kan vi fra perioden lige efter læse om, hvordan man i 1949 fik indlagt el i Them Sogn.

Den kommende historie er helt anderledes, idet den er skrevet af en ung studerende og handler om diskurs. Hvilke diagnoser stillede man i datiden for psykisk udviklingshæmmede. Hvilket udgangspunkt havde datidens læger for at stille dem, og hvorfor tænkte de, som de gjorde? En meget interessant historie om datidens psykiatri.

Østjyske kommunevåben vises, og der fortælles om oprindelsen til de våben, kommunerne brugte, indtil vi i januar 2007 fik de nuværende storkommuner, og amterne blev nedlagt.

”En maler, hans mor og hans muse” handler om en kunstmaler, der også hug-

gede i sten, om hans mor, der fik 10 børn og hans muse, kone og solide støtte, der nåede at blive 100 år i 2006.

Endelig når vi frem til en rask fortælling om en læretid i Brugsen i Nimtofte lige efter krigen.

Dørup ved Skanderborg er ramme om fire fortællinger. Først handler det om forfatterens fødehjem, Marielund, så om Dørup Østergaard, Hem Odde og den kendte motorbane, så om Dørup Skole.

Banebørsterne i Hadsten har også deres historie. Den fortælles både i en artikel og på vers. Dermed er vi nået frem til datidens korrespondence i familien Pontoppidan, mest mellem mor og søn.

Før vi hører om Studenten fra Horsens - ham, der stjal guldhornene - får vi indblik i, hvordan en vaskedag forløb i trediverne. Historien om Dagny bringer os til USA i en verdensomspændende lokalhistorie.

Vartovbogen 2006 fortæller om tilblivelsen af den nye højskolesangbog, og så handler det om Rasmus Mørkes endeligt på skafottet ved Klejtrup. Så hører vi om jernbanen ved Alken og om Herskinds historie, før en omfattende redegørelse om våbenstillinger langs den østjysk kyst.

Sidste artikel handler om litteratur i Østjylland siden 2006-udgaven. Endelig bringer vi den skriftlige beretning for Østjysk Hjemstavnsforening og fortæller om vejen til arkiverne.

God læselyst!

Kurt Quist Nielsen
Redaktør

OVERSIGTSKORT

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	3	Dørup Østergaard og Hem Odde	83
Oversigtskort	4	Motorbanen ved Hem Odde	90
Indholdsfortegnelse	5	Dørup Skole	94
Bestyrelse mv. for Østjysk Hjemstavnsforening	6	Banebørster	97
Forfatterbiografier	7	Det sociale liv på landet	102
Bissen, bonden og bronzealderen	11	Vaskedag i trediverne	117
Hvordan købmandsdatteren fik sin Fritz	18	Studenten fra Horsens	119
Voldstedet Hagested i Haurum Sogn ..	24	Historien om Dagny 1898-1978	123
Hadsten i krig	29	Vartovbogen 2006	127
Hele Them Sogn blev ”oplyst” i 1949	38	Rasmus Mørkes endeligt på skafottet ved Klejtrup	138
Mellem sprog og virkelighed	43	Alken holdeplads og havnebane	144
Østjyske kommunevåben	52	Herskinds historie og udvikling	147
En maler, hans mor og hans muse	63	Ovn til gloende kugler forefindes ikke	154
Min tid som lærling i brugsen 1945-49	73	Litteratur om Østjylland siden sidst	166
Marielunds historie fra 1660-2006	80	Skriftlig beretning 2006/2007	176
		Vejen til arkiverne	180

ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING
*Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen
den 26. november 2005 og konstitueret på be-
styrelsesmødet den 7. december 2005.*

Karen Margrethe Sørensen (2004)
Formand, FU
Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 28 33 71
e-mail: karenms@privat.dk

Jonna Abild Nielsen (2005)
Redaktionsudvalg
Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 86 21 45 32

Ove Kjær (2004)
Næstformand FU, Turudvalg
Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov,
86 17 92 30, mob. 28 14 92 31
e-mail: kok8888ok@get2net.dk

Herman Rasmussen (2004)
Kasserer FU, Redaktionsudvalg
Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg
86 94 87 57
e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2005)
Turudvalg (Formand)
Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg
86 57 20 07
e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen (2005)
Sekretær
Marselis Boulevard 36, Vth., 8000 Aarhus C
86 13 87 15 (Pr.)
89 46 20 61 (mob. og Statsbiblioteket)
e-mail: lok@statsbiblioteket.dk

Søren Chr. Sørensen (2005)
Turudvalg
Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 89 19 76
e-mail: alling@pc.dk

Jens Jeppesen (2005)
Redaktionsudvalg
Skovmøllevej 43, 8270 Højbjerg, 86 27 71 59
Mob. 40 41 21 93
e-mail: farkjj@hum.au.dk

Eigil Sennels (2004)
Turudvalg
Bilsbækvej 99, Ørting, 8300 Odder, 86 55 41
62
e-mail: eigilsen@worldonline.dk

Jørgen Møller Bitsch (2004)
Turudvalg. Skovbyparken 11, Skovby
8464 Galten, 86 94 39 36
e-mail: bitsch@os.dk

Tage Franck (2004)
Redaktionsudvalg
Kukbakken 6, 8883 Gjerm, 86 87 55 84
e-mail: franck@get2net.dk

Inge Fabricius (2004)
Turudvalg. Skramsø Skovdistrikt, Skramsøvej
Tirstrup, 8400 Ebeltoft, 86 36 30 07
mob. 26 17 60 07
e-mail: inge.fabricius@mobilixnet.dk

Mogens Weinreich (2004)
Redaktionsudvalg
Ringgaardsvej 6, 8260 Viby J, 86 11 03 06
e-mail: wein-@mail1.stofanet.dk

Ingelise Smed Rasmussen (2005)
Turudvalg. Sandbyvej 11, Sandby,
8382 Hinnerup, 86 98 09 48
e-mail: ingelise_smed11@yahoo.dk

Vagn Hammer
Redaktionsudvalg
Plutovej 16, 8370 Hadsten, 86 98 33 24
e-mail: hammers@privat.dk

Årbogsredaktør:
Kurt Quist Nielsen
Venusvej 21, 8370 Hadsten, 86 98 07 99
e-mail: kqn42@post9.tele.dk

Revisorer:
Niels P. Boye-Nielsen (2005 got i Aar)
Søndergade 27, 8382 Hinnerup, 86 98 75 66

Troels Smidt (2005)
Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86 94 84 25

Hjemmeside:
www.ostjysk-hjemstavn.dk

Æresmedlemmer:
*Erik Kjær
Niels Peter Boye Nielsen*

Forfatterbiografier

Peter Poulsen, f. 1954 i Viborg. Matematisk studentereksamen Viborg Katedralskole 1972. Bosat i Borum siden 1974. Danmarks Journalisthøjskole 1976-80. Journalist og redaktionssekretær ved Århus Stiftstidende siden 1980. Begyndte at rode lidt med lokalhistorie i 1978. Medstifter og leder af Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyngby Sogne.

Henning Nicolaisen, f. 1946, udlært i Vejle indenfor tekstilbranchen. Har i mere end 25 år interesseret sig for gammelt dansk sølvtøj, sølvsmedene og deres mærker.

Jens Mandrup Frandsen, genealog, f. 1925 i Skannerup. Opvokset v. landbruget. Vejlby Landbrugssk. 1943. Kontrolass. Præliminæreks. 1947. Militærtj., bl.a. ved grænsekommandoen. Stud. 1953, stud. med. v. universiteterne i København, Århus og Cork, Irland. Arbejdet på 12 hospitaler. Fra 1971 genealog. Været med til at udarbejde 200 slægtsbøger. Skrevet artikler til lokalhistoriske årbøger.

Villy Jensen, f. i Trige Sogn 1936. Lærereksamen fra Århus Seminarium 1958. Cand. pæd. i biologi fra Danmarks Lærerhøjskole 1986. Lærer på Østervangskolen, Hadsten, mange år. Har sammen med biolog Bent Lauge Madsen fået udgivet "Kredsløb og Tilpasning" Gyldendal 1972 samt "Sådan fungerer Naturen" Gyldendal 1977.

Viggo Lovdal, f. 1935 i Them Sogn. Pensioneret fra DSB. Medarbejder ved Jernbane Tidende og frivillig medarbejder ved Egnsarkivet i Galten.

Lykke Olsen, dansk og historiestuderende. Arbejder frivilligt for Psykiatrisk Museum ved Psykiatrisk Hospital i Århus.
- Jeg er 25 år gammel og bor og studerer historie på kandidatdelen i Århus. Mit sidefag er nordisk. Jeg blev bachelor i 2006 og er i gang med at skrive endnu en opgave i psykiatrichistorie.

Tage Franck, f. 1939 i Sondrup ved Horsens Fjord. Lærereksamen fra Aarhus Seminarium 1964. Lærer ved Gjern Skole 1964-2002, minus orlov som lærer i Jakobshavn på Grønland 1976-78. Siden 1989 leder af Lokalhistorisk Arkiv for Gjern Kommune. Foredragsholder ved aftenskoler mv. Bor i Gjern.

Aage Domino, f. i Hald v. Randers 1937. Journalist, udd. på Dagbladet Djursland og Randers Amtsavis, derefter red.sekr. på Randers Dagblad, 1963-2004 Jyllands-Posten, senest som redaktionschef og informationschef. I redaktionen af "Fire sogne omkring Solbjerg" 1978, 1981, 1992 og 1999, og for Østjysk Hjemstavn 1981-88. Bosat i Solbjerg 1971-2004, siden da i Saxild v. Odder.

Erland Skovbjerg, f. 1929 i Nimtofte. Forhv. økonomichef. Har arbejdet med egns historie i 40 år og skrevet bogen: "To landsbydren- ges fodspor". Holder foredrag om: "Gamle skikke i Østjylland".

Vagn Boes Knudsen, f. 1930 på Marienlund i Dørup og bor stadig samme sted. Gårdejer og forhandler af motorsave. Handlede på landboauktionen (ØLA) hver fredag i 27 år.

Poul Bildsøe Hansen, f. 1914 i Nordby på Fanø. Agronom. Landbrugslærer på Vejlbjby Landbrugsskole 1951-1983. Tidligere verdenspløjedommer. Var formand for Hadsten Højskoleforening og aktiv i Hadsten Amatørteater i mange år. Skriver digte og sange til private.

Jørgen A. Pontoppidan, f. 1932. Tidligere ejer af Constantinsborg og bor nu i Skovby ved Galten.

Henny Rørmann, f. i Viby 1930. Gik i Viby- og Rosenvangsskolen. Stod i lære ved postvæsenet og har været bogholder i mange år. Har boet i København i 28 år og er flyttet tilbage til Århusegnen.

Bent Knie-Andersen, f. 1942 i Horsens. Direktør cand. Oecon. Underdirektør i Jyllands Kreditforening 1971-77 og direktør i Alm. Brand 1977-2001.

Harriet Rasmussen, tidligere leder af Solbjerg Egnarkiv og *Bente Thomsen*, nuværende leder. Det er Bente tv.

Ole Brunbjerg, f. 1942. Højskoleforstander 1985-2004. Uddannelse: landbrug, statskundskab, historie. Formand for Højskole-sangbogsudvalget. Har i årenes løb holdt masser af foredrag i hele landet.

Mogens Weinreich, f. 1937 i Århus. Uddannet journalist. Ansat på dagbladet "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed. Forfatter til "Kend din by"-serien, der kunne læses i JP Århus, og som nu foreligger i bogform udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening.

Ole Edvard Mogensen, f. 1952 i Vrå. Tog realen med og kom til banen. Siden stationsleder og regionschef. Nu konsulent. Bor i Ry. Har skrevet adskillige jernbanehistoriske artikler i bøger og tidsskrifter.

Hans Gravsholt, f. 1937 i Vedersø. Udd. agronom i 1964 fra økonomi-linien. Konsulent i driftsøkonomi ved landboorganisationerne til pensionering i 2004. Aktiv i lokalt foreningsarbejde og red. af lokalbladet Herskindsigt. Se www.herskindsigt.dk. Gift 3. gang. 1. hustru omkom ved trafikulykke i 1972, 2. hustru døde af cancer i 1984. Bor i Herskind. Hobby: lokalhistorie og slægtsforskning.

Henrik Gjøde Nielsen, f. i Viborg 1960. Cand. phil. i historie fra Aalborg Universitet 1990. Studier ved Institut for Kunsthistorie, Århus Universitet. Siden 1995 leder af Hals Museum, fra 2004 en del af Nordjyllands Historiske Museum. Foredrags-, anmelder- og red.virksomhed. Har skrevet bøger, artikler og afhandlinger om bl.a. kultur- og lokalhistorie, kunsthistorie og besættelsestidens historie.

Lars Otto Kristensen, f. 1942, af ren vendsysselsk afstamning, har boet i Aarhus siden 1963. Bibliotekar ved Statsbiblioteket. Har skrevet kronikker, debatindlæg, klummer og en enkelt bog. Foredragsholder bl.a. ved oplysningsforbundene.

Karen Margrethe Sørensen, f. i Hørslevbol. Sygeplejeelev på Århus Amtssygehus. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavnsforening samt kasserer for tre historiske foreninger både lokale og landsdækkende. Har siddet i Århus byråd i 12 år.

Bissen, bonden og bronzealderen

Hvordan Palle reddede gravhøjen ud af kløerne på Søren – og alligevel ikke lo bedst til sidst

Af: Peter Poulsen

Nogle gange skal der både en magtfuld konge og en behjertet bondemand til for at klare sig mod en begærlig voldsmand. Og kampen kan endda ende næsten uafgjort. Det handler denne historie fra 1800-tallet om. Havde skurken vundet over helten, ville Danmark have været fattigere på

viden om en af forhistoriens mest fascinerende epoker: bronzealderen.

Hvert år ødelægges endnu en lille smule viden om, hvordan vore forfædre levede. Det er næsten naturens - og kulturens - gang. De arkæologiske spor nede i jordla-

En vældig kuppel. Borum Eshøj var oprindelig langt større end den gnalling, der stod tilbage efter 3000 år. Med 38 meter i diameter og ni meter i højde slog den alle konkurrenter. Paradoksalt nok blev højen især ødelagt i Søren Ovesens tid omkring 1870, da den ellers netop var blevet fredet.

gene forgår. Når landmænd og skovrøjsere pløjer dybere og dybere, bliver muld og kulturlag rodet rundt som en lagkage i en skraldevogn. Og der bygges huse og veje som aldrig før.

Men gravhøjene har til dels været en undtagelse. For 3000 år siden dyrkede bronzealderens danskere også jorden. Men de tog sig den næsten ubegribelige flothed at skrælle græstørvne af store arealer, når der virkelig skulle sættes mindesmærker over udvalgte medborgere. Tørv for tørv blev stablet op, og det havde to effekter:

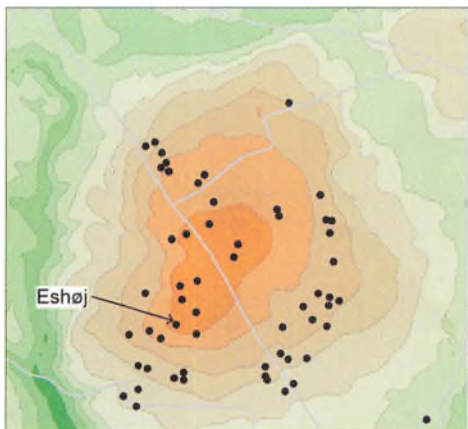
Menneskene ofrede deres produktionsgrundlag for en sag, hvis betydning vi ikke kender.

Og der blev rejst nogle høje, som ikke blot var markante, men hvor de kemiske forhold betød, at lig, kister, ja endog tøj blev bevaret i en iltfri suppe af stillestående vand lige frem til vores tid.

Hvis altså...

Uden miniskørt

I et særligt, kultisk område ved Borum vest for Århus gjorde arkæologer i 1875 et af de vigtigste fund fra Danmarks bronzealder. Hele tre velbevarede, påklædte menne-

Et mylder af gravhøje har i sin tid præget hele Højballer-området mellem Borum og Eshøj. Her er indtegnet, hvad man i nyere tid har kunnet spore.

skeskroppe blev det til. En ældre mand, en midaldrende kvinde og en ung mand fra omkring 1350 f.Kr.f. Især deres tøj - kapper, skørter, ja selv et hårnet - ligger i dag vel bevaret.

Havde én af dem nu været en ung kvinde, og havde hun som et fund fra Egtved båret et pikant, lille snoreskørt, ville de garanteret have været mere kendte uden for fagfolks kreds.

Men det var på et hængende hår, at de enestående fund blev reddet fra en næsten systematisk ødelæggelse i et drama over mere end 20 år i 1800-tallet.

Iværksættertypen Palle

104 meter over havet knejser toppen af bakkedraget Højballer. Et åbent og ret øde sted, hvor der endnu i dag er en milevid udsigt lige til Mols, Jelshøj og søhøjlandet ved Ry. På dette pragtfulde sted byggede bronzealderens folk over 50 gravhøje. Ja, virkelig byggede.

Øverst oppe stod den ni meter høje og hele 38 meter brede Borum Eshøj omgivet af en stensætning.

60 meter længere nede og et par kilometer mod syd ligger landsbyen Borum, og midt i den residerede bonden Palle Hansen i 1851 på den nordlige af de to gårde ved bækken.

En dynamisk erhvervsmand på 30 år, ville man sige i dag. Allerede patriark i en husstand, der med tiden kom op på 17 personer, heraf 10 ansatte. En iværksættertype, der anlagde teglværk og vindmølle og eksporterede heste og kreaturer. Men også en åndeligt vakt sjæl, en bonde der var påvirket af den gryende grundtvigske bevægelse og blev personlig ven med en af dennes vigtigste produktudviklere, højskolemanden og foregangsmanden i Den jyske Folkeforening Lars Bjørnbak (1824-78) fra Viby.

Bonden tager på slottet Bjørnbakkeren Palle i den stråttækte gård ved bækken ejede et stort areal, og det var helt i tidens ånd, at han udstykkede en lod oppe i udmarken, byggede gården Højballegård og solgte den.

Men da han allerede året efter opdagede, at en smart vej-entreprenør systematisk gik i gang med at køre sten væk og dermed bid for bid fjerne forfædrenes spor fra den vældige høj, tog han affære. Personligt fik han den fredet ved i 1853 at rejse over til kongen i det dengang meget fjerne København og slå alarm.

Det var langt mindre almindeligt. Men det virkede.

Borum Eshøj skulle ”conserveres for Eftertiden”, fastslog den arkæologisk interesserede kong Frederik VII (Margrethe har det ikke fra fremmede), og så gav Indenrigsministeriet ordre til amtets vejfolk om at holde nallerne væk.

En senere beundrer, landstingsmand Rasmus Nielsen, skrev i 1949 i Østjysk Hjemstavn, at initiativet ”viste Bondemandens rørende Omhu for at bevare et af Danmarks anseeligste Oldtidsminder, og man faar den dybeste Respekt og Ærbødighed for Palle Hansens enestående indsats”.

Kongen fik også et godt indtryk. Måske hjalp det, at Palle medbragte to bronze-

sværd fra højen som gaver – og et bevis på, at her nok var mere at komme efter.

Under alle omstændigheder passede Palleles uimponerede handling perfekt til den bjørnbakske bevægelses slogan: ”Kundskab er magt, uvidenhed er trældom”.

Voldsmanden Søren

Søren Ovesen var tre år yngre end Palle. Han var også landmand i Borum, men på en noget anden måde.

I Lokalhistorisk Arkiv for Borum og Lyngby Sogne kan man læse hele tre voldsanmeldelser mod ham fra tjenestefolk i 1860’erne og 1870’erne.

Johane Marie Bryggebusck var for eksempel ”bleven mishandlet (af Søren, pp) med flere Stød og Skub med at tage hende fat i Halsen og Brystet og støde hende fra et Sted til et andet”, og det skete flere gange. Da hun i et af tilfældene flygtede ud over marken ”indrendte han hende igen i sine Strømpefødder og gendte hende tilbage med Hug og Stød, indtil hun kom i Gården. Da ville han tvinge hende til at malke. Det var hende ganske umuligt at kunne efter denne Mishandling”.

Tjenestekarl Hans Larsen forlod stedet en 1. maj, men tydeligvis før de røde faners tid. Arbejdsgiveren havde nemlig ”voldelig overfaldet ham og mishandlet ham

Den nordlige af de to bækgårde i Borum anno 2007 (Borum Byvej 12). Her boede historiens helt.

Højballegård i dag (Eshøjvej 92). Her boede historiens skurk.

Langt om længe blev den største af højene udgravet professionelt. Den farvelagte tegning fra 1875 af J. Magnus-Petersen er i dag en klassiker. Tegningen blev første gang trykt på forsiden af det ny-modens blad *Illustreret Tidende* i 1876.

og tilført ham et betydeligt Sår i Hovedet med flere andre Skrammer og ophovnede Steder, så at han næsten var i en bedøvet Tilstand af det store Blodtab, og da han gentagne gange har truet ham med endnu værre Behandling, så så Klageren sig nødsaget til at forlade Tjenesten”.

Sogneforstanderskabets såkaldte forligsmægler – forløberen for vor tids mediator - måtte dog i alle tre tilfælde opgive sagen. I to af tilfældene blev Søren blot væk fra mødet. Vi kender typen...

Med enestaaende Raahed

Skæbnen vil, at Søren Ovesen blev ejer af Højballegård, og driftig var han også. Landevejen Århus-Viborg gik på dette tidspunkt stadigvæk lige forbi højen, idet den fra Mundelstrup løb via Borum til Lading. Der var god brug for sten til de evige Jens Vejmands slid med at slå skærver og fylde huller. Så Søren tog straks fat med at sælge fra.

Hvad mere var: Længere inde i højen viste jorden sig at være den sorteste muld. Fed og næsten som gødning, blev den beskrevet. Det virkede som et mirakel og i hvert fald en stor fristelse. Så den humus, som kollegerne 3000 år før havde samlet ved møjsommeligt at stable græstørv på græstørv, tog Søren fat på at sprede ud over de forpinte jorder. Undervejs stødte hans folk i 1871 på en egetræskiste. En træstamme, troede de først.

Vognene kørte hen over den, og da man kom længere ned i lagene, og den viste sig at være hul, ja da ragede arbejdsfolkene indholdet ud. Det blev spredt for alle vinde. Kraniet blev blandt andet flere år senere fundet i nabolandsbyen Lading. Hår og tænder endte i Skjoldeløv yderligere et par kilometer væk.

”En enestaaende Raahed”, skrev museumsinspektør H. C. Broholm 80 år senere om ”udgravningen” af den midaldrende kvindes grav.

Den unge mand. Det ene af tre yderst velbevarede lig fra Borum Eshøj. Bemærk detaljer af organisk stof som hår, øjenbryn, kappe og den lille spån-æske.

Der lå også metal, og så var Søren på pletten. Han troede, at det var guld og tog det med til en forhandler i Århus, der dog måtte skuffe med, at det "kun" var 3000 år gammel bronze. Guldsmeden henviste til den lokale, forhistoriske sagkundskab.

En smutter i tingbogen

Men hør, var højene ikke udtrykkelig blevet fredet?

Jo, og endda længe før selve begrebet fredning kom ind i lovgivningen. Men måske netop derfor var der sket en smutter.

Nok havde Hasle Herreds Ret i 1854 skrevet det kongelige dekret ind i forpagter Christian Thomsens skøde med håndskrevne, gotiske bogstaver. Men så blev der handlet et par gange, og da Søren kom til fadet, var de sjældne ord, der indskrænkede den ellers så ukrænelige ejendomsret, lige så stille løbet tilbage i blækhuset.

Fredningen var reelt ophævet!

Så Aarhus Stiftstidende, der skrev et par nyhedsartikler om "et antiqvarisk Fund af overordentlig stor Interesse", havde principielt ret, da man beskrev Søren "Velvillie" ved at stille (resterne af) fundet til rådighed for "den herværende antiqvariske Samling", altså forløberen for Moesgård Museum i Århus.

Palle døde i sommeren 1874. Af ærgrelse, må man næsten tro. Men også to måneder efter en sølvbryllupsfest, hvor lokale, stormænd og "bjørnbakkere" havde hyldet ham og fru Ane Nielsdatter.

Det bedste

forsvar er...

Nu blev det Ane mod Søren. Og snart – skulle det vise sig – Søren mod Ane. For da parret – sikkert hjulpet af "antiqvarikerne" i Århus – havde fortsat med

at fremture om fredning, brugte Søren den gamle taktik: det bedste forsvar er et angreb. Sejrssikkert sagsøgte han enken.

Hun blev så bange, at hun skrev til København og bad om, at højen *ikke* blev fredet. Ane tilbød endda at lægge 300 kroner – i dag cirka 60.000 kroner – på bordet,

Manden blev cirka 20 år, viser nutidige undersøgelser. Måske var de to andre i højen hans forældre.

Palle Hansen.

Ane Nielsdatter.

så ”Direktionen for de Antikvariske Mindesmærker” (rigsantikvaren) kunne grave ud og holde Søren skadesløs for det.

Konflikten endte uafgjort, for nu var centraladministrationen vågnet for anden gang. Professor Conrad Engelhardt fra ”Oldnordisk Museum” – det hed det virkelige - skrev til Søren, forhandlede med ham og fik – mod gode penge fra både staten og enken – en aftale. Nu kunne der endelig foretages en professionel udgravning.

Hvilket skete i 1875, hvor nyheden om de sensationelle fund gik over landet som et velkomment sus i en nyvakt, nationalistisk epoke. Lige fra hovedstadens Illustreret Tidende, der bragte en farvelagt tegning af sceneriet, til Himmerlands-forfatteren Johannes V. Jensen, der kvad storladent i digtet Manden i Kisten - blandt andet sådan:

*”Slægter kommer, Slægter forgaar.
Højen stod vel tre Tusinde Aar”*

Rekonstrueret oldtid

Også videnskabens metoder forbedres. I 1990’erne tog Moesgård Museum fat på at grave igen. Ikke i resterne af selve Borum Eshøj, men i nogle af de andre høje, der kun kunne anes som små forhøjninger i marken.

Denne gang stod det på i flere år under ledelse af museumsinspektør, dr. phil. Niels H. Andersen, der generøst øste af sin viden til den interesserede lokalbefolkning.

Talrige arkæologer, studerende og frivillige hjælpere var i gang, der blev opført friluftspil, bygget hus-rekonstruktioner og endelig ligefrem læsset jord op, så der atter står et par ”gravhøje” øverst på bakkedraget.

Men fund var det småt med. Nu er næsten alt virkelig væk.

Trættekær til det sidste

Og Søren, voldsmanden og danefæ-ødelæggeren, der endte med at få betaling for

Nutidig udfugt til Borum Eshøj. Manden i midten er museumsinspektør Niels H. Andersen, Moesgård Museum. I baggrunden til højre rekonstrueret bronzalderhus.

Et par høje er i dag genopbygget med maskine. Stolperne markerer fund af et hus tæt ved den ene høj.

kost og logi, leje af jord, ja endog for metalværdien af nogle guldgenstande?

Jo, da udgravningen i 1875 var ovre, og både fundene og Engelhardt forsigtigt var skibet til København, sendte han minsandten yderligere en regning:

Fra Højballegård i Borum til etatsråd Worsaae på Nationalmuseet lød det nok så trættekært, at ”dersom de ikke betaler mig mine Penge senest 1. December dette Aar, bliver de sagsøgt, da enhver Jurist tilstaar, at de ikke kan undgaa at betale mig mine Penge”.

Der fulgte en oversigt komplet med priser for havre og byg tillagt renter.

Så måtte Engelhardt over og smile til Søren igen. Og inden han kunne tage hjem, var han gået på forlig, og statskassen blevet yderligere 200 kroner fattigere.

Søren døde 10. august 1878. Stor var min overraskelse, da jeg i kirkebogen læste, at det af alle steder skete ”paa Fattegaarden i Aarhus”.

Indtil videre har vi kun delvist fundet ud af, hvorfor det kværlantiske, voldelige og rethaveriske livsløb endte på fattiggården i købstaden. Skal vi gætte på alkohol? Var der noget med et pantebrev og en brandstiftelse?

Fortsættelse kan følge!

Kilder:

Arkivalier:

Folketælling 1860 på www.folketimidten.dk/soeg1860.cgi

Protokol for forligsmægleren for Borum og Lyngby Sogne 1854-

Kirkebog for Borum Sogn

Artikler:

Østjysk Hjemstavn 1949: To artikler af museumsinspektør H. C. Broholm og landstingsmand Rasmus Nielsen.

Aarhus Stiftstidende 17. april og 3. maj 1871

Illustreret Tidende 15. oktober 1876

Illustreret Tidende (ny udgave) november 1992

Moesgård Museums hjemmeside 2006

Bøger:

Vilhelm Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, kapitel X (København 1896, Højbjerg 1986)

P. V. Glob: Højfolket (København 1970)

J. Magnus-Petersen (tegner, Nationalmuseet): Minder fra min Virksomhed paa Arkæologiens Omraade fra 1845 til 1908 (København, 1909)

Jørgen Jensen: Bronzealderen bd. 2 (København 1979)

Johannes V. Jensen: Manden i Kisten - i Digte 1901-1941

En stor tak til museumsinspektør Niels H. Andersen, Moesgård Museum, blandt andet for de fleste af illustrationerne til denne artikel.

Hvordan købmandsdatteren fik sin Fritz

Af: Henning Nicolaisen

Forhistorien

Inden vi kommer til den romantiske del af historien, må vi hellere starte med forhistorien til den: Den gamle købmandsgård i Borgporten i Århus, opført af rådmand Povl Pirsen i 1593 ("Den Bech'ske Gård"), havde købmand Marcus Galthen Bech i 1825 overtaget, efter at han samme år fik

borgerskab i byen. Han blev født i 1795 i Urlev Sogn ved Vejle, hvor faderen var sognepræst. Bech fik sin købmandsuddannelse i Ålborg og Oslo og startede sin hørkramforretning i "ferrige Snells gård". Senere fik han organiseret indsamling af ben, der blev malet og brugt til gødning. Dette blev starten på en ret stor eksport

til England. Købmanden havde også fået eneret til indsamling af klude i Jylland og skaffede folk til at samle gamle klude, der blev byttet med karduspapir fra ”Strandmøllens Papirfabrik” i Silkeborg. Pjaltekræmmernes uldne klude blev på særlige maskiner opradset til såkaldt ”kradsuld”, der også sendtes til England. I starten anvendte han heste som drivkraft til maskinerne, men siden lejede han stampe-møllerne syd for Århus (Varma Mølle, Ny Mølle og Thors Mølle). Bech byggede i 1831 en ny møllebygning ved Thors Mølle og i 1846 også et nyt stuehus.

Forretningerne tog fart, og snart fik den driftige købmand filialer i flere jyske byer. Købmanden beskæftigede på et tidspunkt omkring 200 mand og søgte altid efter

Marcus Bech.

flere, men lønningerne var små, og der må have været en ret hurtig udskiftning af folk.

Marcus Bech blev ikke nogen særlig velhavende mand. Tilmed gik han fallit hele to gange – både i 1837 og 1847.

Fabrikanten kom dog ovenpå igen og fik også andel i en brig, der hed ”Thetis”. Briggen sejlede hver sommer til Grønland efter sæler, som man kogte tran af. Han havde også andre skibe - bl.a. ”Prinsesse Caroline”, som sejlede mellem Århus og København. Købmanden kunne således nu også kalde sig skibsreder! Desuden var han kaptajn i borgervæbningen og leder af det borgerlige artilleri. Han havde også andre hverv i byen, bl.a. i borgerrepræsentationen og blev næstformand i Handelsforeningens første bestyrelse i 1862.

I det hele taget var grosserer Bech en mand med mange jern i ilden, og han havde en særdeles stærk position i det gamle Århus. Selv et offentligt russisk dampbad fik han indrettet i byen.

Livet i købmandsgården

Marcus Bech var i januar 1827 blevet gift med Jacobine Caroline Galthen, født 30. dec. 1804 i Budolfi Sogn, Ålborg. Hun var datter af købmand Mads Galthen.

Ifølge folketællingen fra 1834 boede familien i Borgporten med deres fem børn og en guvernante. Der var i den store købmandsgård desuden masser af tjenestefolk og lærlinge.

Sønnen Oluf overtog siden sammen med faderen driften af møllerne. Men det er den yngste datter Sara på tre år, vi skal høre mere om.

Sara Jensine Linæa Bech blev født den 22.9.1831 og havde vel fra starten en beskyttet og temmelig privilegeret barndom og ungdom. Som ”skolediscipel” har hun formentlig gået på Katedralskolen.

Om hun har siddet hjemme i købmandsgården og broderet, til hun kom i den gif-

tefærdige alder, véd vi ikke, men tiden gik, og som 32-årig var man jo nærmest gammeljomfru i 1860'erne.

Hr. Fritz fik øje på jomfruen

Heldigvis var der en vis hr. Fritz, som havde fået et godt øje til jomfruen. Derfor gjorde han det, som var normalt i de tider, at han gik til Saras far og anholdt om hendes hånd.

I de finere kredse giftede man sig ikke gerne under sin stand. Da hr. Fritz "kun" var kunstmaler, var købmanden tvivlende overfor, om kunsten kunne give så stort et afkast, at det kunne give parret et rimeligt liv. Købmanden stillede derfor det krav til Fritz, at han skulle lære "et ordentligt erhverv" og bevise, at han kunne leve af det. Da fotografiet var en af de nye opfindelser – og også lå tæt op ad maleriet – valgte han det. Hans fars ønske var ellers, at han skulle studere, men det endte med, at han gik kunstens vej.

Den unge Andreas Fritz i uniform.

Gik på Aarhus Videnskabelige Realskole
Andreas Fritz blev født 2. nov. 1828 i Mou ved Aalborg. Forældrene var sognepræst Niels F. Fritz og Karen Kirstine Færch. Forældrene flyttede til Hvirring Præstegård i 1835, og her voksede Andreas op med seks søskende. Der var mange venner, som kom på besøg i det gæstfrie hjem, bl.a. senere jernstøber Søren Frich. Allerede i de unge år viste han flair for tegning og maling. Han kom til at gå på "Aarhus Videnskabelige Realskole" i Dynkarken og havde maleren Høegh-Guldberg som tegnelærer. Som 17-årig kom han på "Det Kgl. Akademi" og avancerede i 1848 til modelskolen.

Officersaspirant

Ved krigens udbrud meldte han sig som officersaspirant i Artilleriets Reserve og deltog i felttoget. Han vedblev at gøre officerstjeneste som premierløjtnant nogle år og blev udnævnt til sekundløjtnant 5. maj 1850. Dog vendte han tilbage til kunstakademiet og vandt i 1853 og -55 den lille og den store sølvmedalje. Han udstillede flere billeder (1856 bl.a.: "En Jydsk Høstpige") og modtog en kort tid undervisning af Chr. Købke, Johan Vilhelm Gertner og Wilhelm Marstrand. På en rejse til Paris i 1855 fik han set udlandets store kunstsamlinger og ikke mindst "Verdensudstillingen." Efter et langvarigt ophold i København længtes han efter Jylland og rejste tilbage til Århus, hvor han først ernærede sig som portrætmaler, men siden valgte fotografiet efter svigerfaderens ønske. I 1865 havde han fotografisk atelier på Store Torv, og i 1867 satte han Graven 222 til salg. Der havde han også indrettet atelier, og desuden var der dampbad. Måske havde han arvet ejendommen af svigerfar, for han indrettede jo netop dampbad i byen? Han boede bl.a. i Rosensgade 28 (nuværende Galleri

A. Fritz: Sara Fritz (ca. 1863).

Lyrum), Havgyden 12, Mejlgade 71 og på Kystvejen.

I 1867 tilbød han undervisning i tegning og maleri i Klostergade (Høegh-Guldbergs Gård), og han fungerede også som censor på Katedralskolen i tegning ved eksamen i 1866.

Hans portrætter var ikke altid lige vellykkede, men mon ikke han har gjort sig ekstra umage med maleriet af Sara? Maleriet, der måler 47x56 cm, er ikke dateret eller signeret, men det stammer formentlig fra tiden omkring brylluppet. Bagpå er billedet betegnet: A. FRITZ: SARA FRITZ.

Maleriet viser en karakterfast ung kvinde, der véd, hvad hun vil. Stilmæssigt er der visse lighedspunkter mellem lærlingen Fritz' maleri og professor Marstrands berømte maleri af Johanne Luise Heiberg fra 1858.

Endelig bryllup

Købmand Bech døde den 4. juni 1863, og nu var vejen endelig banet for et bryllup. Normalt vælger man brudens sognekirke, men i dette tilfælde blev det naturligt nok

brudgommens far, der foretog vielsen, som foregik i Hvirring den 26. august (en almindelig onsdag!). Ifølge kirkebogen var parret blevet trolovet 8. august. *Om brylluppet står der:* "Portraitmaler, Premierlieut. Andreas Fritz, 34 år gl. og Frøken Sara Jensine Bech i Hvirring præstegård, 31 år gl."

Brudens moder må have været med til brylluppet. Hun dør dog samme år den 13. nov.

Bryllupsgaverne

Blandt bryllupsgaverne var der en sølvskål til brød og et par servietringe. (Historien om skålen kan læses i en artikel i årbogen fra 1976, skrevet af Sven Fritz, som var barnebarn af Andreas).

Skålen var blevet sendt fra Tyskland af en efter sigende forsmået bejler, der havde tjent hos Saras far. Skålen er lavet i Hamborg i 1863, og servietringene ser også

A. Fritz: Sara Fritz (ca. 1866).

tyske ud, men er uden mærker. Skålen er bl.a. indgraveret med: S.B. A.F. 1863.

Servietringe indgraveret med: A.F. og S.F. 26. August 1863.

Bopæl på Louisenhøj

Familien boede forskellige steder i Århus, men i 1880 boede den på Kystvejen. Han som "husfader og landskabsmaler" og hun som "husmoder". Deres tre sønner Carl, Niels og Marcus var da 15, 14 og 11 år gamle. Familien havde også en tjenestepige.

Frederik Dalgas (søn af Enrico D.), der gik i skole med Marcus, skriver i sine erindringer bl.a.: "Hos Fritz, der altid var venlig imod os unge, og som Peter Mønsted jo også fortalte tog sig af ham, fandt vi et herligt gammelt hjem, hvor man ligesom hjemme hos os først og fremmest var fyldt med naturglæde."

Den ældre maler nyder en cigar.

I 1881 gik det åbenbart så godt med malerisalget, at familien flyttede "på landet" til "Louisenhøj" - det nuværende "Stefanshjemmet" på Strandvejen. (Louisenhøj var tidligere enkesæde under godset "Marselisborg"). Også her var brødsålen i brug, og kopperne fra "Bing & Grøndahl" med guldkant og høj hank – som var højeste mode i 80'erne – var sat på bordet.

Fra Louisenhøj var der ikke langt til Moesgaard, og Andreas valgte tit motiver fra Moesgaard og omegn. Der findes et fotografi af Andreas Fritz og hans gode ven for livet Janus la Cour på jagt efter motiver i naturen omkring Moesgaard.

På sine ældre dage var Andreas, som det kan ses på fotoet, blevet noget rundere, og den cigarrygende gentleman nyder livet i fulde drag. Man sagde om ham, at hans ligevægtige og rolige gemyt afspejlede sig i hans landskabsmalerier.

Et maleri i "Den Gamle By", malet af Andreas, forestiller "*Marcus Bechs sommerhus, syd for Århus 1843-1906*". (Huset lå på Oddervej). Maleren har formentlig opholdt sig der, når han slappede af.

Erhvervelsen af arvestykkerne

I forbindelse med sølvforskningen lærte jeg i 1990 Sven Fritz at kende. I hjemmet på Kærvej i Åbyhøj stod brødsålen i et skab, hvorfra den kom ud ved festlige lejligheder. Med stor stolthed viste Sven Fritz arvestykkerne frem og fortalte beredvilligt deres historie. Han døde 12.2.1992.

Skæbnen ville, på forunderlig vis, at flere af disse ting er havnet hos undertegnede efter broderen Pers død. De er købt på auktion i 2005, hvor kun få værdigede genstandene et blik, men da jeg kunne genkende tingene, kunne jeg ikke modstå at købe dem. Brødsålen var i en ynkelig forfatning. Hank og skål lå hver for sig og så ret sølle ud i upudset tilstand. Servietringene og kopperne lå i samme papkasse

sammen med et par karafler og andre småting.

Maleriet af Sara Fritz blev købt senere i 2005 og maleriet med udsigt fra Moesgaard er erhvervet i 2007.

Marcus Bechs Gård

Gården blev revet ned i 1916. Med sine 22 fag kunne den måle sig med Borgmestergården. Den var Danmarks ældste gård med bevaret svalegang. Desværre reddede man kun de 10 fag, som blev genopført i 40'erne og kan ses i "Den Gamle By". Gården rummer i dag samlingen for Århus Bys historie (en slags bymuseum).

Andreas Fritz som maler

Andreas Fritz fik efterhånden et navn som maler – især som landskabsmaler. Han malede dog også flere altertavler, bl.a. i St. Ring, Aaby og Hylke. Han kan naturligvis ikke sammenlignes med de store danske navne, og selvom hans billeder opnår en pæn pris på diverse auktioner, skal man ikke regne med at få en formue for et Fritz-billede. Fritz udtalte selv, at han ikke ville leve af, men for kunsten!

Efter Saras død i 1908 solgtes mange af hans billeder på auktion i København for 380-525 kr. (en formue i 1908!)

Han døde på Louisenhøj den 22. feb. 1906. I dødsannoncen står der: *"Andreas Fritz døde i aftes kl. 11 på Louisenhøj. Han havde skrantet siden i sommer, men var bedre ved juletid. For otte dage*

"Udsigt mod Århus fra Moesgaard 1905".

siden fik han tilbagefald, og i aftes kom døden pludselig."

Der er ingen tvivl om, at de havde haft et langt og lykkeligt ægteskab.

Sara valgte at flytte til sin søn Carl, der var skovrider under Støvringgaard Jomfrukloster ved Randers. Hun fik en stille død om morgenen den 2. Maj 1908.

Foto

Billedmateriale og andre oplysninger er skaffet med venlig hjælp fra Lokalhistorisk Samling på Hovedbiblioteket.

Bordet er dækket med bryllupsgaverne.

Voldstedet Hagedsted i Haurum Sogn

Af: Jens Mandrup Frandsen, Viborg
Conny Ditlev Jensen, Bjerringbro.

Inde i Haurum Skov på et svært tilgængeligt sted findes der et smukt voldsted fra Middelalderen. I omtrentlige mål består det af en fem meter høj borgbanke, nærmest kvadratisk med afrundede hjørner. Topfladen har en udstrækning på syv meter. Mod øst, syd og vest omgives banken af en tør grav og en udenfor liggende to meter høj vold. Mod nord findes der ingen vold, da det stærkt faldende terræn yder en naturlig beskyttelse. Det er i Trap Danmark omtalt som et gårdsted, hvor der er fundet bygningsrester, der må betragtes som værende rester af hovedgårdens avlsbygninger. Voldstedet har kun været et forsvarsværk, bestående af et trætårn, omgivet af et palisadehegn. Gulvet i tårnet har været brolagt med natursten. Der er fundet ildskønet tegl fra et ildsted i tårnet samt keramikrester af finslemmet ler fra husgeråd. Det er svært at finde, men det er umagen værd at gøre forsøget.

Voldstedet er beskrevet forskellige steder, bl.a. i Trap Danmark, Viborg Amt. Ingen har hidtil kunne sætte et navn på voldstedet eller fortælle, hvem der har beboet det.

Voldstedet hedder Hagedsted og ligger i Haurum Sogn. Det var en forløber for borgen Hagesholm (Hagsholm) i Houlbjerg Sogn.

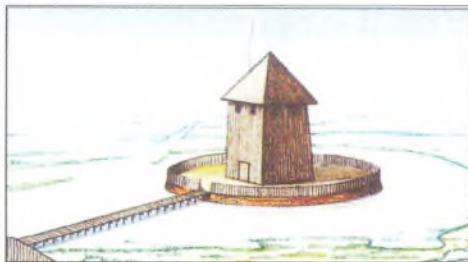
Ældste danske Arkivregistratur fortæller:

”Riidemends tow offuer markeskiell imellem Hagsted skouff og kier på den eene och Haffrum by paa den anden side. Dateret 1582”.

Dette beviser, at det er forkert, når Trap Danmark omtaler Hagedsted sammen med Hagsholm under Houlbjerg Sogn.

Samme år, ”enn ride breff emellom Ensloff marck och Hagsholm March”.

Det er første gang Hagsholm nævnes. ”Riidemends tow offuer marckeskiell imel-

Sådan omtrent har Hagedsted set ud (fra Skalk, oktober 2005).

lem Hageshollem och Vistrup skouff och march paa den eene och Houlbjerg marck och Bøstrup skow och marck paa den anden side”.

Ud fra disse oplysninger må man regne med, at Hagedsted blev nedlagt omkring

1582. Om den er brændt eller nedbrudt på grund af brøstfældighed, ved man ikke. Det er dog sikkert, at Mandrup Parsberg påbegyndte en ny borg, som stod færdig i 1594 fire kilometer fra Hagedsted. Han gav den navnet Hagsholm. Den blev bygget i røde munkesten og levede helt op til, hvad der på den tid var standsmæssig for en mand af hans stand.

Hvorfra navnet Hagedsted kommer vides ikke, men det kan komme af mandsnavnet Hagen. I 1399 pantsatte Hagen Tygesen borgen Stærkær i Gerning sogn til Ridder Elef Elefsen. Vi ved også, at han på samme tid havde to gårde i Hagenstrup. Spørgsmålet er: Var det Hagen Tygesen eller en forfader, der lagde navn til Hagenstrup og måske til Hagedsted – hvem ved? Det må stå hen i det uvisse, om borgene Hagedsted og Stærkær har haft en fælles fortid, men et er sikkert: Mandrup Parsberg nedbrød begge voldsteder omkring 1582.

Ejere af Borgen Hagedsted:
Laurids Vestenie.
Nævnt 1496 til 1536.

Søn af Erik Vestenie til Søbyegaard, nævnt 1506, og Anna Barfus. Født: ? Død: Efter 1540.

Gift med Dorothea Pallesdatter Ulfeldt. Datter af Palle Andersen Ulfeldt, nævnt 1472-1507, død før 1513, og Regitze Godov. Født: ?. Død: ?

Børn: Christopher, Erik, Dorothea gift med Enevold Kruse, Elisabeth gift med Godske Friis, Agathe gift med Palle Friis, Margrethe død 1576 i Haurum, gift med Christoffer Lauridsen (Udsen) til Tulstrup, død 29-7 1580.

Skriver sig til Hagedsted og Søbyegaard 1525 og 1540.

Christopher Lauridsen Vestenie.
Søn af Laurids Vestenie til Hagedsted og

Søbyegaard og Dorthe Ulfeldt. Født: ?.
Død: Var død 1566. Ugift.
Nævnt til Hagedsted 1558.

Erik Vestenie.
Nævnt 1579. 1600 ejer af Strandet i Ørum Sogn, Fjends Herred.

Søn af Laurids Vestenie til Hagedsted og Søbyegaard og Dorothea Pallesdatter Ulfeldt. Født: ?

Død: 1607 som slægtens sidste mand.
Begravet i Ørum Kirke.
Gift med Sophie Bech.

Datter af Jokim Beck til Førslev og Strandet og hustru Anne Jacobsdatter Ravensberg. Født: ?. Død: 1609. Begravet i Ørum Kirke.

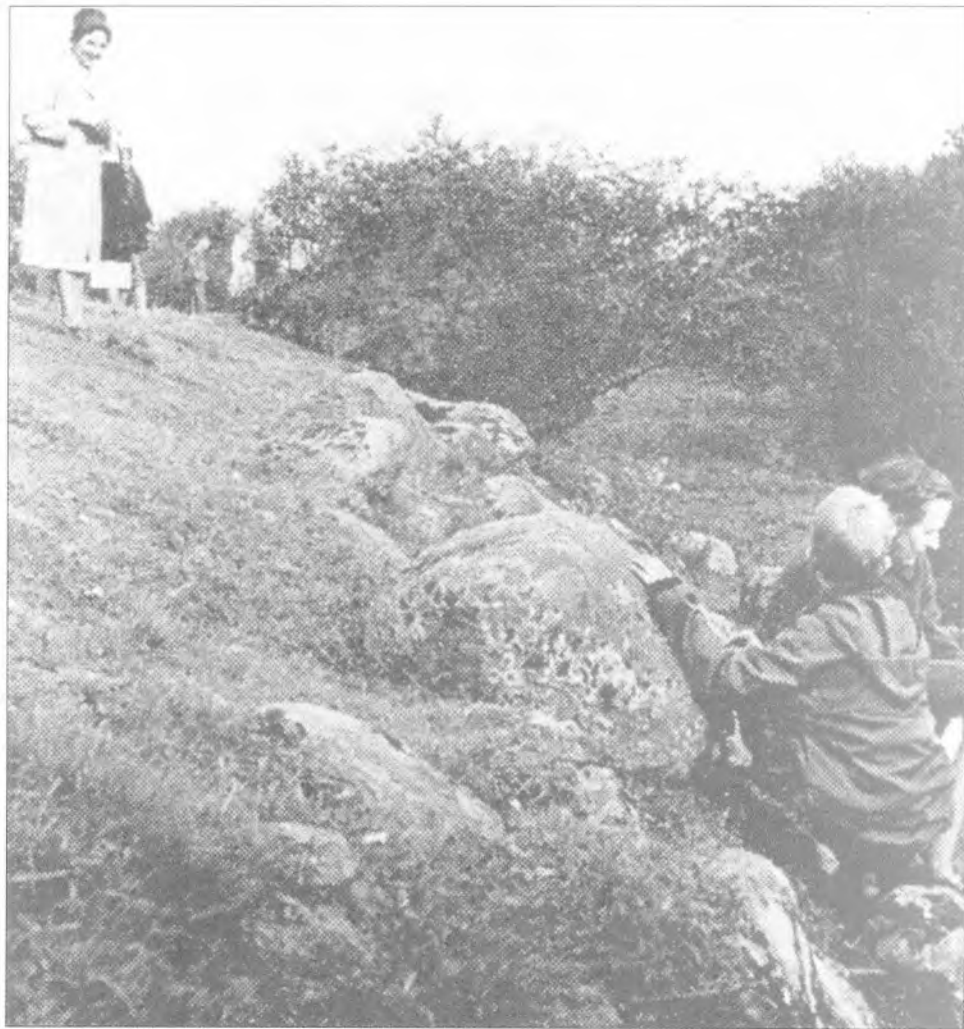
Han arver Hagedsted og Søbyegaard efter broderen Christopher.

Medens Erik Vestenie boede på Hagedsted, skete der ifølge Kancelliets Brevbøger 1566- 1570 følgende: "1566 den 3-10. Befaling til Jørgen Rosenkrantz. Da Christoffer Lauritsen (Udsen) voldelig

skal være draget ind på Hagestedet, have udvist Erich Vesterniis Hustru af Gaarden, slaaet hendes Pige og skudt Erik Vesterniis Karl og vedblivende i Forening med andre af Erich Vesterniis Svogre truet denne og hans Folk, skal han med det første kalde Erich Vesternii og dennes Svogre for sig, befale dem at være hverandre ubesvarede og at afgøre deres Mellemværende efter Loven paa Herredsting og Landsting. Chri-

stoffer Lauritsen (Udsen) skal han indmane i et Herberg i Aarhus og befale ham indtil videre at holde et redeligt Indloger der". Det har været noget af et familiedrama, der udspandt sig på Hagested. Det vides ikke, hvad grunden har været, men mon ikke det kunne tænkes at vedrøre broderen Christophers død og Eriks arv af Hagested.

14 år senere den 29-7 1580 tog Erik Vestenie en grusom hævn ved at stikke svogre-

Fotografi af Haurum Voldsted, som det tog sig ud omkring 1950, da Historisk Samfund var på besøg. Fra bogen "Fund og Fortid" af Arne Gammelgaard.

ren Christoffer Lauritsen (Udsen) ihjel. Mon ikke drabet fandt sted på den gård, som Christoffer Lauritsen (Udsen) den 28-1 1575 får i forlening uden afgift i Haurum.

Det er ikke første gang, en af slægten Vesternie begår et mord. En ældre Laurids Vesternie til Søbyegaard, gift med Margrethe Munk. Søn af Thomas Vesternie, nævnt 1401 til Søbyegaard. Bedstefar til den første Laurids Vesternie, der skriver sig til Hagedsted. Dræber Præsten i Tvillum, bliver lyst i band og landsforvises i syv år.

Mandrup Parsberg. Rigsråd.

Søn af Verner Parsberg til Harrested og Sandbygård. Født 1511. Død 21-1 1567. Hustru Anne Mandrupsdatter Holck fra Konstantinsborg. Død 1591.

Født: 24-12 1546.

Død: 11-11 1625 på Hagsholm, begravet i Århus Domkirke.

Gift 26-9 1574 på Århusgård med Ingeborg Juel.

Datter af Hartvig Juel til Palsgård. Død 1572, og Maren Eriksdatter Tornekrands til Kollerup. Født: 1544 på Lund, Mors. Død: 29-10 1615. Begravet i Århus Domkirke.

Gift 2. gang 8-9 1616 med Anne Pedersdatter Brahe.

Datter af Peder Brahe til Krogholm. Død 1610 og Margrethe Albretsdatter Gøye til Krenkerup. Født: 16-5 1578 på Krogholm.

Død: 2-1 1633 på Sonnerup, begravet i Mørke Kirke.

Slægten Parsberg kommer fra borgen Parsberg nordvest for Regensburg. Stamfaderen Verner Parsberg kom til Danmark sammen med Kristoffer af Bayern, der blev Danmarks konge.

Medlem af Rigsrådet. Lehnsmand til Silkeborg Lehn 1577-1584. Den 7-4 1584 afløser Henning Reventlov Mandrup Parsberg som Lehnsmand over Silkeborg Lehn.

Lehnsmand til Skanderborg Lehn 1589-1597.

Mandrup Parsberg og den senere så kendte astronom Tycho Brahe (1546-1601) mødtes 1566 i Rostock. Der opstod en uoverensstemmelse mellem de to unge og udløstes en duel, under hvilken Tycho Brahe mistede næsetippen. Tycho Brahe valgte at få to nye næsetipper, en af kobber og en af sølv, henholdsvis til daglig og fint brug. Overleveringen fortæller, at han altid havde lim med sig i lommen!

Mandrup Parsberg var gift med Hartvig Juels datter fra Kollerup i Hadbjerg Sogn, Randers Amt. Efter Hartvig Juels død kom Kollerup i Mandrup Parsbergs besiddelse. 500 meter fra hvor Kollerup ligger i dag er et gammelt middelalderligt voldsted, kaldet Elverhøj. Det formodes at være den ældre borg, Kollerup, der har ligget der. Det ældste af det nuværende Kollerup dateres tilbage til midten af 1500-tallet. Kan det være Mandrup Parsberg, der også her har været i gang med nedrivning?

Den 25-2 1579. "Skøde fra Manderup Parsberg til Hagedsted, Niels Parsberg til Sandby og Valdemar Parsberg til Kongen paa 1 Gaard Tingerup, Søderup Sogn, Mørløse Herred, Sjælland." (Kronens Skøder 1535-1648).

Den 7-1 1581, "Erik Vesterny til Søbyegaard faar: Houlbierre Herred, Torzø Sogn og By Kronens Rettighed i 1 Kirkegaard, der svarer Landgilde til Præsten i Sal Sogn - i Giern Herred, Søby Sogn og By 1 Bol. Vidner: Mandrup Parsberg til Hagedsted og Jacob Vind til Grundet." (Kronens Skøder 1535-1648).

Det er sidste gang vi ser Mandrup Parsberg skrive sig til Hagedsted, fremover skriver han sig til Hagsholm.

Kronens Skøder 1535-1648 fortæller:

"Den 13-6 1583: Mandrup Parsberg til Hagsholm faar til sig sin Hustru Ingeborg Jul

og hendes Arvinger i Nørrejylland, Galthen Herred Sogn og By 1 Gaard, Vintersløf 1 Gaard, Hadbjerg Sogn og By 1 Gaard - for følgende af sin Hustrus Arvegods: i Nørrejylland, Galthen Herred, Haslund Sogn og By 1 Gaard, Lierbjerg Sogn og By 1 Gaard, Gislum Herred, Farsi Sogn i Frebiere 1 Gaard. Vidner: Niels Kaas til Thorupgaard, Kansler, Absalon Jul til Melgaard, Sekretær”.

”Den 18-6 1583: Skøde fra Erik Lange til Engelsholm med Samtykke af Vidner: Mandrup Parsberg til Hagesholm og Hendrick Belov til Spøttrup”.

”Den 30-3 1584: Mandrup Parsberg til Hagesholm faar: i Hofveldbierg Herred, GrandløfSogn i Bøstrup Kronens Rettighed 1 jordeger Bondegaard, med Ret til at til forhandle sig Ejendomsretten, Veyerslef Birk, Silkeborg Len, Aytte Sogn og By Kronens Rettighed i Kirkegaard, der giver Landgilde til Præsten i Veyersløf - for i Gislom Herred, Steenild Sogn og By 1 Gaard, Vonsild Sogn Vistrup 1 Gaard i Han Herred, Torslef Sogn, Attrup By 1 Bol. Vidner: Absalon Jul til Medelgaard og Jacob Vind til Grundet, Sekretær”.

”Den 12-5 1585, Anne Parsberg til Gundestrup, Hans Skovgaards Enke, faar: i Skaane ..., faar: i Nørrejylland ... Vidner: Mandrup Parsberg til Hagisholm, Udstederens Broder og Arrild Uggerup til Uggerup”.

”Den 4-9 1587. Manderup Parsberg til Hagesholm faar: i Nørrejylland, Hovelbjerg Herred, Grandslef Sogn i Vrangstrup Kronens Rettighed 1 jodegen Bondegaard med Ret til at tilforhandle sig Ejendomsretten (R: med 1 Fællesskov og 1 Enemærkeskov kaldet Pederskrog, som hører til Gaarden) og følgende Kirkegaarde: Skiødt

Sogn og By 1 Gaard, der giver Landgilde til Præsten i Ljøngaa (R: med 1 Endel i Thostrup Kær, kaldet Præstballe) Saal Sogn og By 1 Gaard, der giver Landgilde til Thorsø Kirke; Sabro Herred, Liøngaa Sogn og By 1 Gaard, der! giver Landgilde til Præsten i Liøngaa (R: med nogle Enge i Rokier Enge) - faar i Sælland, Flackebierg Herred, i Hofve 2 Gaarde. Vidner: Absalon Jul til Meelgaard og Christen Holck til Rønhafve, Sekretær”.

”Den 13-11 1622. Manderup Parsberg til Hagisholm faar: i Sjælland, Roskildegaaards Len i Kircke Hvalsøe 2 Gaarde med Skov hver til 20 Svins Olden, i Tingerup 1 Gaard - faar paa Møen, Øster Herred, Berge Sogn, i Aalebeck 2 Gaarde med fri Gærdsel. Vidner: Niels Friis til Krastrup og Axel Arnfeldt til Limsholdt, Sekretær”.

Denne artikel er ophavsretlig beskyttet ved Bernerkonventionen. Bortset fra rimelig brug i forbindelse med private studier, forskning, omtale eller anmeldelse, som tilladt i henhold til gældende lov om ophavsret, må ingen del af denne publikation reproduceres, fotokopieres, opbevares i elektronisk anlæg eller overføres i nogen anden form uden forudindhentet tilladelse fra forfatterne.

Kilder:

Kancelliets Brevbøger 1566-1570. Kronens Skøder 1535-1648. Trap Danmark: Haurum Sogn, Houlbjerg Sogn, Ørum Sogn (Fjends Herred). Adelsårbøgerne 1907, 1932, 1945. De ældste danske Archivregistraturer, 2 Bind 1860.

Hage = krog eller fremspring (et sted), byggesesstedet på fremspringet.

Forleddet af Hagested kan være mandsnavnet Haki – senere Hage – Haki nævnes ofte i Saxo fra 1509 som Hage.

Hadsten i krig

Af: Villy Jensen

Før besættelsen levede man i sin egen helt rolige verden i Hadsten. En lokal nyhed kort før Hitlers magtovertagelse var, at Nr. Galten-Vissing Kommune, som omfattede størstedelen af stationsbyen, havde vedtaget et budget på i alt 186.400 kr. Den samlede indkomstskat var sat til 81.000 kr. En nyhed fra Hadsten, dagen før krigen begyndte, var, at man havde fået 31 mm regn på en halv time, og at der var oversvømmelse flere steder.

Optakten

Ude i Europa fik en række møder og begebenheder afgørende betydning – også i Hadsten. Der gik ikke lang tid efter Hitlers magtovertagelse i januar 1933, før oprustningen tog fart. Inden krigen havde Tyskland remilitariseret Rhinlandet og indlemmet Østrig samt Tjekkiet. På et møde i 1938 lovede Hitler dog den engelske premierminister Chamberlain, at han ikke havde flere krav, så Chamberlain fremviste stolt aftalen, der efter hans mening betød: ”Fred i vor tid”.

Selve krigen begyndte med Tysklands angreb på Polen 1. september 1939. Da havde Danmark allerede den 31. maj indgået en ikke-angrebspagt med Tyskland, og man håbede, at Danmark kunne holdes neutralt. Tyskland frygtede imidlertid, at England skulle gå ind i Norge for at hindre den krigsvigtige transport af jernmalm fra Sverige via Narvik. Desuden kunne de norske fjorde bruges som ubådsbaser, og fra Norge kunne tyske fly nå svært fremkommelige områder i England. For at sikre Norge, var det nødvendigt at gå over

Danmark. En angrebsplan var færdig den 20. marts 1940, men da kunne den ikke iværksættes, da der stadig var is i bælteerne og i Østersøen.

Den 9. april 1940

Angrebet kom i stedet den 9. april kl. 04.15 elleve forskellige steder. Hvordan dette påvirkede den almindelige borger i Hadsten, kan vi se af følgende beretninger.

Gårdejer Nydam Jensen fortæller, at vandrørene på gården var frosset, ”så den 9. april 1940 hentede jeg vand. Jeg kan endnu se de store sværme af tyske militærflyvere af typen Messerschmitt, som fløj hen over os i flokke på 25-50 stk.”

Landhusmor Gunhild Damgaard: ”Den forårmorgen den 9. april ved fem-halvsekstiden opdagede vi pludselig de her striber af flyvemaskiner oppe over os. ”De sorte fugle”, som vi kaldte dem, og det var i striber, de kom. Rædselsslagne var vi, og ingenting fik vi bestilt. Vi gik jo og bøjede nakken og kikkede efter de maskiner hele tiden. I radioen hørte vi, hvordan der havde været gjort modstand i København og ved grænsen.”

Anders Huulgaard læser i "Barakdjævelen", hvis karikaturtegninger blev til under fangenskabets i Frøslev. Billedet er fra 1982.

Gårdejer Anders Huulgaard var indkaldt som soldat og oplevede derfor begivenhederne mere dramatisk. Han fortæller: "Så kom den 8. april, hvor vi blev alarmeret kl. 14 og fik skarpt udleveret. Hele kompagniet blev samlet på Børkop Højskole. Der sov vi om natten med fuld udrustning. Ved femtiden om morgenen den 9. april blev vi kaldt op og ud på landevejen efter Vejle, dvs. nord på. De tyske flyvere fløj over os, så vi måtte i flyverskjul flere gange. Vi skød efter dem, men det lykkedes ikke at få nogen ned.

Da vi nærmede os Vejle, kom der ordrer om, at vi ikke måtte gøre modstand. Så kunne vi gøre om og luske til Børkop igen. Vi gik i den ene side af vejen, og tyskerne kom kørende i den anden side, så vi var helt til grin. Det var en lang tur hjem.

Den 14. april afleverede vi al vores udrustning og blev sendt hjem. Det var en bitter og trist afslutning efter et års tjeneste ved militæret. Derfor kom jeg med i modstandsarbejdet, da jeg blev opfordret til at deltage."

Hverdagen

Allerede den 2. september 1939 blev der vedtaget en lov om rationeringer og maksimalpriser. Flere varer som sukker, kaffe, te og kakao var rationeret før besættelsen, og

snart kom flere som margarine, smør, brød og mel til.

Desuden var der mange varer fx brændsel, tekstiler, cykeldæk og tobak, som det var vanskeligt at skaffe. Sognerådet vedtog aftenen før besættelsen at rette henvendelse til skovejerne om tilbud på træ, da man skulle indsende meddelelse til amtet om, hvor meget man ønskede til mindrebemidlede. Man besluttede at anmode om 200 rummeter, og der blev nedsat et brændselsudvalg bestående af gartner Sørensen, købmand Gadeberg og tømrer M. Christensen.

Der blev indført mørklægning om aftenen fra 9. april. Om mørklægningen fortæller gårdejer Børge Jensen: "... men vi skulle til at have mørklagt vinduerne – det alene var jo et stort problem for os – at få mørklægningsgardiner, som vi kaldte dem, sort papir og – ja, vi hjalp os med forhåndenværende materialer, for man kunne jo ikke sådan få mørklægningspapir til det hele.

Jeg kan huske, at ude i kostalden skulle vi jo også have mørklagt – det skulle vi alle steder.

Vi havde salpetersække, som vi sprættede op og hang for, og så lavede jeg sådan et trisseværk (der var ti vinduer i hver side) og snoretræk, der gik hele vejen rundt. Når jeg så trak et sted, blev der altså trukket for over hele linien – det fungerede da, men det kneb jo lidt hist og her, og så var vi ude at kigge."

Der kom gang i tørveproduktionen. Nydam angav fx, at man i 1941 producerede 40.000 tørv i gårdens mose. Sognerådet fik på et møde den 5. marts 1941 oplyst, at kommunen til anskaffelse af brændsel til eget brug i skoler mm., til mindrebemidlede og til at igangsætte tørveproduktion kunne få lån fra Nationalbanken på indtil 90 % af udgifterne. Man kunne også få et tilskud på 1300 kr. til optagning af stød i skoven.

Dette var 40 % af kommunens udgift.

Brændselsmanglen kunne friste skov- ejere til at tage mere end maksimalprisen for brænde. I januar 1941 blev en skovejrer fra Hadstenegnen ved Rougsø Ret idømt en bøde på 25 kr. for at tage 14,65 kr. for en rummeter elletræ til trods for, at maksimalprisen var 12,20 kr.

I sommeren 1941 drev handelsmand N. Madsen en tørveproduktion i engene øst for byen på to millioner tørv. Det var der også brug for, da leverancerne af udenlandsk brændsel var faldende. I sommeren 1942 var det helt galt. Kun 120 husstande ville til den kommende vinter få tildelt brændselskort mod 500 året før, og allerede før nytår 1943 fik man besked fra Handelsministeriet om, at Hadsten stationsby ikke ville få mere udenlandsk brændsel.

På alle områder måtte man klare sig bedst muligt. Nydam fortæller: ”Tobak var det helt galt med; på Fyn var der store stykker med tobaksplanter, som blev leveret til fabrikkerne. Min far og svigerfar røg meget lang tobak, så vi havde også et lille stykke med tobak i urtehaven, og det behandlede min far efter alle kunstens regler. Når det var tørret lidt, kom der forskellig smørelse såsom glycerin, honning, sirup mm. på, og så blev det tørret i ovnen i en stegepande.”

Det var dog ikke kun på Fyn, man dyrkede tobak. Gårdejer L. Ibsen ved Hadsten havde 1400 frodige tobaksplanter i 1940, hvilket gav et udbytte på ca. 500 kr., og det førte til, at han ville fortsætte dyrkningen.

Tøjmangel fik også opfindsomheden til at stige. Børge Jensen fortæller: ”Jeg kan huske, at jeg havde et sæt tøj, der var lavet af kohår. Vi skulle jo klippe kreaturerne hvert efterår, når de skulle bindes inde. Det blev samlet sammen, og det kunne man lave tøj af. Jeg havde et glimrende sæt tøj. Det kradsede lidt, men det var forholdsvis slidstærkt.”

Gunhild Damgaard fortæller: ”Så er der jo også fodtøj. Det var et forfærdeligt problem at skaffe til en børneflokk. Nogle elendige gummistøvler kunne man få og træsko. Hjemmesko var heller ikke til at skaffe. Vi fik syet kludesko ved forskellige damer. Jeg har også syet nogle enkelte selv. ... Sålerne blev syet i hånden af alt muligt gammelt overtøj, og hvad der var stærkt. De blev syet i mange lag og femiseret; så lavede de ikke så snavset, og de blev heller ikke slidt så hårdt, for dem skulle børnene jo have med i skole, når de satte træskoene ude i den lille gang.”

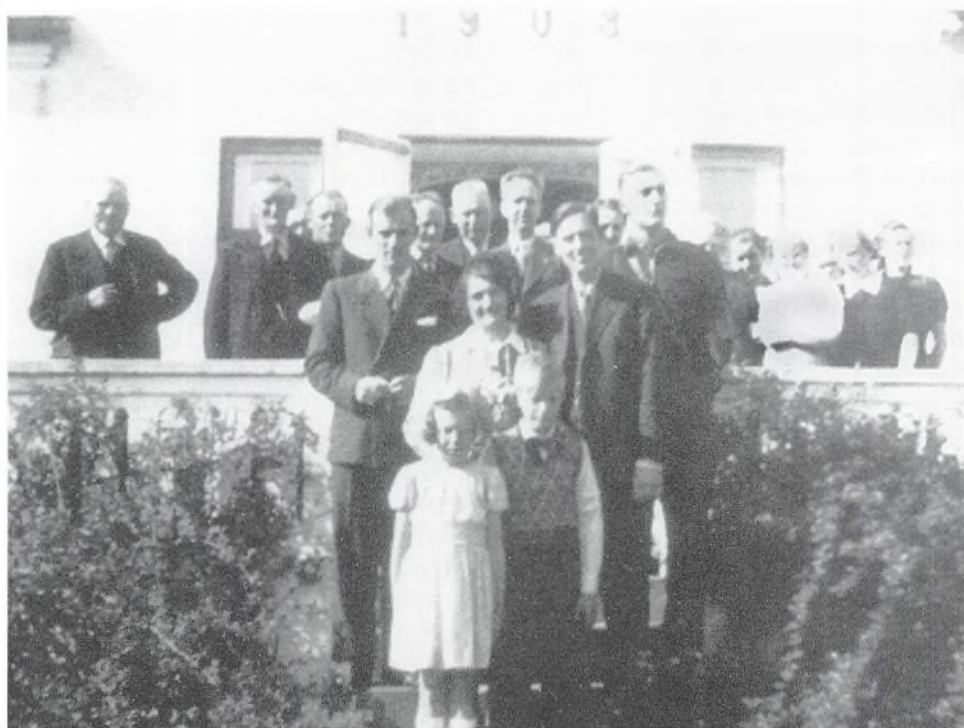
Gunhild lavede også selv kaffe af brændt korn samt kartoffelmel og sæbe af affald fra slagtinger eller døde dyr. Der var afleveringspligt for brødkorn, men det er forståeligt, at man fik de lokale møllere til at lave lidt mel.

I 1944 blev det nødvendigt at indsamle lægeplanter, da der ikke længere kunne skaffes medicin nok fra udlandet. D.U.I. og spejderne samlede, og cand. pharm. Foged, Hadsten, sorterede.

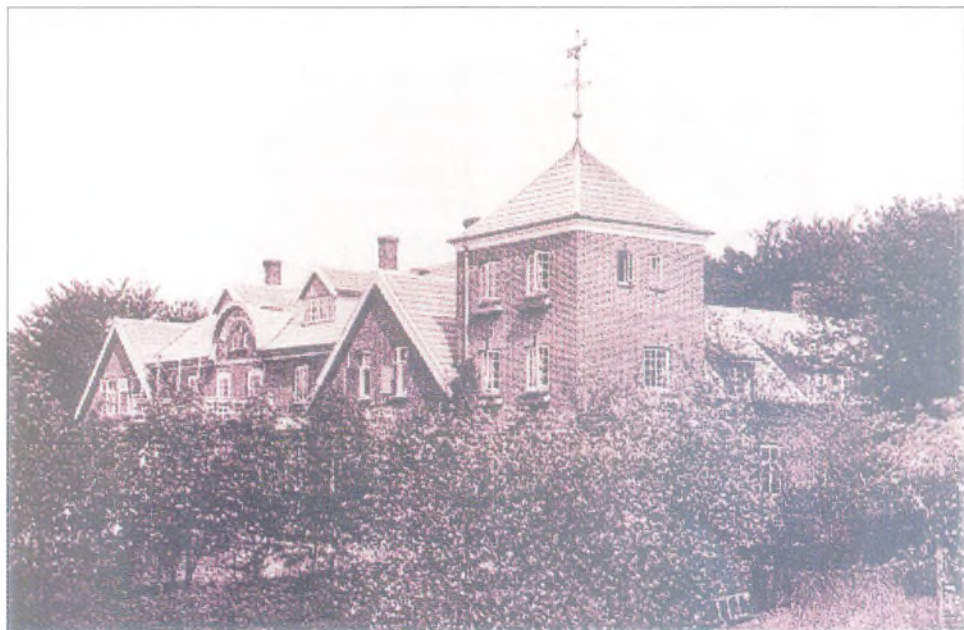
Rationeringsmærker kunne omsættes på den sorte børs. Måske har dette været årsag til en sag mod en købmand i Hadsten, der kun havde fyldt mærkeposerne halvt, så da kontrollen på varefordelingskontoret efterkontrollerede, gik det galt. Købmanden blev idømt en bøde på 500 kr.

Der var også mange tyverier, blandt andet var der i maj 1941 et stort tobakstyveri i Aage Andersens Tobaks- og Cigarhandel i Søndergade. Der blev stjålet tobak, cigarer og 350 pakker cigaretter.

Det kunne også gå galt for tyvene, selv i den politiløse tid. Da tyve for tredje gang under krigen i januar 1945 skulle til at lave indbrud hos købmand Mogensen i Lerbjerg, blev de set af smedevend Kai Nielsen, som alarmerede vagtværnet og sammen med to andre mænd satte efter tyvene og fangede disse, da de ikke kunne klare

Billede af pastor Jul-Rasmusens hjemkomst.

Hadsten Højskole som den så ud under besættelsen. Billedet er fra trediverne.

sig i den høje sne. De blev så transporteret til Randers, hvor Zonen modtog dem.

Omkring vagtværnet var der problemer, da kommunen fra 11. november 1944 havde bestemt, at et kommunalt vagtværn skulle erstatte et hidtil frivilligt. Dette førte til en protest fra mange kendte borgere.

Varemanglen fik også betydning for beskæftigelsen. I januar 1941 måtte fabrikant Bentzen fra børstefabrikken afskedige adskillige af fabrikkens arbejdere, da han ikke kunne skaffe råstoffer nok. For at mildne det for de afskedigede forærede fabrikanten hver 100 kr. I fagforeningen indførte man i 1941 arbejdsdeling, så dem, der havde været ledige længst, først kom i betragtning ved iværksættelse af nødhjælpsarbejder. Disse var i øvrigt fornuftige arbejder, fx anlæggelse af den direkte vej mellem Vissing og Hadsten. Det har også hjulpet på beskæftigelsen, at der var masser af arbejde i moser og skov.

Besættelsen havde også en indvirkning på det kulturelle område. Nydam fortæller således, at pastor Mølgaard inviterede til alsang i forsamlingshuset i Lyngå, hvor man sang fædrelandssange, havde oplæsning og underholdning og undertiden diletant. Man havde selv kaffe og brød med.

Sygeplejerske fru Nørbæk fortæller også: "Der var sammenhold mellem danskerne dengang. Der var ikke noget, der hed partipolitik, for det var ligegyldigt, hvad man stemte på, men man holdt sammen. Der var dog nogle, der holdt med tyskerne, men det var et mindretal."

Der blev også oprettet en foredragsforening i Hadsten. Man samlede sig i byens biograf i marts 1941 for at stå sammen om danske værdier, der kunne bidrage til at styrke menneskelivet i den bevægede tid. Til bestyrelsen valgtes pastor Jul-Rasmussen, førstelærer Hanghøj, gårdejer P. Ludvigsen, slagteriarbejder Ørum, gårdejer Sv. Damgaard, fru Nørbæk og landsretssag-

fører Pedersen. Man kan i vores forbrugsfikserede tid næsten misunde dem deres forståelse for immaterielle værdier.

Den mest spektakulære begivenhed under besættelsen, når man ser bort fra modstandskampen, fandt sted den 28. januar 1941, da et lokomotiv fra ekspressen blev ramt af en kedelekspllosion, hvorved lokomotivfører og fyrbøder blev ramt af udstrømmende damp. De var allerede ude på linien tæt ved Hadsten klar over, at noget var galt, og de standsede derfor ved Hadsten Station, hvad ekspressen ellers ikke skulle. I samme øjeblik toget rullede ind på stationspladsen, og føreren slog bremsene i, skete eksplosionen. Den var så voldsom, at skærver fra banen slyngedes langt ud til siderne og ramte både stationsbygning og posthus.

De tilskadekomne blev først behandlet på stationens kontor af lægerne Helms og Nørbæk, og de blev efterfølgende ført til Århus. Begge var uden for fare. Eksplosionen skyldtes sikkert en betjeningsfejl.

Modstandskampen

Modstandsbevægelsen i Hadsten bestod af forskellige grupper, som ikke kendte hinanden ret godt. Jo færre man kendte, jo færre kunne man blive tvunget til at røbe. Grupperne havde også forskellige opgaver. En meget betydningsfuld gruppe var Vinterslevgruppen, hvis ledelse var pastor Jul-Rasmussen, frugtavlser Frederik Pedersen samt højskolelærer Haakon Jensen. Gruppens hovedopgave var våbenmodtagelse samt midlertidig opbevaring af våben, men man kunne også fremstille falske legitimationskort. I samarbejde med den kendte modstandsmand pastor Harald Sandbæk havde højskoleforstanderne Thorkild Klau- sen og Gunnar Thomsen på Hadsten Højskole en sabotørskole.

Pastor Jul-Rasmussen havde i efteråret 1943 taget kontakt med de illegale i Ran-

De fleste af modstandsfolkene i Hadsten fotograferet foran stationen kort efter befrielsen. Alle er dog ikke med, f.eks. er Anders Huulgaard endnu ikke kommet hjem fra Sverige.

Øverste række fra venstre.

1 Børge Amstrup – 2 Kristian Madsen – 3 Leo Ørum – 4 Morten Ikast – 5 Friis Johansen – 6 Poul Sørensen.

Næste række begyndende ved vinduet

7 Knud Brandes – 8 J. P. Krog – 9 Jørgen Lauersen – 10 Vagn Olsen- 11 Ploug - 12 Johan Egestad – 13 Henry Nielsen – 14 Karl J. Larsen -15 Erik Andreassen – 16 Moberg Jørgensen – 17 ingeniør Hansen -18 Svend Møller.

Tredje række begyndende ved manden i lys frakke.

19 Karl Josef Jensen - 20 Arne Hjortshøj – 21 Eilif Larsen – 22 Edvard Nielsen – 23 Børge Ginge – 24 Tage Laursen – 25 Svend G. Olsen – 26 Richardt Jensen – 27 Karlo Kronborg – 28 Frank Gram – 29 Tage Pedersen – 30 Kurt Lauersen.

Forreste række.

31 Villy Andersen – 32 Ejvind Nielsen – 33 Erik Rasmussen – 34 Karl Sørensen – 35 Søren Schmidt – 36 Viggo Kristiansen – 37 Hybert Andersen – 38 Alfred Jørgensen -39 ukendt – 40 ukendt - 41 Mogens Endersen – 42 Erik Bjørn – 43 ukendt - 44 H. P. Sørensen.

Tak til Louis Lykke Sørensen for hjælp ved identificeringen af navnene på billedet.

ders, og det blev bestemt, at denne skulle danne en gruppe, der kunne modtage våben. I begyndelsen deltog kun Jul-Rasmussen, dennes søn Jens samt landmændene Egon Amstrup Christensen, Anders Huulgaard og Frederik Pedersen.

De modtog i foråret 1944 våben øst for Tange Sø, men det var for langt borte, så pladsen blev flyttet til Essendrup. De modtagne våben blev af Frederik, Egon og Anders kørt til Galten. En del blev skjult i præstegårdsforpagter Laurits Høj Christen-

sens lade, andet i et depot, der var indrettet under alteret i Galten Kirke og resten i Frederiks frugtlager. Efter nogen tid blev våbenene sendt videre, men våbnene i kirken lå der i en måneds tid. Ved modtagelsen fandt der en lille episode sted, som man senere kunne more sig over, men som på daværende tid nok ikke har været morsom.

Vognene var læssede, og pludselig syntes man, at man kunne se en tysk skyttekæde komme gående over marken. Kuskene fik besked om at køre, alt hvad remmer og

tøj kunne holde. Jul-Rasmussen og sønnen Jens ville så blive tilbage og med ildkamp forsinke tyskerne, som heldigvis ved nærmere eftersyn viste sig at være en flok får, men det vidste kuskene ikke, så det blev en hurtig køretur.

Modtagerne fik besked om, hvor og hvornår de skulle modtage våben i kode fra London over radioen. Fru Nørbæk fortæller: ”I radioen kunne man ikke høre ret meget. Den var også meget censuret, men hver aften kl. 18 kom der en udsendelse fra BBC i London. Denne radioavis kom på en eller anden bølgelængde, som alle

kendte. Her blev sendt nogle kodeord, fx Gedebukken har det godt. Hilsen fra Hille-rød. Så vidste man, at den besked betød, at der ville blive sendt nogle våben ned på en bestemt nedkastningsplads om natten.”

Fru Nørbæk og hendes mand læge Nørbæk var begge aktive i modstandskampen, og fru Nørbæks bror, Frits Johan Blichfeldt Møller, blev skudt i København under arbejdet med at redde danske jøder. En central plads i Hadsten er opkaldt efter ham.

Senere kom våbenmodtagelsen nærmere. Forstander Klausen fortæller: ”Om aftenen var jeg oppe hos Frederik Pedersen, der havde højskolegården. Vi sad og snakkede og hørte den danske nyhedsudsendelse fra England. Så kom den kode, som sagde, at der skulle være våben- nedkastning her i Hadsten. Det var ude i et område, hvor der nu er bygget parcelhuse - Vermundsvej mv. Jeg kan huske, det var en meget måneklar aften, og vi var på plads kl. 9. Allerede ved titiden kom den engel-

ske maskine og kastede containere ned. De kom flyvende hen over terrænet, og vi gav signal med lommelygter. Så fløj maskinen videre mod øst, men den vendte tilbage og kom så i lav højde hen over os og udløste

Højskoleforstander Thorkild Klausen og familie. Billedet er taget nogle år efter befrielsen sandsynligvis i 1951.

disse containere, en 14-15 stykker. De stod i luften, disse containere. Faldskærmene foldede sig ud, og de faldt til jorden – den ene efter den anden, og vi fik travlt med at fjerne dem. De blev kørt over på Vesseljerggården, hvor der bl.a. i sin tid var hvilehjem. Der havde Gustavson, som ejede gården dengang, et hønsehus, hvor disse containere blev anbragt.”

Det kunne gå galt med containerne. Major Ole Jul-Rasmussen fortæller: ”To containere indeholdende gevær- og pistollammunion kolliderede i luften, hvorved de åbnedes, og ammunition blev spredt ud over en roemark. Det var om efteråret en lørdag nat, og man tilbragte hele morgenen med at opsamle så meget, som kunne nås, inden folk rundt om på gårdene vågnede op. Ved halv ottetiden måtte far tage hjem med den bemærkning, at han desværre måtte køre, da han skulle hjem og prædike. Det var umuligt at finde alt, og hen på dagen, da forpagteren på Rosenlund gik sig

en tur på markerne, kunne han ikke undgå at opdage, hvad der var sket. Forpagteren vidste ikke, hvordan han skulle forholde sig i sådan et tilfælde, hvorfor han opsøgte skovfoged Petersen for at få et godt råd. Forpagteren syntes, at det mindste, han burde gøre, var at underrette Hans Henrik, som jo var godsejeren. Det frarådede skovfoged Petersen med bemærkning om, at han jo var så ung, vel vidende, at Hans Henrik selv havde gået hele morgenen og hjulpet til med at samle ammunition op." Hans Henrik var godsejer de Lichtenberg, Bidstrup Gods. Godsejeren var leder af en gruppe, der mest bestod af folk fra Lerbjerg.

Efteråret 1944 blev en hård tid for modstandsbevægelsen i Hadsten. I september skulle der være et landmålerkursus på højskolen. Det var et camoufleret sabotørkursus, og det havde tyskerne opdaget. Gestapo kom og fik arresteret Sandbæk samt Gunnar Thomsen, mens det lykkedes Klausen at flygte til Vesselbjerggård, men uden at han fik noget med. Det lykkedes dog posten og modstandsmanden Børge Ginge at skaffe ham, hvad han manglede, så han kunne komme væk fra egnen.

I forbindelse med uroen omkring højskolen blev der skudt en gestapomand, Waldemar Hansen, på Østergade ved posthuset. Han blev ramt af et skud lige under hjertet, og hårdt såret blev han kørt til Århus, hvor han senere døde. Det er aldrig blevet opklaret, hvem der skød, men alt taler for, at gestapomanden blev skudt ned, fordi han var i gang med en virksomhed, der kunne blive livsfarlig for mange modstandsfolk i Hadsten.

Den 13. december 1944 blev Jul-Rasmussen, Frederik Pedersen, Anna Melgaard og Anders Huulgaard arresteret. Frederik og Anders kom via Århus til Frøslevlejren, hvor Laurits Høj senere også kom. Anders blev hårdt ramt, da han senere blev sendt i

koncentrationslejr i Tyskland, til Dachau, hvor han beskrev sine første indtryk: "Ja, når man ser sådan nogle skeletter, der knap kan slæbe sig af sted og i de mest elendige pjalter, så gør det indtryk, så tænker man jo: "Skal du selv se sådan ud om et stykke tid?" ... Vi fik at vide, at der kun var én vej ud fra lejren, og det var igennem krematoriumskorstenen, så det kunne vi lige så godt indrette os efter, og ellers bare adlyde. Det var ikke særligt opmuntrende."

Anders blev i slutningen af krigen flyttet til Neungamme, hvor den svenske grev Bernadotte fik samlet alle danske og norske fanger. Herfra blev han den 20. april med en dansk bus, der var malet hvid med røde kors transporteret via Frøslev til Sverige, hvor han oplevede den 4. maj.

Befrielsen 5. maj 1945

Den 1. maj meddeltes det, at Hitler var død, og alle var klar over, at krigen snart var ovre, men mange frygtede, at tyskerne i Danmark ville kæmpe til det sidste.

Gunhild fortæller: "I de første dage i maj 45 gravede tyskerne skydehuller på marken langs landevejen. De kom nu aldrig i brug, men de her unge tyskere, der gravede, de var her inde i gården for at drikke vand, og så hørte de jo også radioen og kapitulationen. (4. maj kl. 20.30). De

Børge Ginge i dyrlæge Skyggebjergs bil.

græd ved pumpen, og så begyndte de at marchere sydpå – det ene kompagni efter det andet. De smed deres udrustning, kapper, spader og gasmasker på marken, og det gik børnene og samlede op bagefter.” Det er klart, at der blev festet både den 4. og 5. maj og i tiden efter.

Børge Ginge var blevet arresteret i januar 1945, og han blev sendt til Frøslevlejren, hvor han oplevede befrielsen. Han nåede først til Hadsten den 6. maj om aftenen, men han kom hurtigt i arbejde, da modstandsbevægelsen skulle holde vagt. Desuden var han med til at arrestere nogle værnemagere. De havde lånt dyrlæge

Den 4. maj 1944 afsløredes denne mindesten for frihedskæmperen Frits Johan Blichfeldt Møller. 1000-1500 mennesker deltog, heriblandt Blichfeldts mor, der bevæget takkede de mange medvirkende.

Skyggebjergs bil samt vognmand Nørsgaards lastbil. Vognmanden var selv med i modstandskampen. De arresterede blev samlet på stationen, inden de senere blev kørt til Randers. Det hele gik ret fredeligt til, kun en enkelt gang var der lidt mere spænding. Ginge fortæller: ”Engang var vi i Sandby for at hente en mand. Da havde vi assistance fra Randers, fordi der blev sagt, at han ville skyde, når vi kom. Vi omringede ejendommen og skød til måls efter hans møddingsmur for at få ham ud, men manden var der ikke, så vi fik ikke fat i ham. Nu var vi naturligvis lidt overspændte, så vi tog ingen chancer, og vi ville jo gerne prøve vore skydevåben.”

Pastor Jul-Rasmussen kom hjem den

Koret i Galten kirke, hvorunder snedker Eriksen efter aftale med pastor Jul – Rasmussen indrettede et våbendepot.

10. maj, hvor han fik en uforlignelig modtagelse. Præstegården havde stået tom i fem måneder, men den dag gjorde alle rent, bagte og brasede under ledelse af menighedsrådet, og alle strømmede til for at byde præsten velkommen hjem.

Anders Huulgaard kom først hjem den 17. maj. Hans forlovede Ruth havde ventet i spænding og uvished. De blev viet den 6. oktober 1945. I begyndelsen var Ruth den eneste, som Anders kunne fortælle om, hvad han havde oplevet, men senere følte Anders, at det var nødvendigt at advare unge mennesker mod nazisme. Anders pointerede altid, at ”der er meget stor forskel på tyskere og nazister.”

Anders kom ud på skolerne. Han har mange gange været gæstelærer på Østervangskolen, hvor han på sin stilfærdige og beskedne måde fortalte eleverne om krig, og det gjorde altid stort indtryk. Han var også med på mange ture med klasser til Frøslev.

Anders døde den 9. marts 1996.

Kilder

Hadsten under besættelsen. Modstandsbevægelsens venner. Hadsten 1982.

Kurt Quist Nielsen: Hadsten og Omegns Folkeblad. 100 år. Hadsten 2004.

Christian Siegmundfeldt: Arbejdsmænd i Hadsten. SID 1990.

Politikens Danmarkshistorie. Bd. 14. København 1966.

Lokalt nyt fra Randers Dagblad og Århus Stiftstidende fra perioden.

Talrige samtaler med de fleste af de citerede samt med Ruth Huulgaard.

Hele Them Sogn blev ”oplyst” i 1949

Af Viggo Lovdal

”Da lyset tændtes i Odder!” er overskriften på en artikel i Østjysk Hjemstavns årbog 2006, skrevet af Aage Kristensen i anledning af, at det 13. marts i fjor var 100 år siden, de første elektriske pærer blev tændt i Odder.

Det er svært at forestille sig, at det heller ikke er længere tid siden, elektriciteten gav ”lys over land”. I vor moderne højt teknologiske tid tænker vi vel ikke over, hvor besværlige tingene måtte have været for vore oldeforældre, der måtte klare dagligdagen uden hjælp fra de bekvemmeligheder, vi i dag betragter som en selvfølge.

Bare strømmen forsvinder i nogle minutter, opstår store problemer. Sidste sommer forsvandt strømmen således på vores vej i nogle få minutter. Vores genbo var på ferie. Hvad han mødte af problemer ved hjemkomsten, kunne der skrives en særskilt artikel om. Et køleskab, der var gået i stå, indeholdende bl.a. fisk, var ikke et behageligt bekendtskab efter 14 dage med den sommervarme, vi havde i en lang periode i fjor.

Der er altså ”kun” gået 100 år, siden Odder blev beriget med elektricitet. Der er endnu ikke gået 60 år, siden vi i mit barn-

Himmelbjerget 1953.

Funktionærbygning.

domshjem fik "lagt lys ind", som vi sagde. Jeg lader billedet stå et øjeblik og lader tankerne gå tilbage.

Foregangsmand

Loudal i Them Sogn, der består af en del gårde og landbrugsejendomme, beliggende i et skovrigt område, var det sted, de elektriske lyksaligheder sidst holdt deres indtog i sognet. Som opvokset på egnen erfarede jeg, at vi sakkede bagud i udviklingen, idet vi jo af gode grunde endnu ikke havde

Højspænding bygges.

Dall-Hansen i mast.

lys- og kraftinstallationer i vore boliger og som følge deraf heller ikke maskiner, der kunne lette arbejdet i det daglige. Her tænker jeg på malkemaskiner, mælkekølere og lignende, som ingen landmand i dag kunne undvære i den daglige produktion. Min far, der ellers ikke på nogen måde ønskede at deltage i organisationsarbejde, foreningsliv eller lignende tiltag, men passede sit lille landbrug og en stilling som organist ved Them kirke, blev på en måde foregangsmand i arbejdet med at etablere elektricitetsforsyning på egnen. Han mente kort og godt, at én måtte skride til handling, og det kunne han jo lige så godt som nogen anden. Han begyndte med at kontakte den lokale elinstallatør, der anbefalede ham at samle underskrifter, som skulle bekræfte, at interessen for elforsyning var til stede. En forårmorgen startede han en rundtur på egnen til alle, der ikke havde indlagt elektricitet. På et ark papir havde han kort

Lavspændingsarbejde.

beskrevet, hvad sagen drejede sig om. Under denne redegørelse var der gjort plads til underskrifter. Initiativet blev modtaget positivt alle steder. Næsten alle skrev under på listen, hvorpå de fremsatte ønsker om overslag og oplysninger på elinstallationer. Kun skomageren, Kristian Laursen (omtalt i artikel i Ø.H. 1998, side 99-103), eneboer størstedelen af sit liv, erklærede kort og godt, at han ikke skulle have "elektriske ledninger" ført til sit hus. Han havde en petroleumslampe, et komfur og en radio, drevet ved batteri, og en akkumulator, og det havde han klaret sig fint med i mange år, hvorfor de moderne ideer om forandringer ikke havde hans interesse. Der kom da heller ikke elinstallationer i skomagerens lille hus, før han var stedt til hvile på kirkegården i Them. Min far kendte skomagerens indstilling på forhånd og var ikke forbavset over den manglende interesse for sagen, men han undlod ikke at gå ind og forhøre sig. Det skulle ikke hedde sig, at

skomageren var blevet forbigået ved rundgangen.

Elprisen beregnet efter antal lampesteder

Den positive modtagelse af min fars besøg med listen rundt i hjemmene resulterede i et møde i Them, hvor der blev redegjort for betingelser, priser m.v. Dengang beregnede man priser og afgifter bl.a. på grundlag af antal lampesteder. Derfor søgte man selvsagt at etablere så få lampesteder som muligt. Installationen kostede i øvrigt 55 kroner pr. lampested. Beløbet forekom at være til at overse, også den tids økonomi taget i betragtning, men alligevel lagde man vægt på eventuelle besparelser ved at indskrænke antallet af stikkontakter, lamper i stuerne og lign. til det mindst mulige.

Planerne føres ud i livet

Efter redegørelsen på mødet besluttede beboerne at få elinstallationen gennemført,

En kort pause.

og hermed kom "den mørke plet på landkortet", som nogle spøgefuldt betegnede Loudal, også med i den moderne udvikling. Kort tid efter påbegyndtes arbejdet med elforsyningen. Der rejstes master, ledninger blev trukket, ny transformator opstillet, og en dag kom elektrikerne, der skulle udføre installationen i bygningerne. Det var før, det var almindeligt, at svende og lærlinge kørte i bil til arbejdsstedet. Jeg husker endnu den skønne sommermorgen, da to mænd kom cyklende til mit hjem for at påbegynde arbejdet. På nakken og cykelstyret havde de kabelruller, stålrør var bundet til cyklen, og på bagagebæreren var værktøjskassen anbragt. Så begyndte arbejdet med at trække de mange rør, anbringe kontakter, trække blykabel ud til lade og kostald osv. Sammenlignet med i dag, hvor et nyt hus "fødes" med disse installationer, var der her tale om et stort og vanskeligt arbejde,

idet håndværkerne skulle arbejde overalt i bygninger, hvor sådanne installationer ikke var planlagt fra begyndelsen. Imponerende var det at se, at arbejdet kunne udføres forskriftsmæssigt og dog pænt uden at anrette skade på tapet, gipslofter o.l. Jeg husker i øvrigt disse uger, hvor håndværkerne arbejdede hos os, som meget spændende og indholdsrige.

Optaget i familien

Håndværkerne blev, som skik var på landet dengang og vel også er mange steder endnu, næsten optaget som medlemmer af familien. De spiste deres madpakke ved køkkenbordet, når vi spiste middagsmad, ofte havde min mor lavet en ekstra portion frugtgrød el.lign., så elektrikerne kunne få "eftermad" ligesom vi andre. Hun inviterede dem også dagligt på eftermiddagskaffe og bagte omtrent hver dag i denne tid kringler og andet bagværk til kaffen. Håndværkerne satte stor pris på denne gæstfrihed. I måneder efter, når min far traf elektrikerne i Them, råbte de: "Hils Laura"! Min far var glad for at kunne overbringe min mor denne hilsen. Det var da også tydeligt at mærke, at hun var glad for hilsenen fra de unge mennesker; en anerkendelse, som hun da også i rigt mål havde fortjent. "Jeg tror, de arbejder bedre resten af dagen", var hendes mening om den sag.

Elektrikerne lovede min mor, at de skulle gøre deres til, at lyset ville fungere på hendes fødselsdag. Selv om det var i den lyse sommertid, så alle med forventning hen til denne dag, bl.a. fordi vi havde anskaffet en radio, der skulle afløse det gamle apparat, drevet ved batteri og akkumulator. Elektrikerne holdt ord. På selve min mors fødselsdag den 29. juli 1949 blev installationen afsluttet, gennemgået og afprøvet, og da kaffen og fødselsdagskringlen var på bordet, var også det elektriske lys i vort hjem en kendsgerning.

En ny tid oprunden

Det var naturligvis ikke kun lys i stuerne og den nye B&O-radio, der gjorde, at vi fandt, at nu var en ny tid oprunden. Det var i dagligdagens arbejde, at vi for alvor mærkede de nye "behageligheder", som min far yndede at betegne fremskridtet. Nu var det slut med at tænde flagermuslygten før malkeketid på vintermorgener, slut med at tærsk kornet med plejl på det lerstampede lade-gulv. Min far købte hos smeden et brugt tærskværk, der gjorde god fyldest i flere år, og en ny kværn blev også anskaffet. Nu var det slut med turen til mølle i Them med kornsække på "fjedervognen". Vi fik også ajlepumpe. Sliddet med pumpestangen ved ajlebeholderen var nu også forbi. I roehuset kom der roerasper, og lidt senere blev malkemaskinen etableret i kostalden. Det

er forståeligt, at naboerne indbyrdes priste den fagre nye tid, der nu bevirkede, at det daglige arbejde ikke var så slidsomt og træls som førhen.

Siden er udviklingen løbet stærkt. Imponerende er det alt sammen: edb, tv og det pc-apparat, jeg skriver denne artikel på. Alligevel føler jeg, at installationen af elektrisk lys og kraft i mit hjem var noget af det, der indenfor de tekniske fremskridt gjorde stærkest indtryk på mig. En omvæltning i det daglige i min barndom, som ord ikke kan beskrive. Det kan folk, der ikke har prøvet at undvære disse så almindelige, daglige hjælpemidler, nok slet ikke forstå.

Billederne i denne artikel er udlånt af Galten Elværk.

Mellem sprog og virkelighed

Diskursanalyse af psykiatriske journaler fra 1850erne

Af: Lykke Olsen

Lykke Olsen er dansk- og historiestuderende og arbejder frivilligt for Historisk Museum ved Psykiatrisk Hospital i Århus. Hun har skrevet denne rapport, baseret på sine undersøgelser af sygejournaler fra 1850erne, skrevet af Jydske Asyls (det nuværende "Århus Universitetshospital") første overlæge, Harald Selmer.

Lykke Olsen skriver: Rapporten indledes med en kort beskrivelse af psykiatriens udvikling i Danmark i årtierne før 1852, hvor Jydske Asyl åbner. "Jeg vil beskrive den psykiatrhistoriske historiografi, som groft sagt deler sig i to modsatrettede fløje. Den ene, den revisionistiske, er meget kritisk overfor psykiatriens historie og er utvivlsomt inspireret af Michel Foucaults syn på dette emne. Den anden, den klassiske, er meget positiv overfor udviklingen i psykiatriens historie. Efter beskrivelsen af de to fløje følger en beskrivelse af diskurs, diskursanalyse og Foucaults tanker om magt. Disse begreber anvender jeg i min undersøgelse af Selmers sygejournaler i et forsøg på at vurdere, om de to fløje kan bruges til at forstå psykiatriens historie."

Dansk psykiatris udvikling i 1800-tallet indtil Jydske Asyls åbning

Før de psykiatriske anstalters etablering i Danmark mellem 1852 og 1915 lever de

Harald Selmer, overlæge ved Jydske Asyl 1852-1878.

Portræet udført af Carl Bloch, olie på lærred, 1877.

sindssyge i Danmark.

Redegørelsen skal bruges til diskussion af problemet i stænderforsamlingen. Hans besvarelse kommer i 1846 med værket Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning. Selmer argumenterer for, at "Afsindighed maa betragtes som

¹ Jensen, Morten Lundby, Den Jyske historiker, "Fra landsbytosse til psykiatrisk patient", nr. 40, 1987, s. 33

Jydske Asyl, stik fra Trap Danmark, en historisk og topografisk beskrivelse af Kongeriget Danmark, 1858.

en Sygdom”². Han er af den opfattelse, at sindssygdom er en legemlig sygdom, som kommer til udtryk via psyken. Efter den kristne dogmatik er sjælen udødelig, den kan ikke forandre sig og derfor ikke blive syg. Selmer er dog af den overbevisning, at der finder en vekselvirkning sted, så sjælen kan påvirke kroppen og omvendt³. Han mener, at vejen til helbredelse går igennem alvor og fornuft. Moralsk behandling giver patienten selvtillid og trøst og har til formål at vække dennes tabte sans for orden, mådehold og selvbeherskelse. Fysisk straf skal så vidt muligt undgås, og patienten skal aktiveres med arbejde (se fodnote 6). Selmer opfatter sin vigtigste behandlingsmetode af de sindssyge (den moralske behandling) som et ”... af Humanitet og fornuftigt Kjærlighed gennemtrængt,... Opdragelsessystem”⁴. Selmers sygdomsopfattelse er baseret på den overbevisning, at der findes et sundt, rigtigt sjæl-legeme, som ligger til grund for den frie vilje og

2 Mellergård, Mogens, *Epoker i dansk psykiatri*, Munksgaard, København, 2000, s. 47-49

3 Rønn, Edith Mandrup, *Det forrykte menneske*, Skippershoved, Ebeltoft, 2006, s. 42

4 Selmer, Harald, *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning*, f. H. Eibe, København, 1846, s. 37

den sunde fornuft. Disse to egenskaber er sat ud af kraft hos de sindssyge, og de kan ikke gøre for deres handlinger. Selmer konkluderer, at sindssygdommens behandling hører ind under lægevidenskaben, og at denne må være videnskabelig funderet. Det vil sige, at man skal forsøge at finde årsagen til sygdommen ved hjælp af objektiv observation, beskrivelse og kategorisering⁵. Behandlingen skal foregå på helbredelsesanstalter, som ledes af specialuddannede overlæger, der har suveræn magt på stedet. Stænderforsamlingen beslutter, efter at Selmers værk er udgivet, at opføre en stor anstalt ved Århus med Selmer som overlæge⁶. Han skriver selv patienternes sygejournaler. Jeg har læst ca. 20 af dem fra perioden 1852-1861, og det er dem, der danner grundlag for denne rapport. Journalerne er skrevet med gotisk skrift, og når der optræder spørgsmålstejn i citaterne, er der et ord, som jeg ikke kan læse. Hvis der ønskes adgang til journalerne i deres fulde længde, henviser jeg til Historisk Museum.

Foucault og den psykiatrihistoriske udvikling

Den danske historieskrivning om dansk psykiatri kan groft sagt deles i to traditioner: En klassisk og en revisionistisk (kritisk) psykiatrihistorie. Førstnævnte beretter om en stadig fremadskridende udvikling væk fra fortidens uvidenhed og primitivitet og frem mod videnskabens sejr i nutiden. Afgrænsningen af sindssygdom er i denne tradition blevet opfattet som en uproblematisk handling. Den opfattes som alle andre sygdomskategorier som en objektiv størrelse. Den klassiske psykiatrihistorie indeholder efter min mening en indirekte understregning af, at der med videnska-

5 Rønn, 2006, s. 43

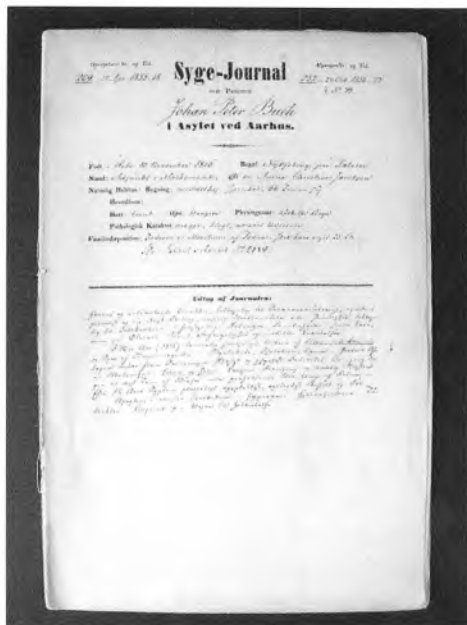
6 Mellergård, 2000, s. 50-52 og Kelstrup, Anders, *Galskab, psykiatri og galebevægelse*, *Galebevægelses Blad*, København, 1983, s. 129-134

beliggørelsen kommer en bedre og mere human behandling af de sindssyge. Den revisionistiske historieskrivning er kritisk overfor det succesbillede, som den klassiske psykiatrihistorie tegner. Den fremstiller psykiatrien som en kontrol-lerende og disciplinerende praksis, der er stærkt ideologisk præget. Her beskrives sindssygdoms- og normalitetsbegrebet som en social og kulturel konstruktion, der er afhængig af ideologiske, subjektive og ikke-videnskabelige kriterier. Desuden spiller magtrelationer ind på denne konstruktion⁷.

Michel Foucault har i værkerne "Sindssygdom og psykologi" og "Galskaben i den klassiske periode" beskæftiget sig med psykiatriens historie, og den revisionistiske historieskrivning er uden tvivl inspireret af hans tanker. Foucaults tese er, at der indtil ca. 1650 er en vis tolerance overfor den gale, men efter dette tidspunkt begynder man at indespærre de gale i interneringsanstalter. Formålet med dette er at holde dem væk fra samfundet, da deres adfærd ikke er acceptabel i samfundets øjne. Sidst i 1700-tallet får interneringen en ny betydning, da denne traditionelt set fra dette tidspunkt efterhånden kendetegnes af en humanistisk videnskabelig forståelse og et ønske om behandling af de syge. Ifølge Foucault er dette en illusion. Der opstår derimod et moralsk og straffende asylysystem. Den syge underkastes moralsk og social kontrol, der umyndiggør ham og giver ham skyldfølelse⁸. Psykiatrien sidst i 1700-tallet er kendetegnet ved ønsker om at opdrage legemet via konstant overvågning og registrering. De syge skal disciplineres, så deres adfærd kan accepteres af de samfundssatte normer. Samfundet ønsker

7 Møllerhøj, Jette, De måske udstødte, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg, 2005, s. 224-226

8 Foucault, Michel, Sindssygdom og psykologi, Rhodos, København, 1971, s. 99 og 103-104

Journal, udskrevet af Harald Selmer.

at have magt over menneskelegemet, og de humane og sociale videnskaber er instrumenter for dette ønske. Foucaults tese er, at sindssygdom er ligeså meget kultur- som naturbetinget. Den syge fremmedgøres af psykiatrien, som stadfæster hans anderledeshed i og med, at denne systematisk begrebsliggøres⁹. Foucaults tanker om magt er også relevante for hans tese om de sindssyge og denne opgaves problemstilling. Ifølge denne er magt et mangeartet begreb, som både kan være meget nøje planlagt og mere tilfældig. Den viser sig i de instrumenter og procedurer, som nogle personer anvender overfor andre. Foucault argumenterer for, at magt i sig selv ikke er et negativt begreb, og at anvendelse af den kræver, at dens subjekter besidder frihed. Magt behøver ikke at betyde fjernelse af frihed, men den er ofte ustabil, fordi den møder modstand. Disciplin er et andet

9 Krause-Jensen, Esbern, Viden og magt, Rhodos, København, 1978, s. 179-181, 143 og s. 17-19

Jydske Asyls Hovedbygning, fotograferet af Kongelig Hoffotograf Julie Laurberg i forbindelse med hospitalets 50 års jubilæum i 1902.

magtudtryk, som beror på tro om, at mennesket er et individ med en sjæl og skyld, som kan formes af andre. For at disciplineringen kan lykkes, kræver det en viden om de subjekter, der ønskes påvirket. Opnåelsen af denne viden forfiner og tilpasser disciplinens redskaber. Således er der en dialektisk vekselvirkning mellem viden og disciplinær magt. Den har til formål at udvikle dets subjekters selvkontrol og på andre måder påvirke deres karakterer. Disciplin er ikke nødvendigvis negativ. Det er en produktiv kraft, der ønsker at udnytte dets genstandes kapaciteter¹⁰.

Hvad er diskurs

Diskurs er et sprogbrug, der anvendes for at undersøge, hvem der bruger sproget, hvordan, hvorfor og hvornår. Folk anvender det for at kommunikere opfattelser, ideer og følelser i situationer, hvor de interagerer med andre mennesker¹¹. Diskurs er også en måde at repræsentere en del af verden og repræsentere den fra en bestemt vinkel. En metode til at identificere en diskurs er bl.a. at være opmærksom på ord, der ofte optræder sammen, hvilke ord, der

bruges ofte og hvordan¹². Et andet aspekt af diskursen er en analyse af den sproglige stil, hvor der fokuseres på funktionen af de valgte ord og hvilken genre, teksten hører ind under. Desuden spiller konteksten ind på diskursen, og hermed menes den kontekst, som har betydning for den brugte diskurs i teksten. Der er lokale og globale former for kontekst: Lokal kontekst er tid, sted, situationens omstændigheder, sociale roller og positioner, intentioner m.m. Global kontekst er situationens art, fx en retssag, lovgivning m.m. Social kognition som viden, normer, værdier og ideologier spiller også en afgørende rolle for diskursens udformning¹³. Diskurs kan være en måde at opnå magt på, men kan også være en magtressource. Ved at anvende sin diskurs, viden og uddannelse overfor andre kan man få magt over deres viden, holdninger og ideologier¹⁴. Diskurs er også social praksis, der kan forklares som måder at være på, repræsentere på og opføre sig på – identifikation, repræsentation og handling. Foucault skriver, at disse tre former indgår i et dialektisk forhold, hvor repræsentation har at gøre med viden og dermed med kon-

¹⁰ Hindess, Barry, *Discourses of Power*, Blackwell Publishers, Oxford, 1996, s. 100-102 og 113-117

¹¹ Van Dijk, Teun A., *Discourse as structure and process*, SAGE Publications, London, 1997, s. 2

¹² Fairclough, Norman, *Analysing discourse*, Routledge, London, 2003, s. 129 og 131

¹³ Van Dijk, 1997, s. 11-12, 31 og 19

¹⁴ Van Dijk, Teun A., *Discourse as social interaction*, SAGE Publications, London, 1997, s. 20

trol, handling med relationer overfor andre og dermed indflydelse på (magt over) andre. Identifikation vedrører sin relation til sig selv og etik¹⁵. Foucault argumenterer for, at diskurs er viden fra de humanistiske videnskaber, som giver regeringer teknikker til at konstituere magt. Dette sker ved at anvende sprog, men ses også i arkitektur m.m. Diskurs konstituerer således samfund og kultur, men påvirkningen går også den anden vej. Det, som udsættes for denne dialektiske påvirkning, er repræsentationer af verden, sociale relationer mellem mennesker og disses sociale og personlige identiteter¹⁶.

Diskursanalyse af Selmers journaler

Kontekst og genre:

Journalernes kontekst har jeg beskrevet, så jeg vil gå direkte til en genrebeskrivelse. De er videnskabelige dokumenter skrevet af en autoritet, der via objektive observationer og kategoriseringer søger at finde en årsag til sindslidelsen. De er skrevet af en fagmand i sit embede. Den formelle genre og autoritetens rolle ses i det faktum, at Selmer stort set kun anvender ordet "man", når han beskriver interaktioner med patienterne. Det er dog svært at tro, at han ikke selv har observeret og talt med patienterne, da journalerne er baseret på detaljerede beskrivelser af patienternes udseende og handlinger. Desuden citerer han dem direkte flere gange. Det vil kræve et uoverskueligt arbejde at indsamle så mange præcise oplysninger fra opsynspersonalet om hver patient. Det virker derfor efter min opfattelse ikke sandsynligt, at han ikke selv har observeret og talt med dem. Dermed må han anvende "man", selv når han omtaler sig selv. Det kan tolkes som en understreg-

¹⁵ Fairclough, 2003, s. 26-28

¹⁶ Van Dijk, Discourse as social interaction, 1997, s. 261 og 273

ning af den tilstræbte objektivitet og dermed videnskabeliggørelse i journalerne.

Det kan også være et tegn på en formel stil, hvor den anonyme autoritet viser sin afstand til patienten. Det kan således ses som en påvisning af magten over patienten, som Selmer reproducerer i sin diskurs overfor denne. Dermed er Foucaults påvisning af, at magt er en del af og produceres i diskursen, anvendelig på dette punkt. Det skal dog nævnes, at Selmer i en journal en gang bruger ordene "jeg" og "mig". Det sker, da han fortæller, at han giver en patient, som har forsøgt selvmord, en andagtsbog. Patienten ønsker senere at tale med Selmer for at fortælle, at han har fået en åbenbaring, hvor han fik at vide, at han ikke skulle forsøge selvmord mere. "... jeg gav ham en Andagtsbog,..." og han "forlangte en Samtale i Enrum med mig og betroede mig, at han om Natten ikke havde sovet, men fået en Aabenbaring af "Helligånden". En hallucination var det ikke, men "det var blevet ham indgivet", at han ikke længere skulle forsøge at aflive sig, men skaffe sig fred ved at bekende Gud, hvem han tidligere havde benægtet." (s. 88). Hvorfor Selmer i dette ene tilfælde vælger at omtale sig selv i første person er svært at afgøre. Lægen mener måske, at det er andagtsbogen, der indirekte er grunden til patientens beslutning om ikke at forsøge selvmord igen. Måske har disse hændelser påvirket ham så meget, at han, som noget usædvanligt for ham, vælger at betegne sig selv i første person og dermed bringe sig selv nærmere patienten. Det er dog kun et gæt, men hvis det er tilfældet, passer det med den klassiske psykiatrihistorie - nemlig at denne periode er et skridt mod en bedre behandling af patienterne, fordi Selmer her viser, at han bekymrer sig om patienten. Dette forløb er dog også en påvisning af, at gamle værdier som kristendom optræder side om side med den nye

videnskabeliggørelse.

Værdier og normer:

En anden måde at kortlægge Selmers diskurs på er via en undersøgelse af hans værdier og normer, og dette kan gøres ved at undersøge de ord, der ofte optræder i journalerne og den sammenhæng, de forekommer i. Selmer kommenterer i alle journalerne den pågældende patients grad af dannelse, fornuft, intelligens, opdragelse og forhold til arbejde. Et eksempel er følgende citat: "Hun har ... faaet en god Opdragelse, er en Pige med almindelig Dannelse, et ? Temperament, agtværdig Karakter, ret godt begavet fra Forstandens Side..." (s.116). Et eksempel på det modsatte er: "Fruentimmer af Bondestanden, der rimeligvis har faaet en forsømt Opdragelse, tidlig er bleven fordærvet og i mange Aar har ført et berygtet Levned... en stupid, raa, lidenskabelig og ukjærlig Karakter, der i det Hele besidder løsagtige Fruentimmeres sædvanlige Udyder."(s.118). Selmer dømmer således patienterne efter sine egne værdier, og journalerne får derfor af og til et stærkt subjektivt og fordømmende præg, der bryder den videnskabeliggørelse, som Selmer selv er fortalende for. Arbejdets værdi for Selmer ses i hans hyppige beskrivelse af patienternes arbejdsevne eller mangel på samme.

"Han er faldet tydeligt til Ro ved dette Arbejde" (s.21) og "Siden han er bleven færdig med Oversættelsen og i nogle Dage ikke har havt saadan et Arbejde, synes han igjen at holde mere ham? i stille Grublerier. – Han er temmelig pirrelig, tør ikke nævne sit Navn,..." (s.21). Ligeledes er disciplinering af patienten afgørende for Selmer, og ordet er meget ofte forekommende i journalerne. Foucaults pointering af disciplinens forekomst, opdragelsens vigtighed og arbejdet som en væsentlig værdi for formningen af patienterne stemmer således

overens med ytringerne i Selmers journaler. Dog er Selmers opfattelse af arbejdets værdi bredere end Foucaults behandling af begrebet. Som det ses i ovenstående citat, mener lægen, at arbejdet har en god indvirkning på patientens sygdom, og dermed er arbejde ikke kun en ren materiel produktiv kraft. Selmer forsøger desuden at forklare patienterne under deres indlæggelse, at de er syge. Han gør sig dermed til dommer over deres tilstand og markerer sig overfor dem, som en, der ved bedre besked end de selv. Således bruger Selmer sin position som læge til at skabe magt over patienten, og hvis patienten anerkender Selmers holdning, reproducerer handlingen magtforholdet. Selmers diskurs er således blandt andet et magtforhold, som er en måde at kontrollere og forme patienten jf. Foucault. Selmers arbejde med at få dem til at forstå, at de er syge, er også udtryk for en social praksis i hans diskurs, fordi han som læge (repræsentation og dermed viden og magt) i sine relationer til andre (handlinger) ønsker at påvirke dem. Hvad Foucault dog slet ikke overvejer i sin teori er, at lægerne eventuelt bruger deres magt overfor patienterne i et oprigtigt ønske om, at de skal få det bedre, fordi de mener, at de lider. Det vil blive uddybet senere.

Selmers normer for det syge og raske kommer også til udtryk, når han beskriver patienter i bedring. Han betegner dem som naturlige, rolige, fornuftige, i stand til at samtale, og de kan arbejde. De opfører sig således i overensstemmelse med samfundets normer, og det er sandsynligt, at sindssygdom er kulturbetinget, fordi Selmer ser dem som værende i bedring, når de opfylder de herskende normer og værdier i 1800-tallet.

Modalitet, modale adverbier og metaforer: Selmer ønsker så vidt muligt at undgå brug af tvang, men af og til ser han sig nøds-

get til at sætte patienterne i en celle, give dem spændetrøje på o.l. Når han beskriver sådanne hændelser i journalerne, anvender han stort set altid en modalitet, der indeholder en usikkerhed overfor handlingen, og som forsøger at legitimere denne. Det er således værd at bemærke, at Selmer kun bruger den form for ytring, når han beretter om brugen af tvang overfor patienterne. Et eksempel på talrige forekomster af disse udtryk er følgende: ”Maatte bringes i Celle og lægges i Spændetrøje” (s. 70). Brugen af ordet måtte er tankevækkende, da han næsten konsekvent benytter det udtryk hver gang, patienterne udsættes for tvang. Han kunne nøjes med blot at skrive, at han bliver bragt i celle og lagt i spændetrøje, men i stedet vælger han måtte, hvilket antyder, at han ikke bryder sig om handlingen, og at han har behov for at legitimere den. Brugen af tvang overfor patienterne er eksempel på institutionens anvendelse af sin magt, men samtidig viser det også, at den almindelige behandling af patienterne og dermed magten over dem har mødt modstand jf. Foucault. At Selmer mener, at tvang er tegn på, at behandlingen er mislykkedes, antydes af hans brug af måtte, da det er en handling, han ønsker at undgå og kun benytter, når den øvrige behandling ikke har virket. At Selmer ikke bryder sig om anvendelsen af tvang taler på den anden side imod Foucault og den revisionistiske psykiatriskrivning. I denne ligger der en indirekte antydning af, at samfundet er ligeglad med patienternes velbefindende i dets mål om at disciplinere dem til at passe ind i samfundets normer. Det er Selmers holdning til tvang et eksempel på ikke er korrekt. På det punkt stemmer Selmers holdning mere overens med den klassiske psykiatrichistorieskrivning.

Selmer fremviser en humanistisk holdning, som ikke er fremherskende i tidligere tids behandling af de sindssyge, og som

er med til at bedre vilkårene for patienterne. Dermed er den et fremskridt for de sindssyges vilkår. Her ses Selmers diskurs igen i form af en social praksis, hvor han pga. sin etik ikke har det godt med at anvende tvang (identifikation og relation til sig selv). Et andet punkt, der strider imod Foucaults og den revisionistiske historieskrivnings pessimisme, er Selmers beskrivelse af sit opdragelsessystem som en kærligheds- og fornuftsmetode, som er citeret tidligere. Ordet kærlighed viser, at han bekymrer sig om patienternes velbefindende og ikke kun ser dem som elementer, der skal omformes, så de passer ind i samfundets normer. Dette samfund er således ikke blot kontrollerende og disciplinerede. Der er i Selmers journaler andre forhold, der taler for, at han har et oprigtigt ønske om at hjælpe patienterne, ikke fordi de ikke passer ind i samfundet, men fordi de lider. Det viser følgende ytringer: En patient ”var ikke utilgængelig for Opmuntring” (s. 72). Hvis Selmer kun er interesseret i at kontrollere og disciplinere de sindssyge, vil der ikke være nogen grund til at forsøge at opmuntre dem. Alligevel gør han det, hvilket viser, at han ønsker, at de skal have det godt. En anden bliver ”fritaget for Styrtebade, som han paastod gjorde ham mere betaget i Hovedet” (s.71). Selmer mener ikke, at patientens argument for at undgå styrtebade er korrekt, men det er værd at bemærke, at han efterkommer patientens ønske, fordi han oplever ubehag ved bade- ne, og dette ubehag ønsker lægen at undgå. Det positive syn på psykiatriens udvikling er således også relevant her.

Et andet tegn på usikkerhed fra Selmers side er hans brug af modale adverbier. Han benytter relativt ofte ordene ”næppe”, ”rimeligvis” i beskrivelsen af patienterne og desuden vendingen ”det synes som om”, hvilket viser, at den erhvervede viden om de sindssyge er lav. Lægen er usikker om-

kring visse forhold, hvilket begrænser hans magt, da han ikke helt ved, hvad han står overfor. Som Foucault påpeger, stiger magten i takt med ens viden og omvendt.

Selmers brug af metaforer viser, at han kan finde på at dømme de syge hårdt, hvis deres opførsel er i strid med hans normer. En patient lader "Munden løbe med alskens Vaas" (s. 40), og en anden "svarer helt hen i Vejret" (s. 63). Trods Selmers ønske om at forstå og hjælpe patienterne er der af og til en fordømmende holdning overfor dem i journalerne. Det gælder fx løssagtige fruentimmere og andre kvinder, der er grove i munden eller mænd, der er rå, brutale og demoraliserede. Selmer betegner også af og til patienternes handlinger eller udtalelser som "Taabeligheder" eller "Nonsens". Udtrykkene viser en fordømmelse, der placerer patienterne i et magthierarki, hvor lægen er i besiddelse af de ønskværdige egenskaber, nemlig fornødt og selvkontrol. Evner, som patienterne viser ved de beskrevne handlinger, at de ikke besidder. Dermed bruger Selmer denne diskurs til at sætte sig over patienterne. Selmer viser således meget tydeligt sine normer og værdier i journalerne, og at han ønsker, at de skal opføre sig efter disse. Således har Foucault til dels ret i sin pointering af, at institutionernes formål er at kontrollere, disciplinere og forme patienterne, så de kan leve op til de etablerede normer.

Selmer benytter også ofte metaforen, at patienten "taber mere og mere af sin Holdning" (s. 114) eller "tabte ... Herredømmet over sig selv" (s. 87). Ordet "taber" antyder Selmers tidligere omtalte holdning om, at patienterne er ofre for sindssyge. De kan ikke gøre for deres handlinger, da ordet jo betyder noget, man gør utilsigtet. Holdningen og metaforen rummer en forståelse af patienten og opfattelse af denne som et uskyldigt offer, men samtidig også

en slags umyndiggørelse. Hvis patienten ikke er skyld i sine handlinger, antydes det indirekte, at en anden og bedre vidende (lægen) bestemmer over patienten. Trods Selmers ønske om ikke at anvende tvang og vilje til at forstå de syge, er det dog et eksempel på, at Selmer anvender tvang overfor en patient, hvor det er svært ikke at se det som ren straf for en bevidst handling. Selmer beskriver det således i journalen: "... blev det Dagen efter sagt hende, at man agtede at give hende Prygl, hvis hun ikke forbedrede sig – en Erklæring, der blev modtaget med trods og Frækhed. Den følgende Dag (i gaar) begik hun atter Uordener, overfaldt Opsynet med Grovheder og slog det et blaat Øje. Umiddelbart efter blev der ved Overopsynsmanden (Overlægen til stede) tildelt hende 30 Slag paa Ryggen af en reglementeret Rotting, som imidlertid ikke synes at have knust hendes trods og Frækhed..." (s. 95-96). Understregningen overfor hende af, at de vil give hende prygl, hvis hun ikke stopper, og hans bemærkning om, at det ikke synes at hjælpe, indikerer, at han tror, hun handler forsætligt. Det stemmer ikke overens med hans tidligere beskrevne opfattelse af, at de syge ikke kan gøre for deres handlinger. Hvorfor det forholder sig sådan er vanskeligt at afgøre, men måske har Selmer af en eller anden grund svært ved at tro på, at denne særligt voldsomme patient ikke har kontrol over sine handlinger. Pryglingen og dens manglende effekt er endnu et eksempel på, at deres magt over patienterne er begrænset og møder modstand. Den er et tegn på magtesløshed, og Selmer anvender den, fordi han ikke ved, hvad han ellers skal gøre. Han ønsker som nævnt at undgå tvang så vidt muligt, og prygling benytter han sig normalt ikke af, så det må ses som en sidste nærmest desperat løsning.

Konklusion

Ovenstående diskursanalyse viser, at både Foucault og den klassiske psykiatrihistorie er relevante i læsningen af journalerne. Selmer viser med sit sprog og handlinger, at hans diskurs er en magtdiskurs og social praksis, som han benytter sig af til at forstå, behandle og forme patienterne. Han beskriver og kategoriserer dem, hvilket har til mål at give ham en viden til at påvirke dem. De sindssyge opfylder ikke hans og dermed samfundets normer og værdier, hvilke er fornuft, arbejdsomhed, alvor og selvbeherskelse. Med sin moralske behandling, som er en del af hans diskurs, forsøger han at påvirke dem, så de kan leve op til hans normer. Foucaults tese er således

brugbar, da han understreger psykiatriens mål som værende at opdrage patienterne, så de kan leve op til samfundets krav. Psykiatriens historie som en klart fremadskridende udvikling er således diskutabel.

På den side overser Foucault den mulighed, at man med denne behandling også ønsker at hjælpe patienterne, som man ser som syge og lidende mennesker. Selmer viser med sin diskurs, at han forsøger at forstå de syge og fjerne deres lidelser. På den måde stemmer journalerne også overens med den klassiske psykiatriskrivning, da man med den nye viden ønsker at forstå og helbrede de syge, hvilket er et fremskridt i forhold til tidligere.

Østjyske Kommunevåben

Af Tage Franck, Gjern

Lidt om byvåben - kommunevåben

Definition: Et byvåben eller kommunevåben er et symbol i skjoldform, som en by eller kommune anvender som visuelt kendetærke.

Brugen af våbenskjolde efter bestemte regler opstod i middelalderen omkring 1200. I populære ridderturneringer havde rustningsklædte riddere behov for at gøre sig tydeligt til kende, men også i slag var det vigtigt at skelne ven fra fjende, især i Korstogstiden, hvor konger og fyrster fra mange lande deltog, og derfor brugte man våbenskjolde.

Da brugen af bemalede skjolde ophørte efter indførelsen af skydevåben, fortsatte man med at gengive våbener, fordi de var blevet visuelle udtryk for stor kunstnerisk og psykologisk virkning.

Skikken brede sig i følgende århundreder til næsten alle gamle købstæder, og helt op til nutiden med de store kommunalreformer i 1970 og 2006 udformes der nye kommunevåben, idet de har vist sig meget velegnede til udsmykning af tryksager, annoncer og skilte samt som mærkning af kommunal ejendom. Den enkelte kom-

mune kan selv bestemme, hvordan dens byvåben skal se ud, men som oftest sørger den for at få det godkendt i Indenrigsministeriet og registreret i Patentdirektoratet. Så er våbnet beskyttet og må kun anvendes af denne kommune.

Brugen af våbenskjolde efter bestemte regler kaldes heraldik. De heraldiske regler er et sæt normer for våbnerens indhold, farvelægning og sammensætning. Fx udgøres de heral-

diske farver af metallerne guld (gul), sølv (hvid og farverne rød, blå, sort og grøn), ofte brugt sådan, at metal støder op til farve. Heraldik er stadig en vigtig hjælpevidenskab inden for historieforskning.

I disse år prøver mange regioner og kommuner at tilpasse kommunevåbnet til den digitale nutid og fremtid. Det betyder umiddelbart en ændring af detaljerigdom og livfuldhed over mod mere flade og kantede figurer, men forhåbentlig må det lykkes at fastholde indhold og symbolik!

På de næste sider præsenteres kommunevåben, som fandtes i østjyske kommuner, indtil den store kommunalreform 1. januar 2007.

Århus Kommune

469 km²
295.513 indb.

Motivet på byvåbnet kendes på et segl fra 1250, men blev først tegnet som byvåben i 1938. Manden med ankeret er Skt. Clemens, de søfarendes helgen, som Århus Domkirke er viet til. Han blev druknet med et anker om halsen for sin tros skyld. Manden med sværdet skulle være apostelen Paulus? De to mænd sidder under en murbue, som hentyder til en bue i domkirken. Bølgerne symboliserer beliggenheden ved havet og ved åmunden. Måne og stjerne udfylder tom plads - måske himmeltegn til navigation på havet.

Fra 1581-1900 førte byen et segl med tre årer anbragt i et hus, altså et spil på byens navn århus=Århus. Byens navn kommer ellers af det latinske Aros, der betyder byen ved åmunden.

Århus Kommune fik sin størrelse allerede ved kommunalreformen i 1970 og har således ikke været berørt af den store kommunalreform i 2006. I 1970 blev kommunen dannet ved, at sognekommunerne Solbjerg, Beder-Malling, Borum-Lyngby, Brabrand-Årslev, Hjortshøj-Egå, Elev, Elsted, Harlev-Framlev, Viby, Sabro-Fårup, Hasle, Holme-Tranbjerg, Tilst-Kasted, Ormslev-Kolt, Todbjerg-Mejlby, Mårslet, Vejlbjby-Risskov, Skjødstrup, Trige, Skejby-Lisbjerg samt Åby og en del af Vitved Sogn blev sammenlagt med Århus købstad.

Flere af disse sognekommuner havde ført eget våben, bl.a. havde Vejlbjby-Risskov en vibe over en plov, og Åby havde det berømte Åby krucifiks, Danmarks ældste kirkeinventar.

Odder Kommune

225 km²
21.332 indb.

Våbenskjoldet er Odder Sognekommunes fra 1954. Det viser et omvendt Y, der symboliserer to åer, der løber sammen og danner en odde. Guldageret symboliserer en rydning eller en boplads på odden.

Allerede i 1965 gik Torrild og Odder sammen i Odder Sognekommune, og i 1970 blev Odder Storkommune dannet af sognekommunerne Alrø, Gosmer-Halling, Gylling, Hundslund, Saksild-Nølev, Odder, Randlev-Bjergager, Ørting-Falling og Tunø.

Odder Kommune er uberørt af kommunalreformen 2007.

Samsø Kommune

114 km²
4.223 indb.

Samsø Kommunes våben har to krydslagte årer på blå baggrund. Det er naturligvis udtryk for øens afhængighed af sejlads. Motivet er taget fra Samsø Herreds segl fra 1584.

Samsø Kommune blev oprettet i 1962 ved sammenlægning af sognekommunerne Besser, Kolby, Nordby, Onsbjerg og Tranbjerg, og kommunen blev samtidig overført fra Holbæk Amt til Århus Amt. Rådhuset ligger i Tranbjerg.

Samsø Kommune er uberørt af kommunalreformen i 2007.

Horsens Kommune efter 2007:

Brædstrup Kommune

201 km²

8.556 indb. (2002)

Brædstrups kommunevåben viser bølgende linier mellem to traner. Tranerne hentyder til navnet Føvling, der betyder fugle-engen. Våbnet tilhørte nemlig fra 1949 Ring-Føvling Sognekommune og blev videreført af Brædstrup Kommune i 1966. Stednavnet Ring kan betyde at rinde, så derfor bølge-stregerne for det rindende vand.

Brædstrup Kommune blev dannet i 1966 ved sammenlægning af sognekommunerne Ring-Føvling og Nim-Underup. Ved dannelsen af Brædstrup Storkommune i 1970 kom Græstrup, Sønder Vissing-Voerladegård, Tønning-Træden og en del af Klovborg-Tyrsting til.

Efter 2007 hører Brædstrup til Horsens Kommune.

Gedved Kommune

151 km²

10.215 indb. (2005)

Kommunevåbnet viser tre bøgetræer og symboliserer egnens mange skove. Våbnet tilhørte egentlig fra 1947 Ørridslev Sognekommune, men blev videreført i Gedved Storkommune efter 1970. Gedved betyder

skoven, hvor der er geder.

Gedved Kommune blev dannet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Gangsted-Søvind, Kattrup-Tolstrup, Vedslet, Østbirk-Yding og Ørridslev.

Rådhuset ligger i Gedved, og andre større byer er Østbirk, Hovedgård og Søvind.

Fra 2007 er Gedved Kommune en del af Horsens Kommune.

Horsens Kommune

189 km²

58.550 indb. (2005)

Våbnet stammer fra et segl fra 1300-tallet. Motivet spiller på navnet hors + næs, altså næsset, hvor der er heste. Horsens er vel stadig kendt for sine dyrskuer med bl.a. avlshingste.

Horsens Kommune blev dannet i 1970 af sognekommunerne Lundum-Hansted, Halding-Torsted, Vær-Nebel, Tamdrup, Tyrsted-Uth, lidt af sognene Ølsted og Skjold, Horsens Købstad samt øen Endelave.

Efter 2007 er Horsens Kommune en del af Horsens Storkommune sammen med Brædstrup og Gedved kommuner.

Skanderborg Kommune efter 2007:

Galten Kommune

73 km²

10.976 indb. (2004)

Galtens våben samler fortid og nutid. Det grønne felt symboliserer kommunens skove og marker med syv små ringe, der står for kommunens syv sogne, som er samlet i én kommune, altså den store ring. Øverst ses adelsslægten Ranis våben. Rane Jon- sen, der blev dømt som medskyldig i mordet på Erik Klipping i 1286, hørte til denne slægt og ejede jord i kommunen.

Våbnet blev taget i brug i 1977. Det er udformet af brandinspektør Poul Jacobsen, Galten, men ikke registreret i Patentdirek- toratet.

Galten Kommune blev oprettet allerede i 1966-70 ved sammenlægning af sogne- kommunerne Sjelle-Skjørring, Storring- Stjær-Sønder Galten og Skivholme-Skov- by. Rådhuset ligger i Galten.

Fra 2007 er Galten Kommune en del af Skanderborg Kommune.

Hørning Kom- mune

68 km²

8.471 indb. (2003)

Vandmøllehjulet over tre strømme skal minde om de mange vandmøller, Pinds Mølle, Bodils Mølle m.fl., som tidligere prægede området. Vandmøllen er Hørning bys vartegn og findes stadig. Våbnet er fra 1953 og tilhørte Blegind-Hørning Sogne- kommune, men blev i 1962 storkommu- nens våben.

Veng Sognekommune havde deres eget våben inden sammenlægningen, nemlig abbedstave over en klokke som symbol på Veng Kloster.

Hørning Kommune blev oprettet al- lerede i 1962 ved sammenlægning af sognekommunerne Blegind-Hørning og Adslev-Mjesing, samt Veng Kommune, der kom til i 1970.

Fra 2007 er Hørning Kommune en del af Skanderborg Kommune.

Ry Kommune

152 km²

11.244 indb. (2005)

Den toppede lappedykker i byvåbnet symboliserer kommunens mange søer og smukke natur. Våbnet blev først registre- ret i 1981 efter en lokal konkurrence. Fra 1966-81 havde Ry ingen byvåben. Før kommunesammenlægningen havde Dover Sogn et våben med hejre og åkander, mens Rye havde Christian III's monogram og abbedstaven fra Øm Kloster.

Ry Kommune blev oprettet allerede i 1966 ved sammenlægning af sognekom- munerne Rye, Alling-Tulstrup og Dover. Hertil kom Låsby i 1970.

Rådhuset ligger i Ry Stationsby.

Fra 2007 er Ry Kommune en del af Skanderborg Kommune.

Skanderborg Kommune

143 km²

21.066 indb.

Byvåbnet har været i brug fra ca. 1800. Borgen med de tre tårne ved vand skal minde om Skanderborg Slot ved Skanderborg Sø. Slottet blev delvist nedrevet i 1767, men slotskirken er bevaret som sognekirke.

Skanderborg Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Fruering-Vitved, Hylke, Ovsted-Tåning og Skanderborg Købstad, hvor rådhuset ligger.

Fra 2007 er Skanderborg Kommune centerby i Skanderborg Kommune, der foruden Skanderborg består af Galten, Hørning og Ry kommuner.

Silkeborg Kommune efter 2007:

Gjern Kommune

144 km²

8.100 indb. (2004)

Motivet er en lerpotte med hank og låg. I den bragte gode naboer varm mad til den sengeliggende barselskvinde og hendes husstand. Barselspotten symboliserer således godt naboskab, men samtidig også,

at især Sorringområdet var centrum for pottemageriet og leverede kander, krukker og fæde til hele landet. Den røde baggrund symboliserer rødleret, som potterne laves af.

Dette byvåben blev registreret i 1977. I en kort periode fra 1973-76 havde Gjern Kommune et grønt skjold med en brun jydepotte, en blå strøm for Gudenåen og tre brune høje for Gjern Bakker.

Gjern Kommune blev oprettet i 1970 af sognekommunerne Gjern-Skannerup, Skorup-Tvilum-Voel, Dallerup og Svstrup vest for Gudenåen.

Rådhuset ligger i Gjern By.

Fra 2007 er Gjern Kommune en del af Silkeborg Kommune.

Kjellerup Kommune

255 km²

13.966 indb. (2004)

Byvåbnet viser en gammel vippebrønd. Der spilles på det jyske ord kjæl, der betyder kilde. Kjellerup er altså byen ved kilden.

Kjellerup Kommune blev dannet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Grønbæk, Hinge, Kjellerup, Levring, Sjørslev, Thorning, Vinderslev og Vium.

Rådhuset ligger i Kjellerup. Andre større byer er Ans og Thorning.

Fra 2007 er Kjellerup Kommune en del af Silkeborg Kommune.

Silkeborg Kommune

255 km²

53.888 indb. (2003)

Byvåbnet er tegnet af arkitekt Anton Rosen og blev godkendt i år 1900, samtidig med at Silkeborg blev udnævnt til købstad. Borgen og bispehuen hentyder til historien om Århus-bispen Peder. Bispen sejlede på Silkeborg Langsø for at finde et sted at bygge en borg. Da vinden rev bispehuen af, lovede bisp Peder, at der hvor huen drev i land, ville han bygge sin borg. Silkehuen gav navn til borgen Silkeborg, og der findes stadig rester af denne borg i haven ved den gamle papirfabrik.

Silkeborg Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Balle, Funder, Kragelund, Lemming, Sejling-Sinding, Linå, lidt af Them og Silkeborg Købstad. Inden da havde Linå haft sit eget våben med lindeblade og en å.

Fra 2007 er Silkeborg en del af Ny Silkeborg Kommune, der også omfatter Gjern, Kjellerup og Them kommuner.

Them Kommune

210 km²

6.882 indb. (2003)

Byvåbnet er registreret i 1956. Træerne og den røde lynghøj symboliserer landets mest skovrige kommune. Jagthornet står for vildt og jagt, mens hjulet står for udnyttelsen af træerne i håndværk som træskomager, bødker og glasfremstilling.

Them Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Them og Vinding-Bryrup-Vrads. Dog blev en nordlig del afgivet til Silkeborg og en nordvestlig del til Ikast.

Rådhuset ligger i Them By.

Favrskov Kommune efter 2007:

Hadsten Kommune

139 km²

11.969 indb. (2006)

Byvåbnet viser et hestehoved omgivet af vandmøllehjul. Hestehovedet står for, at egnen tidligere var kendt for sit opdræt af den jyske hesterace og for sine hestemarkeder. Vandmøllehjulene henviser til de mange vandmøller, der tidligere prægede kommunen, bl.a. Kollerup Mølle.

Hadsten Kommune blev oprettet i 1966 ved sammenlægning af sognene Vitten-Haldum-Hadsten, Galtens-Vissing, Lyngå og Ødum-Hadbjerg, men allerede i 1967 blev Haldum-Vitten afgivet til Hinnerup Kommune, mens Hadsten i 1970 fik sognet Lerbjerg og sognekommunen Voldum-Rud lagt til.

Hadsten Kommune er fra 2007 en del af Favrskov Kommune.

Hammel Kommune

144 km²

10.830 indb. (2005)

Våbnet viser en spankulerende kronhjort mellem træer og blå vand. Træerne symboliserer Frijsenborgskovene, der ligger rundt om Hammel By. Kronhjorten repræsenterer vildtet i disse skove, og det blå felt er kommunens søer, især Søbygaard Sø.

Våbnet er fra 1948 og tilhørte Hammel Sognekommune. Det blev storkommunens i 1970 ved kommunesammenlægningen.

I 1966 gik sognekommunerne Hammel-Voldby-Søby, Røgen-Sporup og Haurum-Sall samt Skjød sammen i Hammel Storkommune, og ved kommunalreformen i 1970 kom Lading Kommune med i Hammel Kommune.

Hammel hører siden 2007 til den nye Favrskov Kommune sammen med Hinnerup, Hvorslev og Hadsten.

Hinnerup Kommune

76 km²

12.233 indb. (2006)

Våbnet viser en stående hunhjort, altså en hind. Motivet spiller således på bynavnet Hinnerup, udflytterbyen, hvor der er mange hinder. Den grønne baggrund symboliserer den megen skov, der omgiver kommunen, især Frijsenborgskovene.

Våbnet er registreret i 1968, efter at storkommunen opstod..

Hinnerup Kommune blev dannet allerede i 1967 ved sammenlægning af sognene Grundfør, Haldum, Vitten og Søften-Foldby. Hinnerup var et lille sted, indtil den jyske længdebane fik station der i 1862. Hinnerup er i dag en del af den nye Favrskov Kommune.

Hvorslev Kommune

129 km²

6.826 indb. (2004)

Byvåbnet forestiller en ard, en simpel træplov, og en Thorshammer. Arden er det ældste plovfund i Danmark. Den er fra bronzealderen og fundet i Hvorslev, og den symboliserer også den gode landbrugsjord i området. Thorshammeren spiller på bynavnet Thorsø og vel også på den ret store industri på egnen.

Hvorslev Kommune blev dannet i 1970 af sognekommunerne Vejerslev-Aidt-Thorsø, Hvorslev-Gerning, en del af Vellelv samt sognene Sønder Vinge og Vester Velling.

Rådhuset ligger i Hvorslev, mens de største byer er Ulstrup og Thorsø.

Kommunen er fra 2007 en del af Favrskov Kommune.

Syddjurs Kommune efter 2007:

Ebeltoft Kommune

276 km²

14.877 indb. (2003)

Blåt vand, en grøn bakke med et stiliseret æbletræ med røde æbler, så er det sagt: Æbeltoft, marken, hvor der vokser æbler. Våbnet kendes på et segl fra 1584, Ebeltofts våben siden 1938.

Ebeltoft Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af Ebeltoft Købstad med sognekommunerne Agri-Rolsø, Tved, Vistoft, Tirstrup-Fuglslev og Hyllested-Rosmus.

Ebeltoft Kommune er efter 2007 en del af Syddjurs Kommune.

Midtdjurs Kommune

179 km²

7.685 indb. (2003)

Våbnet viser vandløb med en dunhammer i midten, omgivet af to hjortetakker.

Gevirerne er et spil på kommunens navn djurs – dyr – hjorte. Dunhammerens placering midt i skjoldet angiver første del af kommunens navn, altså: Stedet midt i hjorteland. Dunhammeren og de blå vandløb

symboliserer også de store sø- og moseområder i kommunen.

Midtdjurs Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Kolind-Ebdrup-Skarresø, Marie Magdalene-Koed, Nimtofte-Tøstrup og Nødager.

Rådhuset ligger i Kolind, og andre byer er Ryomgaard og Nimtofte.

Midtdjurs Kommune er siden 2007 en del af Syddjurs Kommune.

Rosenholm Kommune

141 km²

10.189 indb. (2003)

Våbnet viser blåt vand, en gul ø og en rød rose, altså en rose på en holm, efter hovedgården Rosenholm. Rosenholm Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning med sognekommunerne Søby-Skader-Halling, Hornslet, Hvilsager-Lime, Mygind-Krogsbæk-Skørring samt dele af Mørke.

Kommunens centerby med rådhus er Hornslet.

Rosenholm Kommune er efter 2007 en del af Syddjurs Kommune.

Rønde Kommune

101 km²

6.851 indb. (2003)

Våbnet viser et borgtårn og ti sølvmonter. Borgtårnet står for Kalø Slot. De ti mønter

hentyder til Valdemar Atterdags indløsning af det pantsatte Danmark og de 10.000 mark sølv, han måtte betale for Kalø til den holstenske greve Claus Limbeck i 1343.

Rønde Kommune blev oprettet i 1968 ved sammenlægning af sognekommunerne Thorsager-Bregnet og Feldballe samt i 1970 det sydlige af Mørke Sogn.

Rønde Kommune er efter 2007 en del af Syddjurs Kommune.

Norrdjurs Kommune efter 2007:

Grenaa Kommune

196 km²

18.682 indb. (2003)

Våbnet stammer fra et gammelt segl fra omkr. 1300. Det viser to røde kirker og en bro over en å. Broen er byens bro, der forbinder de to bydele. Mod nord er det Grenå Kirke, viet til Skt. Gertrud, de vejfarendes beskytter, og mod syd er det Skt. Jørgens Kapel. Måner og stjerner er udfyldende elementer på troens blå farve.

Grenaa Kommune blev oprettet mellem 1966-70 ved sammenlægning af Grenaa Købstad med sognekommunerne Anholt, Hemmelev-Enslev, Gammelsogn, Lyngby-Albøge og Ålsø-Vejlby.

Fra 2007 er Grenaa centerby for Norddjurs Kommune, der også omfatter Nørre Djurs og Rougsø kommuner.

Nørre Djurs Kommune

237 km²

7.690 indb. (2003)

Et tidstypisk våben fra 1973. Det viser et grantræ, en fisk og to kornaks. De tre figurer symboliserer kommunens hovederhverv: skovbrug, fiskeri og landbrug.

Nørre Djurs Kommune blev oprettet i 1966 ved sammenlægning af sognekommunerne Fjellerup-Glesborg, Ginnerup, Gjerrild-Hemmed, Karlby-Voldby, Rimsø-Kastbjerg, Veggerslev-Villersø og Ørum.

Rådhuset ligger i Glesborg. Andre byer er Gjerrild og Voldby.

Fra 2007 er Nørre Djurs en del af Norddjurs Kommune.

Rougsø Kommune

224 km²

8.149 indb. (2004)

Våbnet fra 1980 viser et snoet tov omkring et skjold med en musling. Tovsnoningen er inspireret af udsmykningen på døbefonde og portaler i flere af egnens middelalderkirker. Da tovet er uden ende, kan det også være symbol på sammenhold. Muslingeskallen symboliserer kommunens lange kyststrækning, samt at en del af kommunen engang var dækket af hav.

Rougsø Kommune blev dannet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Voer-Estruplund, Gjesium-Nørager, Holbæk-Udby, Vivild-Vejlby, Ørsted samt en

del af Fausing Sogn. Rådhuset ligger i Al-
lingåbro. Andre byer er Vivild og Ørsted.

Fra 2007 er Rougsø Kommune en del af
Norddjurs Kommune.

Randers Kommune efter 2007:

Langå Kommune

133 km²

8.276 indb. (2003)

Kommunevåbnet blev taget i brug alle-
rede i 1961 af Langå-Torup-Sønder Vinge
Kommune. Den blå strøm gennem skjoldet
symboliserer Gudenåen, der løber gen-
nem kommunen. De tre kors foroven med
kildesymbolet står for de tre helligkilder i
de tre nævnte oprindelige sognekommuner.
Træstubben forneden stammer fra et segl
fra Middelsom Herred 1556. Våbnet førtes
videre i 1970, da Langå Storkommune blev
dannet.

Langå Kommune blev oprettet i 1970
ved sammenlægning af sognene Houlbjerg,
Granslev, Øster Velling, Helstrup, Gren-
sten, Langå, Torup, Laurbjerg, Værum,
Ørum samt det nordlige af Vellev Sogn.

Langå er siden 2007 en del af Randers
Kommune.

Nørhald Kommune

201 km²

8.664 indb. (2003)

Kommunevåbenets blå farve symboliserer
beliggenheden ved hav og fjord og et be-
tydningsfuldt fiskeri. De to krydsede forke
er taget fra Gerlev Herreds segl fra 1610
og symboliserer landbrugets betydning.
Hesteskoene hentyder til hesteavlens be-
tydning, især den tunge jyske hest og også
til egnens gamle smedehåndværk. Heste-
skoene vender åbningen nedad, hvilket er
heraldisk korrekt.

Nørhald Kommune blev oprettet i 1970
ved sammenlægning af sognekommunerne
Harridslev-Albæk, Dalbynder-Dalbyover,
Gerlev-Enslev, Hald-Kærby, Tvede-Linde,
Støvring-Mellerup, Råby-Sødring og Øster
Tørslev. Rådhuset ligger i Tvede.

Fra 2007 er Nørhald Kommune en del
af Randers Kommune.

Purhus Kommune

169 km²

8.589 indb. (2003)

Kommunevåbnet viser et helgenskrin med
kors og to dragehoveder over to krydsede
sværd. Sværdene står for krigen mellem
kongsemnerne Svend, Knud og Valdemar,
der endte med, at Svend blev dræbt i slaget
på Grathe Hede i 1157, og Valdemar blev
konge. Grathe Hede ligger ganske vist ved
Thorning syd for Viborg, men krigen fore-
gik dog på disse kanter!

Helgenskrinet symboliserer Sankt Kjeld, som var født i Venning Sogn. Han forsøgte at mægle mellem de stridende parter og blev helgenkåret for sin fromhed.

Purhus Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognene Nørbæk, Sønderbæk, Læsten, Øster Bjerregrav, Ålum, Asferg, Fårup, Kousted, Spentrup og Gassum. Kommunen fik navn efter den kendte Purhus Kro. Rådhuset ligger i Fårup.

Fra 2007 er Purhus Kommune en del af Randers Kommune.

Randers kommune

154 km²

62.197 indb. (2004)

Våbnet viser en bymur med tårne i rødt tegl. Porttårnet har foldgitter og vindebro over voldgraven. Motivet er Randershus Slot, opført af Valdemar Atterdag. Broen fører over Gudenåen ligesom ved Strømmen i dag! Våbnet er fra 1938, men kendes på et segl fra 1524.

Randers Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Borup, Dronningborg, Gimming-Lem, Haslund-Ølst, Hornbæk-Tånium, Krstrup, Vorup, Rasted sogn samt købstaden Randers.

Randers er fra 2007 centerby i Randers Storkommune, der består af kommunerne Sønderhald, Langå, Purhus, Nørhald og Randers.

Sønderhald Kommune

138 km²

8.503 indb. (2005)

Våbnet blev taget i brug i 1977, men øksehovedet er taget fra Sønderhald Herreds segl fra 1584. Det symboliserer skovbrug, som er et af kommunens vigtigste erhverv. Kronhjortetakken spiller på, at kommunen ligger i Djursland, altså stedet med hjorte.

Sønderhald Kommune blev oprettet i 1970 ved sammenlægning af sognekommunerne Gammel Estrup, Virring-Essenbæk og Årslev-Hørning.

Rådhuset ligger i Auning. En anden større by er Assentoft tæt ved Randers.

Fra 2007 er Sønderhald Kommune en del af Randers Kommune.

Anvendt litteratur:

Jakob H. Zeuthen:

Bogen om danske Kommunevåbener.

Aschehoug Dansk Forlag 2000,

samt diverse opslagsværker.

En maler, hans mor og hans muse

160 års historie om maleren Peter Holm, moderen Maren Poulsen Holm og hustruen Thyra Holm

Af: Aage Domino

Peter Holm som ung (billede fra et kunstnerleksikon).

En mands vej gennem livet afhænger ofte af først hans mor og siden af hans hustru.

Maleren Peter Holm, der blev født i Ingerslev syd for Århus i 1884, og som døde i Ringkøbing i 1966, blev fulgt på vej af to viljestærke og kloge kvinder, som tilsammen har

taget deres tøm i det danske samfund i 160 år.

Moderen, Maren Poulsen Holm, var født på Ingerslev Hede i 1847, altså mens landet endnu havde en enevældig konge, Christian IX, hvis søn, den senere Frederik VII, holdt hof på Odense slot i selskab med Grevinde Danner den dag, Maren kom til verden. Det var før den jyske længdebane blev anlagt tæt ved hendes fødested på heden mellem Hørning og Hasselager. Maren Poulsen Holm overlevede tre ægtemænd, med hvem hun fik 10 børn, deriblandt Peter Holm.

Peter Holm mødte som ung maler den endnu yngre Thyra Mathilde Pultz Hansen, f. 1906 i Herning; de blev gift i Ringkøbing i 1928 og boede i mange år i Hasselager. Thyra Holm var sin mands muse, men også hans solide støtte i hverdagen.

Hendes far havde grundlagt A/S Ringkøbing Uldspinderi & Tæppefabrik, byens største virksomhed, men de to sønner, der var uddannet til at videreføre forældrenes værk, døde som unge, og Thyra Holm indtrådte i 1947 i bestyrelsen og i 1950 i direktionen.

Peter Holm døde i 1966, og Thyra Holm døde som 100-årig i 2007.

Maren var
egnens skønhed

Den 2. februar 1847 fødtes Maren Poulsen Holm på en lille landejendom, Borhøj, på Ingerslev Hede i Tiset Sogn. Forældrene var husmand Poul Rasmussen Holm og hustruen Anna Margrethe Nielsdatter. De havde også datteren Johanne, født i 1844, hvis søn, højskoleforstander i Jebjerg og Hjølunde Poul Holm (1873-1948) i sine erindringer skriver, at "Poul Holms to Pi-

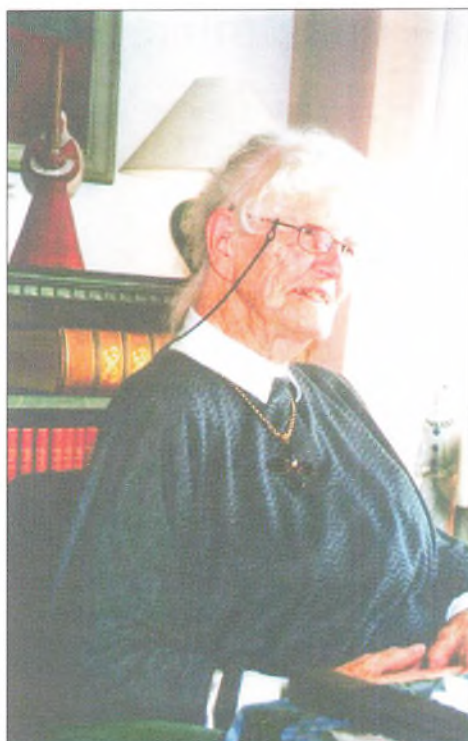
Thyra og Peter Holm til bryllup. Thyra Holm blev i 1950 direktør for familievirksomheden i Ringkøbing.

gebørn blev regnet for Egnens Skønheder, især gjaldt det vist den yngste”.

Marens skønhed faldt i øjnene på handelsbetjent Valdemar Frederik Christian Bonnemann i Århus – de har formentlig mødt hinanden, mens Maren tjente hos familie i Ormslev, og 8. oktober 1865 blev de to viet i Tiset Kirke. Maren var da 18 ½ år og ægtefællen 25 år; det var en ulykkelig forening.

Unge Bonnemann var søn af en vejbetjent – en lavere rangerende funktionær ved den tids udbygning af landevejene. Han var født i Hadbjerg ved Hadsten, men voksede op i Benløse og blev udlært ved handel i Ringsted. Han var med til at tabe krigen i

1864 og fik derefter tjeneste som handelsbetjent i Århus. Samtidig med giftermålet med Maren nedsatte den unge mand sig som købmand i Århus, men han skrævede videre, end hvad bukserne kunne holde til. På svigerfaderens ”bekostning” etablerede han sig i 1866 som hører i Ingerslev.

Thyra Holm som 99-årig i Rindum. Hun fyldte 100 år i oktober 2006 og klarede sig stadig fint i egen bolig til det sidste.

Det gik skidt med handelen, svigerfaderens penge forduftede, og ægteskabet, som nu også var resulteret i en lille dreng, knirkede slemt.

Den 24. august 1867 mødtes ægtefællerne hos Stiftamtmanden, fordi ”Konen attraaer Separation i Henseende til Bord og Seng fra Manden”.

Maren erklærer, at ”hun ikke har noget at klage på Mandens forhold imod hende

og hendes barn videre, men at han ikke kan erindre dem og intet bidrager til deres husholdning, men tværtimod har forbrugt de penge, han har modtaget af hendes fader, cirka 1000 kr." Hun føjer til, "at hun aldrig kan stole på ham, at han idelig farer med usandhed, så hun har tabt al agtelse og tillid til ham".

"Bonnemann vil ikke skilles; han forklarer, at hans handel gik dårligt, men han mener godt at kunne leve sammen med hustruen, hvis hun vil flytte hjemme fra forældrene, der efter hans mening har haft en ulykkelig indflydelse på deres ægteskab".

Høkeren brændte sine broer

Valdemar Frederik Christian Bonnemanns vrede mod svigerfaderen voksede så meget, at han i 1867 anlagde sag mod ham ved Ning Herreds Ret, sag nr. 15, 1867, med krav om straf for bedrageri og om godtgørelse af hhv. 293 Rdl. 3 Sk. og 323 Rdl. 4 Sk. med renter. Retten frikendte imidlertid Poul Rasmussen Holm og dømte den efterhånden forhenværende svigersøn til at betale sagens omkostninger.

Den 26. juli 1868 udbræder en natlig brand i et nyt hus, som Poul Rasmussen Holm har ladet bygge som aftægtsbolig på vejen mellem Ingerslev Hede og Ingerslev by.

Det er på et hængende hår, at de to gamle plus datteren Maren og barnebarnet Hans redder sig ud, før stråtaget skrider. Ning Herreds Politiret sættes på brandstedet den følgende dag, og det står hurtigt klart, at den fallerede høker og svigersøn, V.F.C. Bonnemann er mistænkt for ildspåsættelse.

Han bliver efter nogle dage anholdt, da han kommer til Jylland efter en fodtur til faderens ejendom på Sjælland. Bonnemann indrømmer, at han var på Ingerslevgnen den aften, branden udbrød, han var også inde i stalden på brandstedet, og han næg-

Maleri fra 1911: "Kunstnerens mor", Maren Poulsen Holm, der levede som enke på Stationsvej i Hasselager til to år før, Peter og Thyra Holm overtog huset i 1928.

ter heller ikke uforsigtighed med en cigar. Men han nægter at ville skade nogen.

Svigerfaderens holdning til Bonnemann blev ikke bedre af, at indbo m.v. ikke var forsikret, så han led et betragteligt tab og måtte flytte med hustru, datter og barnebarn tilbage til sin tidligere landejendom, som da var overtaget af den ældste datter og hendes mand.

Den 8. oktober 1868 blev den da 28 år gamle Valdemar Frederik Christian Bonnemann idømt 10 års tugthusarbejde, foruden at han skulle betale 522 Rdl. i erstatning til Almindelig Brand og 400 Rdl. til svigerfaderen. Den 10. februar 1869 stadfæstede Højesteret dommen.

Bonnemann blev indsat i Horsens Tugthus, men han kom ikke til at afsone de ti

Maleri fra 1910: "Kunstnerens far", Jens Petersen Holm, gårdejer i Ingerslev og Blegind. Det glimtende brilleglas slører, at Peter Holms far led af en alvorlig øjensygdom.

års strafarbejde. Den 14. marts 1871 døde han, og ifølge kirkebogen for Horsens Tugthus Sogn blev han begravet tre dage senere. Kirkebogen fortæller, at den 31 år gamle Valdemar Frederik Christian Bonnemann var gift ved sin død.

Maren Poulsen Holm anføres dog allerede ved folketællingen i Tiset Sogn i 1870 som 22 år gammel og fraskilt. Præcis syv måneder efter den første ægtefælles død, 17. oktober 1871, føder hun sønnen Rasmus Hedegaard Holm. Hun er da gift med sin to år ældre fætter, Niels Holm fra Ravnholt.

Enke på 33 år med seks børn

I Folketællingen fra 1880 finder vi de to som gårdmandspar på hhv. 33 og 35 år i Glimsholt, Ugilt Sogn, Hjørring Amt. De har da foruden Marens og Bonnemanns søn på 13 år yderligere fem sønner.

Umiddelbart efter folketællingen dør Niels Holm. Han begravnes i fødesognet Tiset den 24. marts 1880. Kirkebogen fortæller: "Liget herført fra Ugilt Sogn, Vendsyssel". På det tidspunkt var jernbanerne anlagt, så det var muligt at transportere døde over længere afstande.

Men livet må gå videre for den 33 årige enke og hendes nu seks børn.

Efter mindre end to år vies Maren i valgmenighedskirken i Bering i Kolt Sogn til Jens Pedersen, 33 år, der er født på Samsø, men som nu bor på Ingerslev Hede; nabo til familien Poulsen Holm.

En ung Peter Holm (til højre) med en kollega på arbejde i naturen med staffeli og malerkasse.

Netop til den grundtvigske valgmenighed og friskolen i Kolt opstår der et nært forhold. Jens Pedersen er bl.a. i bestyrelsen for valgmenigheden.

Lokalhistorisk Arkiv i Kolt ejer Peter Holms maleri af viadukten over jernbanelinjen i Hasselager. På dette sted blev Peter Holms yngre halvbror dræbt af en bil omkring 1930. Mange af kunstnerens værker viser partier fra Hasselager.

Familien køber i 1887 Blegind Østergård, som man kan kigge over til fra Ingerslev Hede, og børnene – yderligere fire kom til fra 1882 til 1887 – gik over Århus Å for at komme fra Blegind til Kolt.

Jens Pedersen bliver invalid på grund af en øjensygdom, formentlig kræft i øjnene, og ægteparret flytter først til et hus på Holsteinsgade i Odder og omkring 1912 til Stationsvej i Hasselager. Her døde først Jens Pedersen, der i 1905 sammen med sine børn tog efternavnet Holm, mens Maren døde den 6. marts 1926.

Fem år ekstra til Peter Holm

Et af børnene i Maren Poulsen Holms tredje ægteskab er Peter Pedersen, der fødes 27.8.1884 og altså hedder Holm fra 1905.

Peter Holm kommer i malerlære og uddanner sig 1906-08 på Århus Tekni-

ske Skole, 1908-09 på en teknisk skole i København og så på Kunstakademiet hos Lauritz Tuxen 1909-10.

I alle levnedbeskrivelser fortælles, at Peter Holm levede 1889-1966. Men reelt blev han ifølge kirkebogen i Bering født i 1884. CPR-registret blev indført i 1968, altså to år efter Peter Holms død, og end ikke i hans familie vidste man, at han faktisk altid havde været fem år ældre, end han også selv troede.

Peter Holm blev i 1928 gift med Thyra Pultz Hansen, født 12.10.1906, og de overtog Maren Poulsen Holms hus ved Hasselager Station. Det er næppe tilfældigt, at Peter Holm lod sig vie til Thyra den 11. marts, præcis to år efter moderens begravelse.

Peter Holm var tidligt en anerkendt kunstner, der modtog mange udmærkelser

Omkring 1931 udskrev Murerens Fagforening i Århus en konkurrence om et maleri til Forsamlingsbygningen, det senere Kongreshuset. Peter Holm vandt og fik 1500 kr. for det 183 x 260 cm. store værk, som nu er i fjernmagasin på Århus Bymuseum. Det noget mindre udkast (billedet her) hænger på murerens fagforeningskontor i Århus. Murerne er i gang med at opføre Dagbladet Demokratens hus, i baggrunden ses banegården og hovedpostkontoret samt fundamentet til basarbygningen, der nu er erstattet af Århus Stiftstidendes bladhus.

og legater, og som gennem årene udstillede utallige steder. I Weilbachs Kunstnerleksikon læser man, at "Peter Holm har malet naturalistiske landskaber, portrætter og figurbilleder i en dæmpet, gråtonet farveskala, der kan minde om L.A.Ring. Hans

landskaber er præget af en stilfærdig naturfølelse, der kommer til friest udfoldelse i de mindre arbejder".

Mange af Peter Holms billeder kom til at hænge hos handlende og håndværkere i Hasselager ud fra et "noget for noget" princip.

Nogle af hans første malerier er dateret 1905. Fra 1910 og 1911 findes i familiens eje "klassiske" portrætter af "Kunstnerens Far" og "Kunstnerens Mor". I 1922 udstillede Peter Holm første gang på Charlottenborg, og det fortsatte han med til 1965.

Af avisnotitser fremgår, at legater bragte ny inspiration til kunstnerkarrieren. I 1928 noteres således, at "Hr. Decorations & Kirkemaler Peter Petersen Holm" har fået 800 kr. til tre måneders ophold i Frankrig.

Et hovedværk til murerne

I 1931 udskrev Murer-svendenes Fagforening i Århus en konkurrence om et stort maleri til udsmykning af Arbejdernes Forsamlingsbygning, det senere Kongreshuset i Århus. Peter Holm vandt og fik 1500 kr. for sit værk, som forestillede et murersjak, der arbejdede på opførelsen af Dagbladet Demokratens hus på Banegårdsplads i Århus. På to efter hinanden følgende generalforsamlinger er det i hvert fald besluttet at

bruge det efter den tids forhold store beløb på sagen.

LO i Århus har senere overdraget bl.a. Peter Holms store maleri til Århus By-museum, der bagefter har anbragt det i et fjerndepot, så det i flere år ikke har kunnet vises for museumsgæsterne. Til gengæld hænger malerens udkast, som han i 1931 indsendte til udsmyknings-konkurrencen, på murenes fagforeningskontor i Grønne-gade i Århus.

Peter Holm var ikke blot maler, men også billedhugger. På Thorsted Kirkegård ved Horsens kan man se et gravmonument med en engel, der våger over graven, og på Valgmenighedens kirkegård i Bering ved Hasselager findes endnu en engel, rejst som et minde om formentlig både Peter Holms søster, Margrethe, der døde som 16-årig i 1903, og moderen, der døde 23 år senere. Stenen bærer indskriften ”Fhv. Grd. i Blegind J. Petersen Holms Familiegravsted – Fred”

Peter Holm har hugget enkelte værker i sten – fortrinsvis gravmonumenter med engle. På Bering Valgmenighedens kirkegård står stenen, der efter en yngre søsters død markerer ”FHV. GRD I BLEGIND, J. PETERSEN HOLMS FAMILIEGRAVSTED”. På Thorsted kirkegård syd for Horsens finder man et bestillingsarbejde, ligeledes med en engel som motiv.

Mødet med Thyra

Thyra Mathilde Pultz Hansen var nærmest kun et barn, da hun mødte den 22 år ældre Peter Holm.

Thyra blev betragtet som svagelig, og i samråd med lægen sendte forældrene hende ud for at få sol og havfrisk luft i klit-terne ved Ringkøbing Fjord.

Fabrikant Hansen og hans hustru aftalte med ejerne af badhotellet på stedet, at de skulle kigge godt efter den 17-årige Thyra; det havde de nu ikke overskud af tid til, men det havde til gengæld en anden gæst i klitterne, maleren Peter Holm, der sammen med to kammerater havde taget sommerophold ved vandet.

”Han var nobel og fin. Han værmede om mig. Og vi havde en fantastisk tid sammen”, fortalte Thyra Holm til Ringkøbing Amts Dagblad op til 100 års fødselsdagen.

Blandt malerens værker er netop ”Stranding ved Nørre Lyngvig ” fra ca. 1920 og ”Vesterhavet ved Nørre Lyngvig”

fra 1923. Men på Thyra Holms væg har hæderspladsen siden været tildelt et portræt af den unge Thyra – smuk, uskyldig og ren og med håret som en glorie om hovedet. En forelsket malers lysende erindring.

Romancen fik en ende, da Thyras gudmor kom forbi hotellet og opdagede, hvad der var i luften ud over friske kræfter og solgylden livsappetit.

Thyra Holm har fortalt, at hun bl.a. blev meget glad for Peter Holm, fordi han talte så kønt om sin mor. Maleren rejste hjem, men spurgte Thyra, om han måtte skrive til hende.

Den sky Thyra
sagde nej!

”Jeg sagde nej, fordi jeg var så sky, og det rettede han sig efter”, fortæller Thyra Holm til den lokale avis 83 år senere.

Thyra så ikke sin hjertenskær i to-tre år, mens hun bl.a. lærte nobel levevis som medlem af en familie af det bedre borgerskab og dernæst fik en egentlig plads i huset i hovedstadsområdet.

Hun kunne ikke glemme den nydelige og velopdragne maler, som hun aldrig forestillede sig var 22 år ældre end hun selv. Til for få år siden troede hun faktisk også, at aldersforskellen kun var 17 år, men så blev det klart for hende, at der må have været en fejl i den for længst afdøde ægtefælles dåbsattest. Kirkebogen i Bering angiver imidlertid, at Peter Holm blev født i 1884 og ikke, som han selv fortalte i 1889.

Thyra huskede, at Peter Holm derude i klitterne havde talt om en bog, som han havde læst; hun prøvede forgæves at låne eller købe bogen – og hun så ikke anden udvej end at finde Peters adresse og skrive for at spørge, om han ville hjælpe hende. Det ville han – gerne endda! Han havde heller ikke glemt hende, fortalte han.

Begge opholdt sig i København, hvor Peter Holm i 1927 malede ”Fra Zoologisk

Have”, men forholdet var stedse yderst ærbart. Thyra var dog ret aktiv, og selv om det ikke passede, fortalte hun forældrene i Ringkøbing, at hun havde forlovet sig.

Det indrømmede hun over for Peter: ”Men det er vi da også, er vi ikke?”, spurgte hun.

”Jo, hvis De synes det”, svarede han og kyssede hende.

Men selv om forlovelsen nu var en kendsgerning, var de to unge stadigvæk De’s.

Du’s af hensyn
til de andre

Da så Peter Holm skulle have sin forlovede med til et møde med andre unge kunstnere, spurgte han, om de ikke kunne være du’s – af hensyn til de andre! Det blev de så. Og i 1928 stod brylluppet i Ringkøbing.

De tog bolig i Maren Holms hus, og herefter spiller motiver fra Østjylland en større og større rolle i Holms produktion.

Marie Pedersen, Solbjerg, der som ung tjente hos købmand Meldgaard på hjørnet af Skanderborgvej og Stationsvej i Hasselager, husker, at Peter Holm stod på sin gårdsplads inde ved side af og huggede i sten – formentlig de to engle, der som nævnt stadig findes i Bering og Thorsted.

Et skrækkelig grimt hus

”Det var et skrækkelig grimt hus”, mindes Thyra Holm om boligen, som det unge par overtog på Stationsvej. Med tiden fik de dog bygget om, bl.a. så Peter Holm fik rimelige atelierforhold.

Der var kun et barn i ægteskabet, Carsten Holm, der blev tekstilingeniør, bl.a. i Høring, og som blev den sidste ejer af Uldspinderiet i Ringkøbing.

Økonomien blev aldrig imponerende i malerhjemmet i Hasselager, men det blev alligevel til mange udlandsrejser, bl.a. takket være legater.

"Mod Golgatha" fra 1945 hænger i dag i Tiset Kirkes våbenhus. På en mindeudstilling i Århus i 1967 blev maleriet af provst Nepper Christensen fra Gylling udvalgt til nyt alterbillede i Tiset Kirke, der havde været lukket efter en brand. Thyra Holm forærede billedet til menigheden i hendes afdøde mands fødesogn, men det var ikke stort nok til alteret og var nogle år glemt i et depotrum i præstegården.

Efter Peter Holms død i 1966 fortsatte Thyra med at se sig om i verden; bl.a. besøgte hun Afrika, USA og Indien, hvor en god bekendt, maleren og forfatterinden Birgitte Valvanne, som var gift med den finske ambassadør i Tibet, opholdt sig.

Thyra Holm kom i bestyrelsen for familieforetagendet i 1947, og i 1950 måtte hun indtræde i direktionen, hvorefter ægtefællerne flyttede til Ringkøbing, hvor Peter Holm fik et stort og lyst atelier oven over boligen på Uldspinderiet.

Da han døde i 1966, viste man mere end 70 af hans værker på en mindeudstilling i Aarhus Permanente i Mørksgade.

Golgatha i Tiset Kirke

Kritikeren Richardt Gandrup skrev i udstillingskataloget, at "Peter Holm var naturalist i den forstand, at han hvilede i det naturlige. Han stolede paa naturens tilkendegivelser, som den aabenbarer sig for et sundt og aabent sind, der forlader sig paa sine egne indtryk, hengiver sig i sine egne stemninger, fordyber sig i sine egne følelser. Han studerede ikke naturen, som de dogmatiske naturalister gør det. Han oplevede den."

Et centralt værk på mindeudstillingen var en skildring af Kristus på vej mod

Golgatha. Provst Nepper Christensen fra Gylling så billedet og fandt, at det burde hænge i Tiset Kirke, der var under restaurering efter en brand nytårsnat 1966-67. Da Thyra Holm blev klar over, at der var tale om kirken i hendes afdøde mands fødesogn (selv om han hørte til valgmenigheden i Bering), forærede hun det til menigheden, men man fandt det for lille til at være alterbillede. Efter nogle år i glemsel er det efter år 2000 blevet ophængt i Tiset Kirkes våbenhus.

"Grundlæggende glad"

"Min mand var grundlæggende glad, han kunne være barnlig og naiv, som et stort barn næsten primitiv i sin religiøse forståelse", har Thyra Holm fortalt i 2002.

Selv har hun altid haft barnetroen med i sin tilværelse. Hun fandt den på en eng ved Herning for mere end 90 år siden. Hun var lige begyndt at gå i skole og havde fået en fin sølvring med en rød sten; den bar hun, da hun sammen med et par veninder ville plukke blomster i engen. Hun opdagede, at ringen var væk; men så huskede hun sin mors ord om, at man skulle bede Gud om hjælp, hvis man kom i vanskeligheder.

Og midt i den store blomstereng skete et lille mirakel. Ringen blev fundet, og Thyra havde fået et fast holdpunkt i sit liv.

I 2004, 38 år efter Peter Holms død, blev cirka 100 af hans efterladte malerier vist på en udstilling i rådhushallen i Ringkøbing. Thyra Holm havde besluttet at forære dem alle til kommunen, så de fremover kan lånes ud til institutioner i lokalsamfundet.

Maren og Thyra mødtes aldrig

Da var Peter Holms enke flyttet fra Uldspinderiet til en ældrebolig i Rindum uden for Ringkøbing. I fællesarealet, hvor beboerne bl.a. mødes for at tale sammen, er det Peter Holm, der præger væggene; bl.a. med et maleri af den lysende unge Thyra og et andet fra 1911 af moderen Maren Poulsen Holm. Nogle malerier flyttes dog nok nu.

De to kvinder nåede ikke at møde hinanden, men Thyra Mathilde Pultz Holm lægger ikke skjul på, at hun faldt for sin Peter den sommer i klitterne ved Søndervig, fordi han talte så smukt om sin mor. Og Peter Holm bandt en sløjfe mellem to levnedsløb, der begyndte i 1847 og som nåede at blomstre i 160 år - til Thyra var træt og mæt af dage i påsken 2007.

Min tid som lærling i Brugsen 1945-49

Af: Erland Skovbjerg

Efter skolen skulle jeg i gang med ét eller andet. Jeg havde ikke lyst til noget bestemt, så jeg fik en hvid kittel på og kom ud i min fars butik for at hjælpe til. Jeg var 15 år. Jeg husker tydeligt min generthed, da jeg første gang stod ved disken i den hvide kittel med slips og en sort rem om livet og sagde: "Hvad skulle der være?"

Min fars butik var Brugsen i Nimtofte på Djursland. Det var en stor, blandet landhandel med seks-syv kommisser og lærlinge. Der var lange diske i butikken, således at kunderne var omgivet af diske på tre sider, når de kom ind ad døren i enden af butikken. Brugsen lå i den ene ende af torvet, og der var god udsigt over byen.

Dengang var der jo ikke selvbetjening, men ekspedienterne fandt alle varer frem fra hylder og skuffer bag diskene. Der handledes med kolonialvarer, isenkram, manufakturvarer og mange grovvarer så som kunstgødning, frø, kul, cement, tjære, olie m.m.

Ude i bagbutikken vejede vi af i små poser. Det var mel, gryn, sukker og salt, som kom i store sække. De afvejede poser blev så båret ind i butikken og sat op på hylderne. Grøn og brun sæbe kom i store 50 kg jernbøtter. Man brugte en lang spatel til at tage sæben op med. Eddike og husholdningsspirit kom i store tønder på hhv.

200 og 100 l. Folk kom selv med flasker. Eddike tappede man på gamle vinflasker og sprit på sodavandsflasker med patentprop. De gamle talte altid om potter og pund, mens de unge og smarte brugte betegnelserne liter og kilo.

I Brugsen havde vi også en lille manufakturafdeling, som blev passet af ekspeditricen. Engang skulle én af byens finere fruer have et par underbukser. Det var en kommiss, som hed Ejner, der undtagelsesvis var kommet over i manufakturafdelingen den dag. Han var ikke altid helt heldig! Han kom frem med et par dameunderbukser med lodden vrang, størrelse 48, som han holdt op foran damen. Fruen sagde hertil: "Neej, de er da vist for store?" - Ejner lagde hovedet lidt på skrå, gik en runde om damen og tog bestik, hvorpå han sagde: "Mon"?

Dagens begyndelse

Om morgenen kom jeg altid for sent op. Jeg sad på sengekanten og tænkte. "Åh, nu har vi først fri kl. 17". Det var således ikke med den store lyst, at jeg begyndte på arbejdet.

Det var lige modsat med min ældre bror. Han var født til at være ved handelen og gik op i det med liv og lyst. Han var gift og boede i et hus på bakken, hvorfra der

var god udsigt over byen. Han stod op kl. 6, og fuld af energi og arbejdslyst sad han sommormorgener ude på terrassen og nød morgenmaden, medens han fulgte med i byens opvågning:

Mælkekuskene kører forbi - der bliver skramlet med spande på mejeriet - de første hammerslag på ambolten høres nede fra smeden ved Møllen - kirkeklokken ringer solen op - tømmeren starter sine maskiner - toget fløjter - på kvisten sidder en stær og synger, mens solen spiller i fjerdragten - en ny dag begynder i Nimtofte.

Han kommer ned i butikken. Kaffemøllen snurrer, og der lugter af friskmalet kaffe. Den første pakke "Grøn Sissel" (Grøn Cecil) langes over disken. Prisen er 40 øre. Det gamle messingkasseapparat med forsiringer og gesvejsninger ringer - dagen er i gang!

Jeg bliver sendt ned i kælderens for at åbne en trætønde med islandske spegesild. Med en træsaks fisker jeg et par sild op og pakker dem ind i pergamentpapir.

Mælkemanden "Lause" holder ude på torvet med mælk og fløde til husmødrene, mens hesten "Mælkeklaus" venter tålmodigt. Post Simonsen kommer med dagens breve og aviser - der er jo trods alt også en verden udenfor Nimtofte. "Staldpetersen" ankommer med varer, som han henter til Brugsen ude på stationen i sin lille hestevogn. Når vognen er tom, går hesten selv de 100 meter op til fru Staldpetersen og får en bid brød.

En kunde fortæller en vandet historie. Petroleumspumpens taktfaste slag høres ude fra bagbutikken. En kunde vil have kredit. Telefonen ringer, en ny ordre skal ekspederes. Nu holder en hestevogn udenfor og venter på sin kurv. Jeg er ude og aflevere varerne. Der havde lige været en frisk forårsbyge. Der dufter så dejligt, og fuglene synger omme i skoven. Hvem der bare kunne være ude i naturen lige nu.

Den gamle, fine apoteker er ude på formiddagstur med sin stok og ledsager. Apotekeren har "gasmasken" på, som vi siger. Han har vist nogle ansigtssmerter, som gør, at han skal have hovedet pakket ind med en særlig hætte, så kun øjnene er fri. Han ledsages af en gammel, trind, lille mand med stor hat og spidse træsko. Parret står tit stille, og apotekeren spørger om ét eller andet. Hvad ledsageren, som havde været landmand, kunne diskutere vides kun fra en enkelt gang, da en mand havde hørt noget bag en hæk. Apotekeren havde sagt: "Sig mig, min gode mand. Hvad gør en landmand, når han er midt ude på marken, og han så pludselig skal?" "Hæ, hæ, han skijer på stejet", siger ledsageren kort og hanker op i den gamle apoteker, da de går videre.

Over middag holdt en gårdmand i sin hestevogn udenfor butikken. Jeg gik ud for at hente hans ordre. Samtidig modtog jeg en kurv med æg, som jeg skulle veje og give afregning for. Fedekalven var åbenbart blevet slagtet, for jeg fik også et kalveskind med ind. Jeg rullede skindet ud og kom groft salt på indersiden - godt ud i hjørnerne. Skindet blev rullet sammen igen for at blive afhentet af "Skindsøren", som kom og hentede æg og huder hver fredag.

Efter ordren, som var indskrevet i kontrabogen, vejede jeg fire pund byggryn af samt seks pund flormel og fire pund sukker. En pakke Richs tog jeg med i farten, da jeg skulle hen til sæbebaljerne og afveje et pund brunsæbe. Det gravede jeg op med en jernspatel, der havde et skaft af en halv meters længde. Et stykke Steppeost blev skåret til med den store ostebue, og gær for 10 øre blev brækket af og smuldret med fingrene, så der var de nøjagtige gram. Det stod godt til med rengøringen på gården, kunne jeg se, for de skulle både have blåelse, Ata-skurepulver og Persil vaskepulver. Jeg måtte over på lageret og udmåle

Butikken udefra.

seks favne treslået reb, som sikkert skulle bruges til nye skagler til hestevognen. Endelig hentede jeg to sække cement. Hver sæk vejede 43 kg, og jeg var stolt over at kunne bære begge sække på én gang. Til sidst blev der sat priser på i kontrabogen, og alle varerne blev båret ud til vognen. Gårdmanden slog knald med pisken og kørte veltilfreds af sted.

Her efter krigen var der stadig rationering på nogle varer, og folk skulle aflevere rationeringsmærker ved køb. Disse mærker skulle tælles op i små poser og indsendes til Varedirektoratet, Vognmagergade 2 i København. Det var altid spændende, om det stemte, for nogle kunder ville godt snyde, hvis de kunne slippe af sted med det.

Kunderne betalte ikke ret tit kontant, men fik varerne skrevet i deres kontrabog, som så blev afregnet hver uge eller måned. Mange fik længere kredit, navnlig landmændene, undertiden helt op til et halvt år. Hvis der var megen arbejdsløshed om vinteren blandt arbejderne, strakte far kreditten i denne periode, men så skulle de også betale ud om sommeren.

Butiksgulvet blev fejlet hver middag og igen ved lukketid, og hver fredag aften blev det vasket.

Jeg tror, vi havde omkring 100 skuffer i bagdisken med alskens kolonialvarer i. Bl.a. var der dengang nogle, som brugte skråtbak, hvilket er små sorte ruller af tobak og lakrids af en blyants tykkelse. Man tog skråen i munden og anbragte den med tungen ved den ene kind, indtil den langsomt var opløst.

En anden form for tobak var snus. Det var noget sort, klistret tobaksmuld, som man anbragte mellem underlæben og tænderne. De stærke safter kunne undertiden ses, idet de tit løb ned midt på hagen og fra mundvigene. Det tegnede tre sorte striber, og man sagde, at der stod "ethundredeogelleve" på hagen af manden.

Oppe på loftet opbevarede vi endnu en gammel spytbakke, som havde været anbragt på gulvet nede i butikken indtil for få år siden. Fra min barndom husker jeg, at den stadig var i brug, og at gamle mænd spyttede sorte klatter i den. Før i tiden havde det været lærlingens opgave at holde den ren hver dag.

Det var ulækre former at nyde tobak på, men det var nok sundere end at ryge cigaretter.

Ovre på den anden side af vejen lå pakhuset med olie-kælder. Her var tønder

med forskellige motorolier. Det tog en evig tid at tappe det af, navnlig om vinteren. Engang skulle Ejner fylde olie i en dunk og havde lukket op for hanen. Han syntes imidlertid godt, at han kunne gå over i butikken og lave lidt andet, mens olien løb. Ejner glemte dog alt om den ting, og da en anden kommis kom derover et par timer senere, var hele kældergulvet fyldt med olie. Nu skulle olien skovles op i tønden igen. Ejner smider en lille, åben trækasse ud på gulvet fra den lille trappe, og vil springe over på kassen. Der sker naturligvis det, at kassen glider i det glatte smøreolie, og Ejner falder bagover og ligger på ryggen i al suppedasen og spræller i sin hvide kittel. Et kosteligt syn! Kæderen blev gjort ren. Far skulle jo helst ikke opdage noget, men han havde bemærket postyret og kom med en tør bemærkning et par dage efter.

En gårdmandskone havde for vane at komme et par minutter efter lukketid hver aften. Det var irriterende! En aften, da vi havde lukket, så vi hende på vej til Brugsen med sin spånkurv under armen. ”Duk jer”, blev der råbt! Vi dykkede alle ned bag diskene og skjulte os, men uheldigvis var døren ikke låst alligevel, og konen kom ind i butikken. Nu var gode råd dyre! Måske var der lidt fnisen hist og her, men en kommis dukkede lidt efter op med en støveklud, som om han havde været ved at gøre rent på de nederste hylder. Han gik og ekspederede hende - mens han skrævede over dem, som lå på gulvet. En anden lærling og jeg kravlede ind under disken og gemte os ved sæbebaljerne.

Apotekeren handlede hos købmanden i sine velmagtsdage. Kommisen havde lært sig de forskellige varers navne på latin, og det var en storhed uden lige, når han kunne ekspedere de mærkelige varer, som apotekeren forlangte. Han skulle fx have to kg natrium klorid og to kg natrium karbonat. Det var ganske almindelige husholdnings-

varer, så som køkkensalt og soda, men de andre kunder var imponerede.

Tanker ved sengetid

En aften, da jeg var ved at gå i seng, sad jeg på sengekanten med lyset slukket. Vinduet stod åbent, og den blomstrende hyld nede i haven duftede dejligt. Jeg sad og betragtede månen. Den var stor og rund. Ser man nøje efter, kan man se aftegninger på måneskiven. Der er vist bl.a. noget, der hedder ”Stilhedens hav”. Jeg sad længe og stirrede, og tanker og ungdomsdrømme passerede forbi. Når man er 15 år, er man i ungdommens vår. Hvordan mon det ville gå mig, nu da ungdomstiden stod for døren. Jeg var god til sport, men med hensyn til arbejde havde jeg ingen ambitioner.

Det var fuldkommen vindstille. Jeg gik hen til vinduet. Det var en skøn forårsaften, og hele haven lå badet i månelys. Hvordan mon det ville være at spadserere med en pige i hånden sådan en aften? For jeg håbede da, at jeg ville opleve kærligheden.

Jeg betragtede også nogle fjerne stjerner, mens jeg stod her. Disse fremmede kloder, som sejler rundt deroppe i natten. Jeg mødtes af absolut tavshed. Intet er så stille som stjerner. Længe, længe stod jeg med nakken tilbage og stirrede - jeg syntes, jeg fornemmede evigheden.

Søndag

Om søndagen fik jeg serveret rundstykker på sengen af pigen. Som regel lå jeg lidt og filosoferede, mens jeg betragtede solpletterne, der langsom flyttede sig på væggen. Når de nåede min bogreol, stod jeg op.

Mens far og mor var i kirke, sad jeg tit på tørvekassen i køkkenet og fik en god snak med tjenestepigen, som var 18 år. Vi var fortrolige! Engang fortalte hun mig, at hun havde grædt af glæde, da hun havde fået brev fra en ung mand. En anden gang ville hun absolut låne 50 kr. af mig, for hun

Sådan så butikken ud i 1947.

havde set den yndigste hat, og hun kunne næsten ikke leve uden. Jeg gik med til det og så hende promenerer med den stolt og glad ude ved luftgyngerne næste søndag.

Det var en lille, rød stråhat, som sad øverst oppe på hovedet med en elastik. At man fik så lidt for 50 kr., når det gjaldt damepynt, bed jeg mærke i.

Ved middagsbordet hørte vi altid "Giro 413". Jeg lod mig henføre af de vemodige sange, og det kunne risle ned ad ryggen på mig, når jeg hørte "Mandalay", hvor solen brød som torden frem bag Kinabugstens kaj, og hvor soldaten fra England kom ad flotiliens gamle vej.

Der snakkedes om alt muligt ved middagsbordet! Under krigen havde vi jo talt meget om tyskerne og de voldsomme krigsbegivenheder, men nu var disse dramatiske tider forbi, og hverdagen vendte

hurtigt tilbage. Og ved middagsbordet taltes der igen om generalforsamlingen i vandværket og fodboldkampen mod nabo-byen.

Jeg husker også tydeligt, hvordan vi alle i disse år var bange for russerne.

Hver dag fik vi to retter mad til middag, og når én eller anden havde fødselsdag i Brugsen, fik vi dansk hakkebøf og bud-ding. En skik som jeg har opretholdt i mit eget hjem.

Julen

Allerede i september måned havde far været i Århus for at købe ind til jul. Legetøjet, som var pakket i træuld, kom for sig i en stor trækasse. Den stod ude på lageret, og som barn husker jeg, hvordan jeg og en kammerat næsten ikke kunne vente med at se, hvad der var i kassen.

Juleudstillingen blev altid lavet om aftenen den anden lørdag i december. Allerede om eftermiddagen, mens butikken endnu var åben, blev julesagerne pakket ud, og kommisser og lærlinge gjorde sig mange ærinder ud på lageret for at se de nye varer. I år var det lykkedes at købe et parti vin hos et af de gamle, anerkendte handelshuse. Der skulle naturligvis smages på vinen - nogle skulle endda smage flere gange for at kunne udtale sig.

Man kunne endnu kun få erstatningschokolade, sukkerstads, nødder og æbler, men man mindedes dengang før krigen, når der rigtig blev disket op med appelsiner, dadler, figner og rigtig chokolade. Den store tønde med sirup (et oksehovede kaldtes den), var endelig kommet. Flere koner havde spurgt efter sirup. De ville gerne i gang med at bage brune kager.

Om aftenen var alle mand og pigen i gang med at pynte hylderne med grangrene, guirlander og glaskugler i flotte farver og med at stille julegaver op på hylderne. Til sidst blev hele gulvet dækket med julegaver, så det kunne ses henne fra vinduet næste dag, som hele byen kaldte: "Juleudstillingssøndag". Handsker, pyjamas, tørklæder, tasker, porcelæn m.m. var anbragt så dekorativt som muligt på gulvet.

Når vi var færdige sent på aftenen, gik min bror og jeg en runde i byen og så på de andre forretningers udstillinger. Vores skulle helst være den pæneste. Der var lidt sne på torvet og i gaderne, men overalt var der lys og grangrene.

Månen stod lavt og sendte sit blege skær over en festsmykket landsby denne vinter nat i 1945.

Der var altid glæde og julestemning i Brugsen sådan en aften. Når min mor var med, kunne vi være 10 personer, og til sidst samledes vi alle til natmad og hyggesnak.

Som barn vågnede jeg tidligt "Juleudstillingssøndag" ved, at jeg kunne høre en

flok børn stå med næserne flade mod butiksruden og råbe: "Den vil jeg have. Den vil jeg have".

I øvrigt var jeg altid bange for, at vores udstilling ikke skulle være den flotteste i byen.

De sidste otte dage før jul var butikken åben til kl. 20. Far sad inde på kontoret og arbejdede, og bl.a. skrev han julekort til familie og venner. Der skulle vel skrives omkring 30 kort.

Han var fortrolig med husets lyde. På lageret blev der tumlet med kasser og tønder, og fra butikken hørtes kaffemøllen og kasseapparatet. En gårdmand kom ind på kontoret og ville havde en veksels omsat. Far vidste, at konen var uøkonomisk, men han gav lov til at omsætte vekslen. Han gav oven i købet kunden en cigar. Lidt efter er han ude i butikken. Han hilser her og der og ser om alt går rigtigt til. Han lægger diskret en pose godter i kurven til enken henne på hjørnet med de mange børn.

Endelig er det jul - vi lukker kl. 16, og de unge mennesker, som er i deres fineste tøj, kommer ind og ønsker glædelig jul, før de tager af sted. Alle får en gave med.

Mørket falder på, kirkeklokken ringer julen ind, og alle glæder sig til den tilstundende højtid. Små snefnug hvirvler gennem luften, så man kan i sandhed sige: "Der er noget i luften", som der står i den gamle julesalme.

Når vi kommer hjem fra kirke, er pigen i gang med at stege anden. Der dufter af and og rødkål. Bordet er dækket med det fine blå porcelæn "Blå Blomst" og mine oldeforældres sølvskeer fra 1751.

Vi fik ikke vin ret tit, men juleaften går far ud i butikken og henter meget højtideligt en flaske Sct. Emilion rødvin. Middagen bestod altid af and og risalamande. Når pigen havde vaske op, kom hun ind og ønskede glædelig jul, før hun tog hjem til sine forældre.

Ved juletræet sang vi tre-fire af de dejlige julesalmer, som min bror spillede til på klaveret. Jeg kan endnu høre min mors lyse stemme og min fars brummen for mig.

Gaverne er halstørklæder, handsker, bøger samt "Blæksprutten" til far. Julefesten er absolut årets største højtid. Jeg tror, det er den aften, hvor flest mennesker er glade i den kristne verden.

Der var altid liv i huset med så mange unge mennesker boende. Oppe fra værelserne kunne man om aftenen høre de sidste slagere - "Lili Marlene", "Yuppi-Yah-Yah", og hvad de nu hed. Der var aldrig kedeligt, og når far og mor var i byen, og vi var "alene hjemme", var der særlig festligt.

Til lærlinge og tjenestepige sagde man "du", men til kommissær og ekspeditrice sagde man "De".

Ekspeditricen blev altid kaldt ved efternavn - fx "frk. Christensen".

Vi var otte-ni mennesker i huset, og der var en stor husholdning, som min mor og pigen tog sig af. I køkkenet var der et stort jernkomfur, hvori der blev fyret med tørv og træ. Tørvekassen var et stykke vigtigt inventar. Under køkkenbordet stod "hønse-spanden", som den kaldtes. Vi havde dog aldrig haft høns, men det var et levn fra min mors landlige opvækst.

Bag bryggerset var et toilet, som i al sin enkelthed bestod af et stort bræt med hul i over en zinkspand. Toilettepapir kendte man ikke i min første barndom. Man brugte blade fra en gammel telefonbog eller gamle aviser, som først skulle "nulres" i hånden, før de egnede sig til formålet.

Ude på WC'et hang et stort papskilt, som reklamerede for HK Jagtpatroner. På billedet så man en flot jæger, som lignede ekspeditricens kæreste. Han hed Kjeld, og

hvis nogen var ude på WC, hed det sig, at han var ude ved Kjeld. Først i 1947 fik vi badeværelse og et vandskylende toilet. Før den tid vaskede og barberede far sig ved køkkenvasken om morgenen.

En lille tildragelse på torvet

Et stykke uden for Nimtofte boede en gårdmand, der havde en meget rapfodet hest. Når han kom kørende i sin lille tohjulede gig, var det med at komme af vejen, for det gik stærkt

Engang, da han havde været til marked i Kolind og fået en del at drikke, var han på vej hjem og kom for fuld fart gennem Nimtofte. Da han skulle svinge om det skarpe hjørne nede ved købmanden, gik det imidlertid galt. Det ene hjul kom vist op på modsatte fortov, og giggen kom i slinger og væltede lige over mod købmandens dør. Gårdmanden blev slynget ind ad døren og havnede på gulvet i butikken. Trods det, at han i bogstaveligste forstand kom væltende ind ad døren, var han ikke tabt bag af en vogn, og liggende på den ene albue rakte han omgående to fingre i vejret og afgav sin bestilling: "Købmand - 2 bajere"!

Uddeler i 43 år

Min far var uddeler i Brugsen i 43 gode år. Far havde for vane at gå en runde i den mørke butik før sengetid. Kun gadelygterne lyste op! I sine egne tanker vandrede han langsomt rundt med hænderne på ryggen, mens han funderede over dagens hændelser. Af og til har han vel bemærket en sen nattevandrers under gadelygterne på det nattestille torv. Der duftede af kaffe, tobak, spegepølse og alskens krydderier, eftersom han passerede forbi, og omgivet af den mørke butiks trylleri nød han dagens sidste stund.

Marielunds historie fra 1660 til 2006

Vagn Boes Knudsen

Oversigt over fæstere og ejere af gård nr. 5a., Dørup, senere Marielund.

Fæstere:

Trogels Sørensen, 1660-1698.

Niels Trogelsen, 1698-1720. Søn af Trogels Sørensen.

Niels Sørensen, 1720-1741. Gift m. Maren, datter af Niels Trogelsen.

Niels Sørensen, 1741-1749. Gift m. Ane Jensdatter.

Mads Pedersen, 1749-1769. Gift m. Ane Jensdatter, Niels Sørensen's enke.

Ejere:

Niels Sørensen, 1769-1800. Sognefoged og lægdsmand. Hans gravsten ligger ved våbenhuset i Voerladegård. Gift m. Karen Madsdatter, datter af Mads Pedersen.

Erik Andersen, 1800-1831. Gift m. Karen Madsdatter, Niels Sørensen's enke, 2. g. m. Barbara Sørensdatter, 3. g. m. Karen Sørensdatter, 4. g. m. Gertrud Pedersdatter.

Anders Christiansen, 1831-1859. Gift m. Gertrud Pedersdatter, Erik Andersen's enke.

Knud Jacobsen, 1859-1887. Gift m. Mette Marie Andersdatter, Datter af Anders Christiansen.

Anders Kristian Knudsen, 1887-1927. Søn af Knud Jacobsen. Gift m. Christine Rasmussen og Sørsine Frandsen.

Knud Jacob Knudsen, 1927-1958. Søn af Anders Kristian Knudsen, Gift m. Karen Pedersen Boes.

Vagn Boes Knudsen, 1958-?. Søn af Knud Jakob Knudsen. Gift m. Jutta Renate Haas Kanstrup. Børn: Kate f. 13/3 59, d. 17/6 97. Rene f. 10/4 63.

Marielund's historie

Gården har matr. nr. 13a m. fl., Dørup By. Den lå i nederbyen, vest for branddammen. Alle gårdene i byen var sammenbygget i en lang række, det var meget uheldigt, i 1744 brændte det meste af byen. Ved genopbygningen blev husene placeret som tvillingegårde. Efter at der blev foretaget opmåling til nyt matrikelkort i 1844, begyndte bønderne ombytning af jord, for at deres marker blev samlet, med henblik på udflytning af gårdene.

Marielund blev udflyttet i 1868 som firelænget gård. Jens Boes, Hem Skovgård, som dengang var 12 år, flyttede dagligt køer i nærheden. Han fulgte byggeriet hele sommeren og har fortalt, at kampesten blev flækket og opmuret med ler, hentet i marken. Stuehuset blev opmuret med røde sten til ydermur, men til skillerum blev der anvendt lermursten, støbt på stedet. Der blev monteret tremmer for alle vinduer. Bryggers med gruekedel og stor bageovn blev indrettet i udhuset.

Marielund.

Knud Jacobsen havde købt gården i 1859 af sin svigerfar Anders Christiansen. Der var i aftægtskontrakten skrevet, at hvis gården udflyttedes på marken, skulle aftægts huset også flyttes.

Anders Christiansen var imidlertid død i 1867, og hans kone Gertrud ønskede i stedet for aftægts hus at få bolig i det nye stuehus. Der blev indrettet eget køkken, stue og et lille kammer i den vestlige del af huset.

Knud Jacobsen kom fra Bjedstrup, og blev aldrig kaldt andet end Knu' Bjeestrup. Han havde stor interesse for hesteavl og var kendt viden om på grund af hans hingst med navnet "Brandt".

Anders Kristian Knudsen blev gift d. 7. okt. 1887 med Christine Rasmussen fra Vissingkloster. Forud var de forlovet i et par år. Der fandtes ikke cykler dengang, og han færdedes som rytter ca. syv km, når han skulle på besøg.

En sen aftentime havde hans hest revet sig løs og var løbet den kendte vej hjem. Anders Kristian var godt træt af at lede efter hesten og derefter traveturen til Marielund - den - - - - - krikke!

Efter brylluppet blev der forhandlet om køb af gården - på ret hårde betingelser - både med penge og ydelser. Anders Kristian fik skøde på gården den 8. dec. 1887.

Anders Kristian's forældre, Mette Marie og Knud Jacobsen, skulle bo i aftægtsboligen og have deres forbrug dækket af

madvarer og brændsel. Desuden kørsel til besøg og kirkegang. En pige skulle stilles til rådighed ved sygdom.

I ægteskabet blev der født to børn: Knud Jakob d. 12 sep. 1888 og Rasmus d. 11. april 1890. En sørgelig fremtid og tre dødsfald lå forude. D. 11 aug. 1890 døde Rasmus, fire måneder gammel, d. 30 jan. 1891 mistede Anders Kristian sin kone Christine. Hun blev kun 23 år, og d. 29 juni 1897 døde hans mor, Mette Marie, alder 64 år. Efter Christines død blev huset passet af to-tre husholdere. Den sidste slog rod, hun hed Sørsine, men blev kaldt Sine og blev gift med Anders Kristian d. 18 sep. 1895. De fik børnene: Kristine, Sigurd, Marie, Robert, Herdis og Erna.

Hesteavl var Anders Kristian's store interesse. Han holdt hingst, som han kørte ud med. Samtidig ville han gerne handle med heste, og han var med til indkøb fra Litauen. Desværre led han et stort tab, fordi en anden, som solgte for ham, "glemte" at afregne.

Mangel på nedbør i 1893 gjorde det nødvendigt at grave en ny brønd, helt ned i 18 alens dybde, før de kom til vand.

En ny kostald lukkede i 1908 indkørslen til gårdspladsen mod sydvest, og man måtte køre helt forbi laden mod sydøst for at komme ind.

Dårlig økonomi gjorde det nødvendigt at optage lån flere gange fra kreditforening. Sønnen Knud blev gift d. 9/4 1924 med Karen Boes, Hem Skovgård. Det unge par ville gerne købe Marielund, men gården var ikke til salg.

Knud blev bestyrer for svigerforældrene. Han prøvede på at købe deres gård, men de ville afvente deres søns tilbagekomst fra USA.

I 1927 kunne Anders Kristian ikke betale renter og afdrag, og Marielund blev købt af sønnen Knud ved hjælp af svogeren Th. Jensen, Mjesing, og en god ven, Ase

Svendsen, Raslund. Endelig foden under eget bord i en alder af 39 år.

Jeg hedder Vagn Boes Knudsen og blev født d. 8 august 1930. For at lette arbejdet for min mor blev der installeret elektricitet samme år, købt tærskværk, kværn og malkemaskine. Der var ansat en pige og to karle, og der var godt styr på økonomien.

Det hele gik godt indtil 1933. Da kom der et stort prisfald på landbrugsvarer, og desuden blev kørerne smittet med kalvekastning. Det var derfor nødvendigt at ophøre med folkehold. På grund af kalvekastning gav kørerne meget lidt mælk, og det påvirkede uddeling af svinekort, levering af slagtesvin blev kun det halve. Efter tre-fire år blev der igen født levende kalve, og mælkeydelsen var normal. - Jeg fik en ekstra ferie fra skolen i efteråret 1938, på grund af mund og klovesyge, folk, der havde syge dyr, var isoleret på gårdene i tre uger.

Det er tilsyneladende ikke let at være landmand. I vintrene 1941 og 42 var vi uden strøm i tre uger, og kørerne blev malket med hånd. Under krigen og de første år efter havde vi ingen produktion af svin, fordi der var afleveringspligt af korn til staten. Der blev kun afregnet til 35 % af frihandelsprisen, men der var udsigt til gode priser i 1949. Efter forhandling med englænderne blev prisen på æg forhøjet fra 2,60 til 4,90 kr. pr. kg. Der blev god indtjening fra både høns og svin, og i 1952 blev der købt en grå Ferguson, året efter en marksprøjte, en selvbinder og en gammel Opel Olympia. Rust i bunden fik vi med i købet. Der kom mange gæster flere gange om året. Til kaffen blev der serveret tolv slags kage og til kartoflerne om aftenen koteletter så store som et bræt.

Jeg fulgte for lidt med i udenrigshandel, men fællesmarkedet var dannet med startdato d. 1. jan. 1958, uden at Danmark var med, og uventet for mig var der udsigt til

meget lave priser på landbrugsvarer. Jeg købte Marielund i januar 58 til overtagelse 1. april 58. Mine forældre havde købt hus i Voerladegård og flyttede dertil.

Bryllup i Voerladegård Kirke d. 29 marts 58. Jeg blev gift med Jutta Kanstrup, hvis forældre boede i Hjørring.

Nu begyndte hverdagen. Jeg passede 24 køer og en del grise, og Jutta havde arbejdet med 500 høns. Priserne var ikke gode, og for at spare på indkøb af kraftfoder, som var for dyrt, blev besætningen halveret den følgende vinter. Efter et stort under-skud ved ægproduktion, blev de fleste af hønsene solgt i 1959. Svineproduktionen blev udvidet, og Jutta begyndte med salg af bær og grøntsager, især til turister fra Holland og Tyskland. Vi klarede os igennem tressemme med lidt banklån, når foderstofgælden blev for høj, men i 1969 var det nødvendigt med et bierhverv. Jeg begyndte at handle med værktøj og landbrugsartikler på landboaktionen (ØLA) Skanderborg.

Der blev stemt ja d. 8. september 1972 til Danmarks indtræden i det europæiske fællesmarked, (EF). Der var udsigt til bedre indtjening, og derfor var der en del landmænd, der investerede for meget til høje renter. Her på Marielund blev de sidste grise solgt, og antallet af køer blev forøget fra 22 til 32. Indkøb af rørmalkning og udmugning gjorde arbejdet meget lettere.

Årene gik, og jeg var kommet i pensjonsalderen. Tankbilen kom her for sidste gang d. 30. marts 1999. Efter indkøb af en tyr nogle år tidligere var besætningen blevet udskiftet til kødkvæg, ca. 45 stk.

På grund af et dårligt ben blev der solgt ud i juni 2005. Nu er der kun en kvie tilbage, der venter på at vi åbner låget til fryseren. Jeg skrev sidste vinter om smeden, købmanden og skolen i Dørup og derefter om Hem Odde og motorbanen.

Nu sidder jeg og glør på en blank skærm og tænker, hvad skal jeg nu lave?

Dørup Østergård, Hem Odde

Af: Vagn Boes Knudsen

Anders Andersen er født i Dørup 1863. Hans far, Rasmus Andersen, flyttede familiens gård fra sin daværende position ned på en mark i 1876. Gårdens navn blev Dørup Østergaard, som blev overdraget til Anders Andersen i 1897, efter at han havde boet i USA siden 1887.

Han havde mange interesser, bl.a. avl af kartofler. Han benyttede sig på et tidspunkt af en mulighed for forøgelse af kartoffelavl via udvidelse af gårdens dyrkningsareal og køb af en kartoffellæggekmaskine.

I 1905 blev der bygget en vindmølle på gården. Når der var god vind, kom naboer og fik malet korn. Anders Andersen ejede to gamle bindingsværkshuse. Det ene lå i engen ved vejen ned til søen ved Hem Odde, det andet hus lå nord for gården ned mod søen og hed "Pjaltborg". Her var der cementstøberi. Det var især betonblokke og kloakrør, der blev fremstillet. I 1916 fik Anders Andersen begge huse og gården fotograferet. Billederne blev brugt til nytårshilsener.

Han fik lyst til at gense USA og emigrerede i 1922, efter at han havde bortforpagtet gården til en nevø. Anders Andersen forsøgte at vaske guld, dog uden større held. Desuden arbejdede han ved landbrug, hvor han især malkede køer.

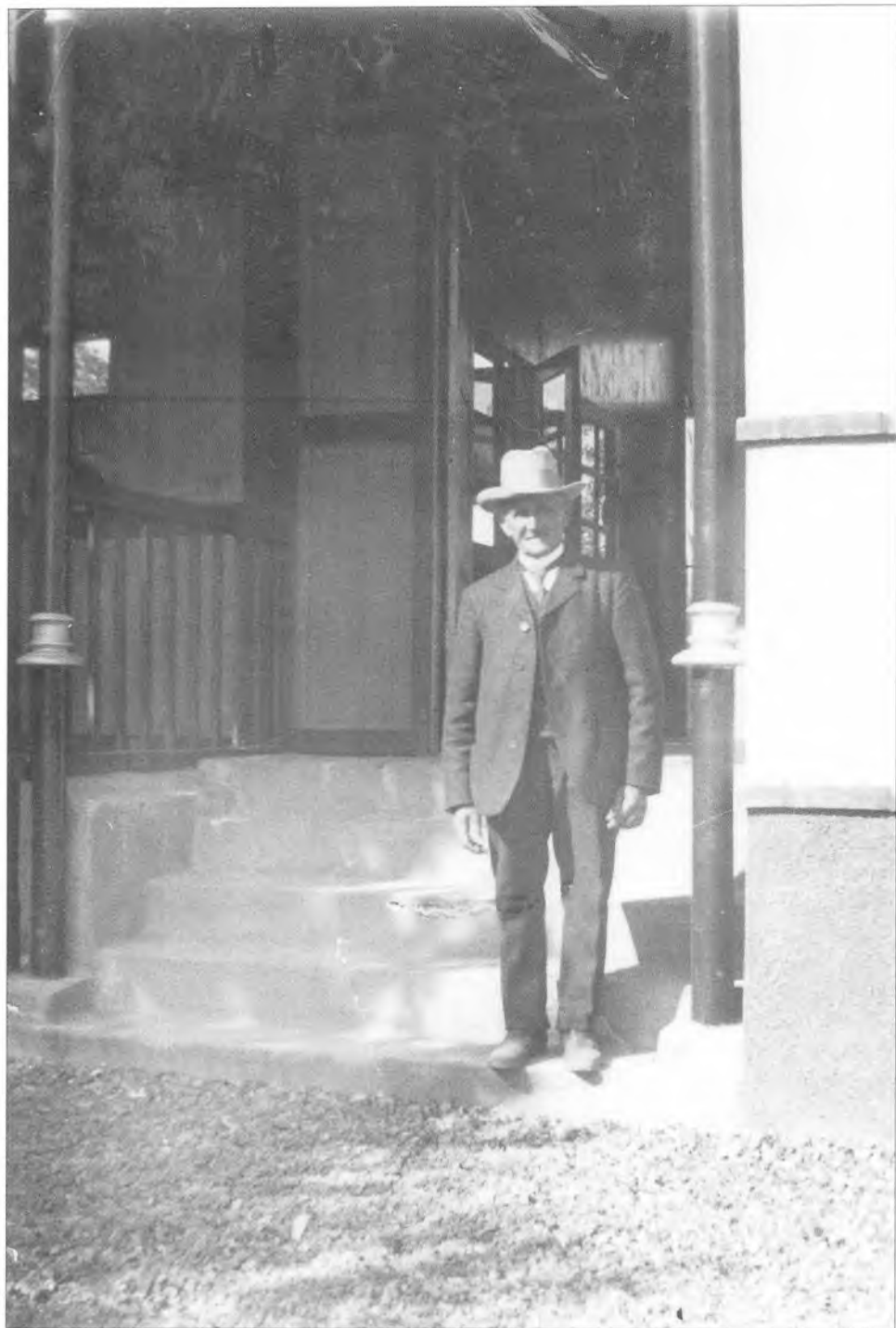
Da der var gået to år, vendte han tilbage til Danmark med en gammel bil, en Bugatti, årgang 1912, med karbidlygter. Hånd-

bremse, gearstang og båthorn var monteret udvendig foran døren. Den nærliggende amtsvej sluttede i Hem. På grund af forbud mod bilkørsel på sogneveje kunne Anders Andersen ikke køre hjem til Dørup Østergård, men måtte parkere ved Hem Skovgård, hver gang han havde brugt bilen.

Han importerede amerikanske læggekartofler med rød skræl og kaldte dem indianerkartofler. De blev meget populære på egnen, og alle ville købe, når der skulle lægges kartofler. Som dansk-amerikaner var Anders Andersen meget velset og havde store planer om at glæde folk på egnen.

I efteråret 1934 blæste det en dag i grantoppene og var koldt. Jeg gik tur med min bedstefar, Jens Boes, på grusvejen mod Mossø. På en bakketop var der gravet sand, som lå i en stor dyng, og store fyrretræer var ryddet til side. Jeg stillede spørgsmål, men svaret var: "bi no lit". Vi gik ned til søen. Der var hvide skumtoppe på bølgerne, og i strandkanten lå mange muslinger og døde fisk efter en sommer med store mængder grønalger. Vi gik en anden vej mod bakketoppen. På en skrænt var der lavet trapper af granrafter, som vi benyttede.

Da vi var kommet op, mødte vi min bedstefars svoger, Anders Andersen, som de fleste kaldte: Bette Anders. Jeg så et stort firkantet hul, udgravet til kælder, og ville have besked. Anders sagde til mig:

Anders Andersen ved indvielsen af hotellet 1935.

”Til næste sommer står her et nyt hotel, og så vil jeg vil give dig en ispind. - ISPIND? Jeg kendte kun flødeis fra Olsens Hotel i Skanderborg, serveret i et højt glas, når min far udlejede jagt til værten. Hele vinteren blev der fældet mange graner, både i Hem og Dørup skov, og kørt til Tåning med hestevogn. Granerne blev skåret til brædder eller tømmer hos tømremester Mortensen, der også forestod bygning af hotellet. I marts 1935 gik jeg igen tur med min bedstefar. Vi så, at byggeriet var i fuld gang. Vejret var godt, og arbejdet gik hurtigt, men i april drillede regnen næsten hver dag, og Anders Andersen var nervøs for, at det hele blev forsinket. Det gik dog ikke så galt, håndværkerne tog aftenerne med i hele maj måned, og hotellet blev færdigt.

Den 1. juni 1935 var der indvielse. Anders Andersen stod på hotellets trappe og bød velkommen. Han oplyste med stolthed, at han nu kunne kalde sig hotelvært og sagde, at han fandt det ”pudsigt”, at der var kommet så mange, både børn og voksne. Det gav ham et navn mere, nemlig: Pudsig Anders.

Alle blev budt indenfor, og vi gik hele hotellet igennem på nylakerede gulve. I køkkenet stod Anders og uddelte is til børnene. Nu fik jeg den ISPIND, han havde lovet. Papiret blev taget af, men på grund af varmen gled halvdelen af isen på jorden. Jeg havde for nylig mistet en ballon - hvad blev det næste?

Der kom mange mennesker i den følgende tid, både ved stranden og på hotellet. Der var biler helt fra Randers (V) og Vejle (Y). Den næste bygning var allerede under opførelse, foreløbig som dansestrade. Voerladegård Gymnastikforening afholdt den 7. juli 1935 fugleskydning og ringridning på stranden. Første præmie ved ringridningen vandtes af Åge Boes, Addit. Der var mindst 1.000 tilskuere til stede. Danse-

Anders Andersen foran sit nye hotel 1935.

estraden blev om aftenen benyttet for første gang. Guirlander og kulørte papirlamper var ophængt, og der blev danset til klokken 3 om natten. Den 4. august afholdt Tåning Boldklub offentligt bal på dansestraden, og derefter blev gulvbrædderne taget op og lagt ind for vinteren. Uden at søge rådgivning fik Anders Andersen opført en stor rund vandbeholder vest for hotellet. Han kaldte den ”Vandtaarnet”! Beholderen kom aldrig i brug. Vandværket, som var etableret om sommeren, havde automatik og trykbeholder og blev først taget i brug, efter at der var installeret elektricitet sidst på året. Der blev senere opbygget en udmærket friluftsscene ovenpå vandbeholderen, der kun var to meter høj.

Anders Andersen, der stadig var ungkarl, boede fast på Hotel Hem Odde, og han havde ansat Mette og Thomas Jensen som bestyrerpar på Dørup Østergård.

Skilt ved vejen 1935.

Forår 1936. Der var igen gang i byggeriet. Dansestraden fik nu sider og tag i håb om, at der kunne holdes bal og fester uden at tage hensyn til vejret. Det var med bekymring, Anders Andersen så, at det regnede hele april måned (rekordnedbør 98 mm), men med forsinkelse lykkedes det hele, og den store sal blev færdig.

To nye foreninger havde nu mulighed for aktivitet: Hem-Dørup Borgerforening og Hem Odde Folkedansforening. Den næste store investering var køb af en stor turistbåd med navnet Grethe. Båden skulle bruges i rutefart til Alken og Dakbjerg. Anders Andersen kunne ikke få tilladelse til selv at føre båden, og derfor lå den stille hele sommeren. Der kom mange mennesker, når der hver måned blev averteret om bal. Tit spillede "Hillemann" fra Tebstrup harmonika, hvis ikke "Robert Simonsens Orkester" fra Skanderborg underholdt. Der var ikke elektrisk lys i salen. Til belysning blev der benyttet to Petromax-lamper, som skulle sænkes ned fra loftet, pumpes og påfyldes brændstof hver time.

Dansk-amerikanere kom på Hem Odde den 7. juli og gav opvisning af gymnastik og folkedans. Ægte indianere udførte indianerdanse (Rullende Torden) m.fl. Voerlagdegård Gymnastikforening afholdt ringridning den 19. juli, desuden var der tovræk-

ning, sækkevæddeløb mm. Det kostede en krone at komme til offentligt bal på hotellet om aftenen. Den 6. september kl. 16.00-18.00 var der koncert på friluftsscenen. Musikdirektør Bødtker spillede med sit 12 mands orkester. Borgerforeningen holdt høstfest med fælles kaffebord og bal; salen var flot pyntet med kornneg og georginer. Der blev holdt taler af lærer Andersen og Jens Kr. Sørensen, Jensgaard. Til juletræsfesten var Rasmus Træskomand fra Dørup udklædt som julemand; han uddelte gaver og godteposer. Anders Andersen fandt det "pudsigt", at alle havde haft det hyggeligt i årets løb, og glædede sig til de følgende år.

1937. Aktiviteterne på Hem Odde begyndte den 30. april med Valborgblus på stranden og dans i salen. Musik: "Vesterland". Der var folkedans og sang den 15. maj, koncert sidst på eftermiddagen af "Bødtkers Orkester". Sommerens program fortsatte med bal hver måned, ringridning, friluftskoncert, høstfest og juletræsfest. Hem-Dørup Borgerforening havde omtrent det samme program hvert år, det gjaldt også i 1938. Der var dilettant den 13 marts, hvor "Fastelavns-gildet" opførtes. Billetpriis var for første plads: 1,25 kr., anden plads: 1 kr. og for ståplads: 0,75 kr. Bededag spillede "Alex og Richard" til dans, det gjorde de også den 31. august. "Robert Simonsens

Orkester” spillede på pladsen ved ringridning den 12. juni. Ved midsummerfesten spillede 12 mand ved hotellet, og derefter var der bål på stranden.

Efter at Anders Andersen ophørte som vært, fortsatte Ankjær Andreasen, og han ændrede helt det sædvanlige program. Hans interesse var sport og idræt. Andreasen ledede både folkedans, gymnastik og håndbold hver uge. Den 14. maj 1939 var der koncert og præmiedans. Musikken blev leveret af: ”Vesterland”. Midsummerfest afholdtes den 25. juni med ringridning. For børn var der cykelringridning. Der var et stort hornorkester på pladsen. Håndboldspillere fra Lundum, Østbirk og Riis var indbudt til kampe den 1. juli. Derefter var der gratis dans.

Hem Odde Folkedansforening holdt ”Gammeldaws-bal” den 8. juli, og dagen efter var der dansant til et nyt højttaleranlæg. Folkedans i det fri afholdtes den 8. august med folkedansere fra Jexen, Skanderborg og Horsens. Der var demonstration af Zonen, Røde Kors og Skanderborg Roklub den 13. august og desuden kapsvømning fra nordsiden af Mossø til Odden. I september påbegyndtes gymnastik hver tirsdag og fredag: for børn om eftermiddagen og for damer og herrer om aftenen. Der var stiftende generalforsamling for Hem Odde Ungdoms- og Idrætsforening den 3. oktober 1939. Foreningens navn blev senere ændret til Hem Idrætsforening. Der var gymnastikopvisning den 22. oktober. Idrætsforeningen afholdt ballondans den 21. november. Pris for deltagelse: 1 kr.

Øst for hotellet påbegyndte Anders Andersen sidst på året opførelse af et træhus til sig selv. Båden ”Grethe” kom aldrig i brug på grund af en frostsprængt motor. Den blev flyttet og kom til at ligge i søen neden for byggepladsen. I den tid Anders Andersen arbejdede på huset, sov og opholdt han sig i bådens kabine. Huset var

opbygget på stolper og isoleret med træuld.

1940. Der spilles badminton søndag den 3. marts på Hem Odde, og der afsluttes med dans til Hillemanns musik. Det store gymnastikstævne den 12. april blev aflyst på grund af besættelsen. Pinsemorgen blev der serveret kaffe og rundstykker fra klokken 6. Håndboldtræning begyndte den 22. maj, og folkedanserne begyndte træning den 23. maj. Der var stor tilslutning til en koncert med Alex og Richard den 31. maj.

Der blev spillet håndboldkampe på to baner den 14. juni med spillere fra Yding, Østbirk, Saltrup og Torp. Sct. Hansaften var der ”Gammeldawsawten”. Jexen Folkedansere gav opvisning. Stort politisk møde blev afholdt den 2. august af L. S. - Taler var: Valdemar Thomsen, Rosenlund.

Anders Andersen havde hele sommeren nydt tilværelsen i sit nye hus sammen med sin hund Pashja, som var hans et og alt. Fra huset var der en fin udsigt ud over søen, og skoven gav læ. Sidst i november begyndte folk at tale med Anders om, at det var for koldt for ham at bo i sit hus om vinteren. De fandt, at han burde på alderdomshjem, men det ønskede han ikke.

Til alle havde Anders Andersen givet alt, til sig selv var der ikke til et korn salt, selv om han stadig var frisk og sund, var det med vemod, han gav mig sin hund.

Hem Odde starter året med nytårsfest den 11. januar 1941. Musik: ”Vesterland”. Borgerforeningen og idrætsforeningen havde i årets løb de sædvanlige fester, men der kan fremhæves følgende:

Hem Idrætsforening holdt ringridning og boksekampe den 29. juni. På friluftsscenen opførte Teestrup dilettanter: ”Brødrene Østermanns Huskors” den 13. juli. Til dans bagefter spillede ”Hillemann”. Den 12. august var der friluftskoncert både eftermiddag og aften med ”Simonsens Orkester” og DET SYNGENDE X (Johannes

Wahl). Den 28. august underholdt "Alex og Richard" samt skuespilleren Duval Mols på friluftsscenen klokken 15.00 og 20.00. Hem Idrætsforening afholdt høstbal den 30. august. Musik: "Jyllands 5 Mand". Der var ikke spiritusbevilling på Hem Odde, men høstens afslutning skulle fejres. Bønderkarlene stod ude i granskoven bag ved salen og lod en "Rød Aalborg" gå på omgang, inden de skulle danse. De drak sig mod til og evne fra!

Hem-Dørup Borgerforening opførte "Intrigerne" den 21. februar 1942. Min mor havde en ret betydelig rolle i stykket, og når hun skulle øve, gav jeg stikord. Jeg kunne efterhånden stykket udenad og syntes, at det var ærgerligt, når de andre havde glemt deres replikker. Ved generalprøven forsøgte suffløsen at hjælpe en spiller mange gange, og til stor morskab blev der svaret tilbage: HOLD KÆFT!

Den 4. maj begyndte idrætsforeningen med håndboldtræning, både for børn og voksne. "HYP lille Lotte" var en populær melodi dengang. Den årlige ringriderfest afholdtes den 14. juni. Både heste og ryttere skulle være pyntede. Efter ringridningen spillede en del håndboldkampe. Der var stort hornorkester på pladsen.

Borgerforeningen havde udflugt til Himelbjerget den 14. juni. Der var håndboldstævne den 19. juli. 26 hold deltog. Hvis man skulle med Peter Thomsens rutebil fra Hem til Horsens, tog det 1 time og 5 minutter med gasgenerator. Idrætsforeningen afholdt bal den 3. oktober med ny musik. Tømmerbys fem mands orkester spillede. Folkedans begyndte den 15. oktober.

1943. Idrætsforeningen opførte: "Charles tante og Charlottes Onkel" den 2. marts. Til dansen spillede "Tømmerby". Den 2. juni afholdt borgerforeningen kurvefest og "Gammeldawsawten".

Pinsen på Hem Odde. Mossøal var der nok af! Anden Pinsedag klokken 16:

Koncert og dansant med "Asger Laursens Orkester". Den 27. juni var der koncert på friluftsscenen med musikdirektør

Jerichaus otte mands orkester, og Skanderborg Kvartetten sang. Friluftsspil den 11. juli. Der blev opført eventyr-sangspillet "Molboerne" af Amatørringen fra Horsens. På grund af strengere krav til mørklægning og at salen var i brug til andet formål, var der ikke megen aktivitet i foreningerne resten af året. – Egnsnyt: Østbirk Bio havde sin første filmforevisning den 29. oktober 1943.

1944. Hem Idrætsforening afholdt majfest den 21. maj med "Frederik Pedersens Orkester". Dilettant den 16. juli. Der opførtes "Feriegæster". Derefter dans til "Robert Simonsens orkester".

Hestestald og cykelstald forefindes. Sæsonens største succes fandt sted den 17. november, hvor tryllekunstneren og hypnotisøren HARRISON underholdt med hele sin store magi. To timer i uafbrudt latter og spænding!

1945. Der var udgangsforbud efter kl. 21, og det påvirkede starttidspunktet for dilettantforestillingen. Der opførtes "Besøg i møllegården" og "En halv time i Uggerløse Kro" den 24. februar klokken 13.00 for børn og ældre og samme dag kl. 15.30. Igen den 25. februar kl. 15.00. Begge aftener var der dans fra klokken 18.00 til 20.45.

Den 5. maj blev befrielsen fejret, og ungdommen holdt fri om eftermiddagen. Mange tog ud på cykeltur og måske en tur til Hem Odde. Borgerforeningen afholdt grundlovsmøde den 5. juni, pastor Senstius, Gedved, var taler. Jens Chr. Winther, Yding, vandt kongepremien ved ringridningen på Hem Odde den 24. juni og blev fulgt til Yding af alle de andre ryttere.

Den årlige høstfest afholdtes den 23. september. "Lilly Hansen", Egebjerg, spillede til dansen. Juletræsfesten blev udsat

til den 2. januar, fordi værten, Ankjær Andreasen, blev gift den 27. december 1945 med Dagmar fra Rynkeby Mosteri.

1946. Der var dilettant den 23. og 24. marts. Forestillingen "Når bønder elsker" opførtes. Håndboldtræning begyndte den 30. april, og samme aften afholdtes generalforsamling. Friluftsspil afholdtes den 5. juni og anden pinsedag, Skanderborg Amatørteater opførte: "Eventyr på fodrejsen".

Harrison underholdt med hypnose den 4. juli. Ringridning og cykelløb afvikledes på motorbanen den 14. juli.

1947. Der blev ikke averteret om sportsaktiviteter i 1947, men en minigolfbane blev påbegyndt. Skanderborg Amatørteater opførte den 6. juli: "En søndag på Amager". Der var dilettant den 14. og 20. december, hvor "Livet på Hegnsgård" opførtes. Bagefter var der dans til "Lilly Hansens Orkester".

1948. Der var mange, der mødte med maske og kostume til fastelavnsfesten den 7. februar. Værten, Andreasen, var ukendelig. Han var iklædt halvmaske, tørklæde, kort bastskørt, sokkeholdere, halm i træskoene og havde lange stikkelsbærben. Han fik førstepræmie!

Allerede fra tidligt forår var der stor interesse for at spille minigolf. Hver onsdag aften hele sommeren blev der arrangeret golfturnering og dansant i salen. Horsens Politiorkester gav koncert den 28. oktober.

Det følgende år, 1949, var det igen minigolf og dansant, der havde størst interesse, og der kom ikke mange, når der blev holdt bal i foreningerne.

I 1950 blev der bygget forsamlingshus i Dørup. En nyhed tiltrækker altid mange, og manglende tilslutning på Hem Odde fik Hem Idrætsforening til at gå i opløsning efter ringridningen den 12. september. Der deltog kun fem ryttere, og om aftenen til ballet kom der 14 personer. I forsøg på

at tiltrække publikum spillede "Alex og Richard" senere på måneden, og Holger Fællessanger underholdt. For at få gang i dansen gik Holger Fællessanger rundt og trak folk ud på gulvet. Jeg kom til at danse med en "meget gammel dame" på 40 år. Jeg var 20 og meget genert, men konstaterede, at hun dansede ganske udmærket. Dagmar Andreasen flyttede til Rynkeby i 1951 for at drive mosteriet, og året efter flyttede Ankjær Andreasen til Horsens, hvor han fortsatte sin virksomhed med salg af sivvarer.

Hotel Hem Odde blev de følgende år kun benyttet få gange af borgerforeningen, som standsede sin aktivitet i 1956. Hotellet blev da mest anvendt til værelseudlejning, og det omliggende areal blev indrettet til campingplads. De første år kom der tyskere og hollændere. Teltene stod langs søen helt ud til odden - det var meget hyggeligt, men efter at der var udstedt forbud herimod, blev turisterne henvist til campingpladsen.

Mange mennesker har i årenes løb været glade for at besøge Hem Odde, enten i forbindelse med en tur på stranden eller for at nyde en kop kaffe, eventuelt købe is til børn og børnebørn. Der har de sidste år kun været adgang for campister til området ved det tidligere hotel og campingpladsen. Der er kun adgang til søen via en sti fra en parkeringsplads ved landevejen. I nærheden af søen er der opsat gamle billeder fra motorløb og af hotellet. Man kan tænke tilbage og sige: Minderne har man da lov at have!

Inden jeg fortsætter med andet afsnit, der mest drejer sig om motorbanen, vil jeg anbefale, at man læser tredje kapitel i Dagmar Andreasens bog: "Mosteren", hvor hun skriver om tiden fra 1945 til 1951, da hun var værtinde på Hem Odde, ingen kan gøre det bedre.

Motorbanen ved Hem Odde

Af: Vagn Boes Knudsen

Der var en smuk og uberørt natur nede på strandengen ved Mossø med undtagelse af en håndboldbane og en bane til ringridning. Syd for engen var der en stejl bakke med graner.

Det var efter befrielsen 1945, og alle havde glædet sig over freden. Nogen var dog opsat på, at der skulle ske noget spændende! Det var efterår, og der kom gæster på Hem

Odde fra Aarhus Motorsport. Det var unge mænd på motorcykel, og de var sammen med værten, Andreasen, nede for at se på området ved søen. De havde et godt forslag:

Engen skulle planeres, og granerne på bakken fældes. Hvad kunne det hele så bruges til?

Klar til start 1946.

Motorløb 1954.

Forslaget skulle gennemføres, og arbejdet blev påbegyndt. En traktor trak alle træer og småbuske op, og arealet blev pløjet. Derefter blev der kørt rundt med en slæbeplanke; det var begyndelsen til en motorbane! Da jorden var tør, blev de første prøvekørsler med motorcykler foretaget, og man konstaterede, at der skulle bruges mange læs slagter, før banen kunne bruges.

Det følgende forår, 1946, fortsatte arbejdet med motorbanen. Kommunen stillede deres snehegn til rådighed til hegn rundt om banen. Det første motorløb blev kørt den 23. juni kl. 14.00. Biletprisen var: 2 kr. for voksne og 1 kr. for børn. Deltagere var bl.a.: Ove Petersen, Ålborg. Tid: (1 min. 40 sek.) 1:40. Jens Christensen (Jens Lyn), Horsens, og Svend Jensen, Odense. Svend Jensen kørte i forsøg om formiddagen på tid: 1:26. Banens længde var 380 meter, og der blev kørt fire omgange i et løb. Der var opstillet højtaleranlæg inde på midterpladsen af Arnold Bertelsen, Skanderborg, og der blev spillet populære

plader, bl.a.: "Når der kommer en båd med bananer", som kunne høres på en afstand af to kilometer. 12.000 mennesker overværede løbet. Gæster kom fra hele landet, kendingsbogstaver fra A til Æ kunne ses på gæsternes køretøjer. På lyngbakkerne var parkeret 1.200 motorcykler og 800 biler. Banen var meget våd og tung at køre på. Der var rekord-nedbør i juni (123 mm), og der stod efterhånden meget vand på banen. Det blev derfor besluttet at dræne arealet inden næste løb. Der var igen stor interesse for motorløb den 11. august kl. 14.00. 12.000 tilskuere overværede løbet i strålende sol, og der blev kørt stærkt på en god og tør bane. Blå røg og en duft af benzin og æter bredte sig til publikum. Bent Jensen kørte på Morian Hansens gamle J.A.P. og satte banerekord 1:15, den tidligere rekord tilhørte broderen Svend Jensen, Odense 1:26. Af øvrige resultater kan nævnes: Erhard Fisker, København (J.A.P.) 1:21:4. Knud Nielsen, Århus, (Norton) 1:28:4 og Robert Nellemann, Randers (B.S.A.) 1:30. Kørsel med sidevogn. Kr. Kristensen,

(Norton) 1:31:3. Der var seks dramatiske styrt. To løbsdeltagere blev kørt på sygehuset. Bent Jensen var uheldig under sidste løb, idet ledningen til tænderet faldt af, og han måtte udgå. Da han havde rettet fejlen, satte han sig på sin maskine og udførte et fantastisk solonummer. Med stor hastighed satte gasspjældet sig fast, og i et sving styrtede han og gled gennem hegnet ud af banen. Han slap med en hudafskrabning på armen. Ved løbets afslutning blev det over højtaleranlægget oplyst, at der næste år måske ville blive kørt med væddeløbsbiler.

Spændende motorløb på Hem Odde den 27. juli 1947. Som noget nyt deltog racerbiler, bl.a. med Robert Nellemann ved rattet. Under et løb tømmede to racerbiler sammen og kørte gennem afspærringen. Der var mange styrt, og en af de uheldige var Henry Vorre, som fik startforbud af lægen.

Næsten 20.000 tilskuere blev vidne til sæsonens bedste løb. Rune Larsson slog Bent Jensens rekord med 1/10 sek. Expert løb: Rune Larsson, Sverige, J.A.P. 1:18:6. Storm Larsen, Norge, J.A.P. 1:19:2 og Bent Jensen, Århus, J.A.P., 1:19:9. Standard-senior: Knud Nielsen, Århus, Norton, 1:22:9. Et løb mere den 21. september. Expert: Phil Hart, England, Rune Larsson, Sverige, Orla Knudsen, København og Bent Jensen, Århus. Standard: Knud Nielsen, Århus og Kaj Holck Mogensen. 10.000 tilskuere så Bent Jensen forbedre Rune Larssons rekord fra 1:15 til 1:12:8. På standardmaskine forbedrede Knud Nielsen sin tid fra 1.22 til 1.20:3.

1948. Rekordtider i maj. Thorleif Andreasen, Norge, på specialmaskine: 1:11:4 og Knud Nielsen på standardmaskine: 1:16:6. Ovenstående referater og tider er gengivet for få et indtryk af de forbedrede tider de første tre år på banen. De er set i Skanderborg Amtsavis.

Selv om motorbanen på Hem Odde var både flad og rund, kunne det godt gå ned

ad bakke, som det gjaldt antallet af tilskuere. Hver by havde sin egen motorbane, og det var bakkeløb, der tiltrak publikum mest - især i Hinge. Der blev de følgende år kørt to-tre løb på Hem Odde om året med faldende interesse, og sidst i halvtredserne lød det sidste drøn. Den sidste blå røgsky forsvandt i det fjerne. Der var andre ting, der var mere spændende, og det var fjernsyn. Folk havde det selv eller var i fjernsyns klubber. TV-signalet kom fra Fyn i 1956, og var meget dårligt. Det var mest sne, man så. Efter at Århus senderen begyndte at sende, var billedet godt, og fjernsynets programflade blev udvidet med motorløb, både fra Danmark og udlandet.

2005. Motorbanen på Hem Odde ligger nu øde og forladt tilbage, bevokset med træer og buske, som for mange år siden. Naturen har vundet!

Stranden ud for Hem Odde.

1946: Motorcykler foran Hotel Hem Odde. (Foto: Dagmar Andreasen)

Dørup Skole

Af: Vagn Boes Knudsen

Efter en brand i Dørup i 1906 blev det planlagt at bygge en ny skole for hele Hem-Dørup området, der tidligere havde haft hver sin skole. Der var voldsom lokal debat, om den skulle ligge i Hem eller Dørup by. Ved en børnefødselsdagsfest på Hem Skovgård opstod der et voldsomt slagsmål på grund af den nye skole. Børnene blev sendt hjem og gik glip af lagkagen. Beboerne samledes flere gange og blev enige om, at skolen skulle placeres ved den nye landevej, i svinget, midtvejs mellem Hem og Dørup. Den nye lærer, som blev ansat, hed J. K. Andersen, og hans kone hed Anne. De blev kaldt lærer Andersen og fru Andersen.

Min mor, som dengang hed Karen Boes, var glad, for der var tale om en ny form for undervisning. Lærer Andersen var især dygtig til at fortælle, når han havde et spændende emne. Han fortalte om vilde dyr og kannibaler i Afrika, høje bjerge i Himalaya, isbjerge og isbjørne på Grønland. Desuden kunne han berette om kænguruer, der sprang over hustage i Australien: Nå, tilbage til Danmark. Han fortalte om Hedeselskabet, Dalgas og hedens tilplantning.

Der var fuldstændig ro i klassen, og både lærer og elever glemte tiden. Næste time kunne være mere træls at komme igennem for lærer Andersen. Det var måske en dansktime, hvor eleverne skrev

Dørup Skole.

genfortælling eller renskev en diktat. Han kiggede på sit guldur og over brillerne ud ad vinduet. Derefter fugtede han finger-spidserne og snoede sit flotte overskæg, en tændstik blev taget op, og øregangene blev rensset. Så rejste han sig op og gik ud på gulvet, stod med samlede ben og foretog en hurtig knæbøjning. Derefter gik han tilbage på plads. Så skulle piben stoppes. Han kiggede igen på gulduret, tog en dyb indånding og sagde: "I må gå hjem!"

Lærer Andersen var stadig ansat, da jeg kom i skole i 1937. Da der var gået nogle dage, spurgte min mor smilende: "Hvad oplever du ellers i skolen?" Jeg satte mig for bordenden og spillede rollen som lærer Andersen. Uden en lyd foretog jeg mig de samme ting som beskrevet ovenfor og i samme rækkefølge. Ugerne gik, og jeg var glad for undervisningen, men der skulle være ro i timerne, ellers blev der kigget over brilleglassene.

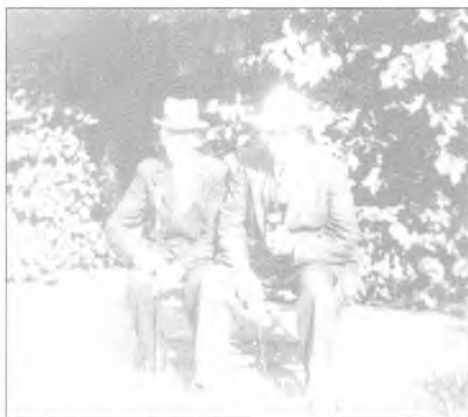
Tryllekunstner

Det var en stor oplevelse, når der kom en tryllekunstner. Han smadrede lærer Andersens guldur i en sort pose mod katederet. Jeg tænkte med gru på, hvordan vi fremover skulle få timerne afsluttet! Det gik dog ikke så galt, for pludselig fiskede han uret ubeskadiget op af en høj hat! Næste gang der skulle ske noget spændende, var der filmforevisning. Vi fik at vide dagen før, at der skulle betales 25 øre, ellers skulle vi blive ude. Da filmmanden var ved at hænge tæpper for vinduerne, spurgte han: "Skal de to børn gå ude?" Derefter tog han låget fra en filmrulle og lagde en 25 øre i, gik hen til lærer Andersen og rystede lidt med mønten. Han gav også et bidrag, og derefter kunne alle se filmen. I skolen fik vi hvert år, sidst i marts, besøg af præsten og skolekommission, der ville se, hvad vi kunne præstere. Jeg havde på bedste måde forberedt mig (også mine forældre). Jeg

var ikke helt tilfreds med karaktererne, der var mest efter rang. Dårlig samvittighed får mig til at rime:

*Når præst og degn sammen skulle spise,
var det ikke bare grise
Karakter og kundskab er ikke det samme,
Punktum og komma kunne jeg ikke ramme.
Et ug fik jeg hvert et år.
Prisen var kun et kalvelår.*

I den første tid i det nye skoleår fik vi ikke så mange lektier. Religionstimerne blev brugt af lærer Andersen til fortællinger fra det gamle testamente. Han sagde, at når vi læste eller fik noget fortalt, skulle vi i fantasien selv skabe et billede. Så kom beretningen om kong David og den smukke Batseba. Desuden fortalte han om Samson og Dalila. En time gik alt for hurtigt, og når jeg tænker tilbage, så husker jeg bedst, hvad der blev fortalt frem for lektierne, når de var remset op. Lærer J. K. Andersen havde mange interesser. Han var referent til Horsens Folkeblad, som fik mange gode beretninger herude fra Dørup og Voerladesgaard. Desuden skrev han en artikel til Østjysk Hjemstavn i 1947: "Mossø, dens flora og fauna og fiskeriet i gamle dage". Som venstremand blev han meget populær og var formand for den lokale vælgerforening

Jens Boes og J. K. Andersen.

i 27 år. Han var også formand for vores jagtforening. En eftermiddag om ugen var lærer Andersen bankmand i Voerladegaard, og så var fru Andersen afløser. Hun læste mange gode fortællinger, heriblandt historien om: "Den lille Poul og hans hund". Derefter sad fru Andersen og hele klassen og tudede. Mere morsomt var det, når hun læste: "Bjørnen som Rytter".

Lærer Andersens deltog gerne i private sammenkomster, og der blev altid inviteret to medspillere til l'homme sammen med læreren. De sad stille og spillede kort. Der var ingen penge på bordet, men der blev ført en liste over spillet. Ved et andet bord sad fire mænd og spillede "Indianer-whist" med høje meldinger. De var meget ivrige i spillet, og når aftenen var gået, var der ikke fernis tilbage på gulvet. I 1943 ophørte lærer Andersen sit virke på skolen efter 35 år. I den anledning blev der holdt en afskedsfest på Hem Odde. Han havde fået det indtryk – efter en del rosede taler – at folk på egnen var glade for ham. Derfor rejste han sig efterfølgende og takkede og oplyste ironisk, at han kunne tænke sig at blive fem år mere!

Efter at lærer Andersens var rejst, slog befolkningen sig løs. De damer, som havde fletning og knold i nakken, blev klippet korthåret og gav sig også til at spille kort. Til fester blev der serveret både øl og brændevin, men den sidste krigsvinter måtte folk blive hjemme på grund af udgangsforbud. Indtil en ny lærer var ansat, havde vi to vikarer, først Rasmussen. Han var temmelig streng og meget nervøs. En morgen, da vi mødte i skolen, var landbetjenten på besøg for at afhøre vikaren. Vi fik besked om at gå hjem, og senere på dagen blev han kørt til Horsens. Der var ingen fugleklatter på trappen det forår, stærekassen over døren var fyldt med sprængstof! Lærer Jespersen blev den næste vikar indtil sommerferien. Årets skoleudflugt

blev til Himmelbjerget. Selv om vejen over flyvepladsen til Gl. Rye var spærret, fik vi tilladelse til at passere. Den nye lærer var Madsen, som jeg traf hos købmanden sammen med to andre elever. Vi oplyste falsk navn til ham. For os var han ubekendt. Da vi mødte ham den første dag i skolen, var han meget skuffet over den modtagelse vi havde givet ham og ønskede, at vi fremover holdt os til sandheden. Det var mit sidste skoleår, og lærer Madsen sagde til mig, at jeg skulle være flittig. Mine dansk- og mine regnekundskaber var nogenlunde, men med hensyn til min håndskrift kunne jeg sagtens blive doktor. Jeg havde min sidste skoledag i foråret 1944. Som afskedshilsen fik jeg et stik i nakken mod Difteritis.

I de følgende vintre blev der holdt aften-skole for egnens unge to aftener om ugen. Der blev undervist i regnskabsføring, og vi fik lært at udfylde forskellige blanketter, girokort, checks og vekslere. Desuden blev der undervist i dansk og regning. Den sidste halve time blev der vist en film, eller vi fik et kapitel fra en spændende roman. Samtidig kom fru Madsen ind, hun hed Anne, med en forfriskning. En aften serverede hun ægte kakao. Det var første gang efter krigen, man fik genopfrisket smagen! Det var godt at sidde og samle kræfter. Når jeg kom hjem kl. 22.30, skulle jeg hjælpe min far med at tærsk korn. Der var mangel på elektricitet. Alt arbejde med kværn og tærskværk skulle foregå mellem kl. 23 og 6. Efter seks vintre var jeg ophørt med aftenskole, men kom stadig meget til lærer Madsens. Vi havde fælles interesse i fjerkræavl!

Det var et stort savn for befolkningen i Dørup og Hem, at både Dagmar og Ankjær Andreassen, Hem Odde, og lærer Madsens forlod egnen i 1951. Gudrun og Svend Petersen blev det sidste lærerpar på skolen, indtil den lukkede i 1957.

Banebørster

P. Bildsøe Hansen

De arbejdere, der, i tiden fra 1847 (første jernbane) til et stykke ind i vort århundrede, udførte det manuelle arbejde ved anlæg af jernbaner, kaldtes banebørster. Det var seje og hårdføre folk fra alle egne af landet, nogle også fra Sverige og Tyskland.

Deres opgave var at grave ud og fylde op. Ved håndkraft gravede de sig frem og kørte enorme mængder jord og sten væk på trillebøer eller tipvogne. De måtte dog også bakke de tunge sveller og jernbaneskiner frem og på plads ved håndkraft. De havde for disse opgaver et vældigt håndelag, som faktisk gjorde dem fortjent til betegnelsen specialister.

Banebørsterne var i det store og hele skikkelige mennesker, der passede sig selv. Når de alligevel ret ofte var indblandet i slagsmål, skyldtes det, at lokalbefolkningen, hvor de kom frem, mistroede dem for det værste, og derfor tit kunne genere dem groft.

De boede, under deres stadige omskift, altid de simpleste steder - tilfældige skure, barakker, lader, ja endog i jordhuler, de gravede sig nær arbejdsstedet. Var de meget heldige, kunne de leje sig ind hos en arbejderfamilie.

Lønnen var den lavest tænkelige. Efter en sommers hårdt slid havde de fleste ikke en klink tilbage. Vinteren måtte de så klare ved at gå på valsen og betle sig til føden.

De havde ord for at drikke meget. Noget var der nok om snakken. Det fortælles, at mange nødigt startede dagen uden først at have indtaget en pægl brændevin. Denne dram suppleredes flittigt op i dagens løb. Arbejdet var hårdt, så der skulle kraftigt brændstof til. For øvrigt var det grove drikkeri meget almindeligt dengang. Brændevin kostede jo kun nogle få skilling flasken.

Der var mellem børsterne et ubrydeligt sammenhold. Man hjalp hinanden i stort og småt. Ingen led nød, så længe andre havde det mindste. Sammenholdet rakte dog ikke så vidt, at man kunne enes om at organisere sig. Det kom først senere, da fagforeninger var dannet af andre kredse.

Der var, med rette, en vis faglig stolthed over banebørsterne, De regnede sig fx for bedre end herregårdsbørster. Rigtig anerkendt som banebørste blev man først, når man havde vist, at man kunne følge med i det hårde tempo og havde erhvervet sig et børstenavn - det kunne være navne som Tusindben, Amerika, Den Lille, Husaren, Poul Bliktud, Skindhandleren, Klipfisken, Kejser Vilhelm, Anders Sprutfeldt og mange flere.

Jernbanebørsterne var stabile arbejdere og langt bedre mennesker, end deres rygter lader ane.

Det er disse mennesker - banebørsterne - der lagde grunden til Hadsten by.

Nattens tåge drev fra den lille å
i tætte banker ind over landet,
klædte i dug alle blade og strå,
men mørkets kulde bed så forbandet.
Kulde og fugt sneg sig ind i et skur,
hvor manden sov i en halmseng så sur.

Han vågned' i tidligste morgenstund,
rejste sig så i en hosten så fæl.
Skorper til morgenmad havde han kun,
så en fyldig dram han undte sig sel'.
En grov, laset jakke, en fedtet hat,
træskoene og sin skovl fik han fat.

Et vend om ad gavlen, et lille stop,
så sindigt af sted mod den arbejdsplads,
hvor fyren for tiden havde 'et job
i et sjak ret så hårdt, men ham tilpas.
Mødte andre på den natmørke vej:
"Har du, Amerika, en skrå til mig"!

Banebørster blev mændene kaldt.
Det var rejsende folk, der tog en tårn
ved det hårdeste arbejde' overalt.
Var vel ikke blandt landets bedste børn.
Men arbejde ku' de fantastisk godt,
og så holdt de sammen i stort og småt.

Det var barske mænd, ret en broget flok,
hænder som skovle og muskler af stål,
med slidt og lappet kluns - men gode nok.
De kom langvejs fra. Snak i mange mål.
Samles på pladsen i morgenluft klam.
De tog sig før starten en kæmpedram.

Et pift klokken seks, og man kom i sving.
Sjakkene spredtes uden mange ord,
hver kendte sin plads og ku' sine ting,
var skrappe til det, at lægge et spor.
Det var Jyllands længdebane, det gjaldt,
og arbejdet skred, som var det betalt.

Langt forude gik et afmærkesjak,
med samt ingeniører og målegrej.
De målte, beregnede uden snak,
med mærkepæle så viste de vej.
Der var bakker som skulle graves væk,
dale fylde, her bro over en bæk.

Med skovl og trillebør tog man så fat.
Man gravede ud og trilled' med jord.
Skrænten fik hældning så jævn og glat,
og sporlejet jævnedes plant som et bord.
Med simple midler, men med håndelag
fik børsterne ordnet den hele sag.

Sten kørtes frem, og de læssedes af
nær stedet, hvor de som ballast sku' ud.
Det hårde slæb måtte børsterne ta',
som sædvanlig måtte de stå for skud.
Nu byggedes op et leje så flot,
at sveller og skinner ku' ligge godt..

Og svellerne fik man så bakset frem,
lagt ud, så de lå urokkeligt fast,
at skinner ku' hvile solidt på dem.
Alt gjordes grundigt, og dog med stor hast.
Men tjæreolien fra svellerne sved,
så børsterne hud hang i laser derved.

Det sled på børsterne arme og ryg,
da skinnerne skulle frem og på plads.
Men frem kom de da ved så hårde nøk,
lagt ud og målt ind, så alt var tilpas.
Så nagles de fast ved hammerens slag,
og så var de rede til brug en dag.

Dog først sku' de pakkes tæt til med sten,
at alt kunne holde til togenes pres.
Men nu var man færdig med endnu én
aflængderne i det så lange ræs.
Hver dag man nåede en værdig portion,
men der var langt til den sidste station.

*Et sted mellem stejle bakker mod nord
og en lille å, samt en kro mod syd,
blev udlagt en plads så rimelig stor
til en station, der ku' blive en pryd
for egnen, hvor den skulle gøre gavn.
Man sagde, at Hadsten sku' være dens navn.*

*Det var mørkt igen, da man sent fik fri.
Man spredtes i hast, det var tid for mad
på kroen nær eller ved et logi.
Vasked' sig lidt, hvor det værste skidt sad.
Er rede til aftenens sviretur
på kroen, en rigtig brændevinskur.*

*Man drak og skålede, kom i humør,
et rask lille slagsmål kom let i stand.
En ugeløn svandt, som så ofte før,
men havde én mønt, havde alle mand.
Man glemte det daglige, hårde slid,
var kammerat i humør for en tid.*

*Ja, de var barske, de rejsende mænd,
med hårde manerer og hang for druk.
De blev slået ud, men de kom igen,
sled i det hårdeste job uden suk.
En lille løn og de usleste kår,
var deres lod i en verden så hård.*

*Men de fik ændret en ting radikalt,
de fik banet vej for den nye tid,
hvor Danmark blev bedre rent trafikalt.
Det var monumentet for deres flid.
Efter dem i deres jernbanespor,
kom nye byer som perler snor.*

*Og Hadsten er én af byerne, som
er vokset op ved et jernbanespor.
Den kan takke banen for, at den kom,
hvor den kunne vokse sig smuk og stor.
Banen blev bygget ved børsternes sved.
Med tak skal de mindes - gør det hermed.*

P. Bildsøe Hansen

Banebørster

Den jyske længdebane blev anlagt i 1862. Lang denne nye bane dukkede på kort tid en række nye byer op. Hadsten var en af dem. Hadsten kan således takke jernbanen for sin gunstige placering og for sine ideelle vækstmuligheder. Alle de høje herrer, der stod bag banen, høstede naturligvis megen hæder og ære for deres indsats. Alle dem, der udførte det hårde arbejde ved banens anlæg, sled og slæbte under kummerlige forhold og til en ringe løn. Dem man kaldte banebørster, skænkede man ikke en tanke, endsige hædrede hverken dengang eller senere.

Det mente Ella Krogsgaard Hansen var for dårligt. Så bedre sent end aldrig. Hun foreslog dengang de nye IC3-tog blev sat på skinner, og man begyndte at give dem navne, at Hadstenegnens tog skulle hedde Banebørsten. Det vandt ikke genklang. Navnet blev Dr. Larsen efter den tidligere så kendte læge. Det var der ikke noget at sige til.

Tanken om at hædre børsterne havde imidlertid bidt sig fast hos Ella Krogsgaard, så hun foreslog, at man rejste et monument for dem i stedet for. Med byens daværende kunstformidler Per Rylev som mellemmand fandt hun en kunstner, Gudrun Steen Andersen, som både ville og kunne klare opgaven. Et sådant monument af et par banebørster udført i bronze ville koste 300.000 kroner. Det var mange penge, og de skulle findes et eller andet sted. Ella og hendes få hjælpere tog så fat på opgaven. De sendte girokort ud til firmaer og institutioner. Det gav ikke ret meget! Så alle de store landsdækkende fonde da! De ville kun yde støtte, hvis de også måtte bestemme både kunstner og værkets form mm. Det kunne man ikke acceptere, og så var der intet at hente på den front.

En tegnekonkurrence mellem børnene i skolen og børnehaven åbnede lidt op for ideen. Det var en utrolig fantasi, børnene lagde i arbejdet med disse tegninger. Resultatet var overvældende!

Så afholdtes i 1982 en handels- og kulturmesse i Hadsten Hallen, hvor børnenes tegninger var ophængt og hvortil Gudrun Steen Andersen havde lavet en mindre model af skulpturen, som hun havde tænkt sig dem og som den også endte med at blive. Den viste to banebørster i færd med at fastgøre skinner til svellerne. Nu fik man noget konkret at holde sig til, når emnet kom på bane, hvilket lettede indsamlingen.

En festlig torvedag, arrangeret sammen med handelsstandsforeningen, bød på gårdsangere, vægtløfter, squaredance og meget mere. Den resulterede i et tilskud på 25.000 kroner fra de handlende.

DSB viste hele tiden stor interesse for sagen og tilbød at yde et bidrag på 100.000 kroner, hvis kommunen ydede det samme. Det gjorde kommunen, hvilket jo gav godt i indsamlingsbøssen.

Så gav Mågevejens Murerforretning 5.000 kroner og tilbød at udføre fundamenteringen til monumentet. Rye Andersen fra

maskinstationen ville foretage den nødvendige udgravning, vognmand Niels Laursen tilbød at køre de rå figurer til Italien til støbning af det færdige resultat tilbage til Hadsten.

Alt det skæppede godt i kassen! Nu var det hele ved at falde på plads! Skulpturen blev opstillet ved siden af Hadstens nye stationsbygning, og endelig i 1994 kunne de to gæve banebørster vise sig i fuld sving med arbejdet.

Skulpturens afsløring skete ved en stor fest med masser af mennesker, en fest for hele byen! DSB mødte op med et vældigt damplokomotiv med vogne koblet til og et stort jernbaneorkester. Der blev serveret gratis kaffe med lagkage. Ella Krogsgaard foretog afsløringen med nogle velvalgte ord. Borgmester Pape talte. Også stationschef Frede Nørgaard fra DSB gav børsterne nogle ord med på vejen.

Nu står de så der til minde om de gæve slidere, banebørsterne, og til glæde for byens borgere og togrejsende.

Tre års hårdt arbejde med indsamlingen er slut for Ella Krogsgaard og hendes støtter. "Resultatet var arbejdet værd!" siger hun.

Al. e. - ne ud støv. te ar. nes møgt blev i y. der. nes lang. de ba. ne lagt.
 De fy. re der lagde kvæstør. ne til det gro. ve. ste sløb i det. te spil.
 dem kald. te man ba. ne - bør. ster

Paul Kruse

Banebørsterne står foran stationsbygningen i Hadsten.

Banebørster

*Alene ved stærke armes magt
blev jydernes længdebane lagt.
De fyre der lagde kræfterne til
det groveste slæb i dette spil;
dem kaldte man banebørster.*

*De sled fra tidlig morgen til kvæld,
og flytted' af sten og jord et væld.
Med hakke, med, skovl og trillebør
de graved' sig frem som aldrig før.
Man kaldte dem banebørster.*

*De slæbte skinner og sveller frem,
de lagde dem ud og naglede dem.
Langsomt lagdes et jernbanespor
strakt gennem Jylland fra syd til nord.
Man kaldte dem banebørster.*

*Vel var de nok ej Guds bedste børn,
men sandelig tog de deres tørn.
En lille løn, et fattigt logi,
og dog så lagde de kræfterne i.
Man kaldte dem banebørster.*

*Banebørsternes livsmedicin,
den daglige dosis brændevin,
var deres brændstof så ram og go.
Og deres kirke var stedets kro.
Man kaldte dem banebørster.*

*Men deres slid så hård og sej,
det åbned' for os den nye vej,
vej for fremskridt og ny energi,
transport for landbrug og industri.
Man kaldte dem banebørster.*

Det sociale liv på landet

Af: Jørgen A. Pontoppidan

Dette er en samling breve efterladt af Axel Constantin Pontoppidan mest af hans mor, men også af hans far, søster Misse, søster Inge og dennes mand Poul Friis Thorsen.

De er fra tiden, hvor han er ”ude i livet”, dog ikke fra hans to år på Rønninge Søgård på Fyn. Brevene er i kronologisk orden, men af og til med spring i rækkefølgen.

I tilknytning dertil har jeg givet mine kommentarer i den udstrækning, jeg er i stand dertil i lighed med Lise Svanholms i ”Breve fra Anna Ancher”.

Stavningen, tegnsætningen og ordstillingen er forsøgt fulgt som i forlæggene.

På Høgildgård

Axel Pontoppidan venter i efteråret 1918 på at komme ind til militæret og har valgt et ophold på Høgildgård, familiens hedeplantage ved Herning. Det var dels for at lære plantagen og driften af samme at kende, og dels for at tjene lidt penge. Han bor hos skovfoged Simon Bach.

Det er en bekymret moder, der skriver til sin søn, som på det tidspunkt er knap 20 år, men den spanske syge raser! - Der skal være jagt på Høgildgård, og den afsluttes gerne med middag på Hotel Eide, hvor gæsterne også bor.

Udtrykket ”Svogrene” er højst interessant, da det fortæller, at Axel har været forlovet med ”Valborg”, der senere viser sig at være en datter fra Rønninge Søgård. Her har Axel været i to år som elev

Axel C. Pontoppidan.

og forvalter. To af sønnerne derfra er på det tidspunkt elever på Constantinsborg.

Ingen i næste generation af familien har nogensinde hørt forlovelsen omtalt. Familien fra Rønninge Søgård blev ved med at komme på besøg, og både en søn og en svigersøn blev faddere til Jørgen Pontoppidan.

Constantinsborg den 16/11 1918.

”Min kjære Axel!

Nå I Dag kom da dit Brev, som jeg ventede med Længsel og takker dig mange Gange for. Det er jo dejligt at høre, at du er

Constansborg ved Brabrand og Alfred Pontoppidan fra 1930erne.

rask og glad for at være derude, og at det gaar godt for dig med at hugge, men jeg kan nok tænke, at Du er mør i Lemmerne. Pas nu på, at du ikke bliver for varm og saa for hurtigt afkølet, for det er farligt. Vi kommer lige fra Theodors Begravelse, som var noget af det sørgeligste, jeg har været med til. Kirken var propfuld, og mange stod udenfor, og saa var der saadan et Flor af Blomster og Kranse, og Kirken var pyntet saa smukt! Man kunde rigtig se, hvor gjerne alle Mennesker vilde vise deres Deltagelse i den store Sorg, som har ramt de stakkels Forældre. Ja, hvor er det tungt, at saadan et ungt rart Menneske skulde saa tidligt herfra. Det er ofte svært at fatte Vorherres Hensigt, med at tage dem bort, som man synes kunde være til saa megen Gavn og Glæde her i Livet og saa lade andre leve, som man synes, ingen Ting er til. Vi maa dog tro, at hvad han lader ske, er det bedste.

Ja, det havde naturligvis været pænt, om du havde været med til Begravelsen, men det var jo, som du skriver, blevet et

farligt Rejseri, Otto var der heller ikke, og I tre har da været en Del sammen i jeres Barndomstid. Jeg havde en Krans med fra dig og fra Misse, og jeg sender dig her Salmerne, som blev sunget. Bartholdy Müller talte smukt, det hele var saa stemningsfuldt, og Vejret var dejligt i skarp Modsætning til den sørgelige Højtidelighed. Har du været ude med Bøssen og tror du, at der er noget Vildt? Du skal nok faa nærmere Besked om, hvordan det skal være paa Fredag. Jeg skal nok sende dig din Smoking, hvis I skal have dem paa. Onkel Bøck rejser fra Kjøbenhavn til Herning paa Torsdag.

Poul og Inge har opgivet deres Rejse hertil. Det bliver du nok kjed af, og det er jeg ogsaa, men jeg kan godt forstaa det. Med al den Sygdom rundt om, er det fornuftigst at blive hjemme, naar man ikke absolut skal rejse. Man skal ikke udsætte sig for Smitte, naar det kan undgaaes. Naar man ogsaa har to smaa Børn, maa man tage endnu mere hensyn. Du kan da ogsaa en gang rejse over til dem, eller de kan

Guldbryllup 8.6.1933

Forrest: Nønne Thorsen, Sophie og Alfred P., Ele Pontoppidan med Alfred junior og Axel Pontoppidan med Jørgen.

Bagest: Misse Pontoppidan, Børge og Henning Thorsen, Inge Friis Thorsen, f. Pontoppidan og Poul Friis Thorsen.

maaske komme en anden Gang, medens du er fri. Saa kan du være sammen med dem!

Har du Varme på dit Værelse, og hvordan gaar Aftenene for dig? Æblerne

havde vel ikke skadet dit nye blaa Tøj. Jeg kunde godt sende dig en Kasse, eller skulde vi sende Bachs nogle Æbler. En Ønskeseddel beder du om! Ja, min Dreng, du skal saamend ikke give mig noget, det kan vente til Jul. Naar du nu bare maa være rask, saa du kan komme hjem (til) min Fødselsdag, saa er jeg tilfreds. Jeg skal hilse dig fra dine Svogrene og Jomfruerne – har Valborg det godt?

Saa farvel min Dreng. Kjærlig Hilsen fra dine Forældre. Du fik da Tandbørsten? Tak for Kortet og skriv snart lidt igen. Var Benene paa Kommoden denne Gang?"

Theodor Schmidt, der er død af den spanske syge, er søn fra Årslevgård og nevø fra Tarskov Mølle. Han har gået i privatskole på Constantinsborg med Axel. Otto (Waage Jensen) er Axels gode ven gennem hele livet. Han er søn af forældrenes gode venner, Kristine (fra Tarskov Mølle) og Valdemar Jensen, Bakkely i Brabrand.

Misse er den ældste datter, der boede hjemme det meste af livet, men netop i

disse år var i huset i København. Onkel Bøck, Edvard Bøckmann, er Sophies svoger fra Ejegod på Falster, hvis kone Augusta er død.

Poul og Inge er Axels svoger og søster fra Christiansminde, ligeledes på Falster. Jomfruerne er to gamle piger med navnet Christensen, "gamle og unge Kikke", hvis den ene da ikke var død på det tidspunkt. Jomfru Andersen, der havde været mejerske, men blev linnedjomfru, da mejeriet blev nedlagt kort efter år 1900.

En ivrig og selvbevidst jæger

Edvard Bøckmann var en meget ivrig jæger og nød at få lov til at skyde ræve i Jylland, da de ikke fandtes på Falster, så det var en katastrofe, når han ikke fik nogen. I det hele taget var han en selvbevidst herre, hvilket også fremgår af, at han ikke ville komme ned fra værelset, hvis der var fremmede gæster.

Høildgaard.

den 4/12 1918

”Min kjære Axel!

Tak for dit Kort i gaar og fordi du ringede i Søndags. Skade at jeg ikke fik talt med dig, men det var jo dejligt at høre, at du var kommet vel tilbage til Høgildgaard, og er rask. Nu er du altsaa i gang med Arbejdet igen og skal tjene nogle Penge, som du skriver. Det var jo ikke saa morsom en Jagt, naar I ikke fik skudt noget, men saadan kan det jo gaa. Hvor fik I Mad fra, og hvor boede I om Natten? Nu fortæller du vel lidt om det, naar du skriver igen? Det lykkedes ikke for Onkel Bøck at skyde en Ræv i Søndags. Da de var ude alle fire, saa de slet ikke noget til Mikkell. Den var nok i sin Hule, fordi det var koldt. Du frøs vist den Dag, bare du nu ikke bliver forkjølet. Jensens var herovre i Søndags Aftes, og vi fik en lille Soupe for Onkel Bøcks skyld. Jeg syntes, han trængte til lidt for at sætte Humøret op, og det lykkedes ogsaa. Vi skulle have været til Thomasminde, men da der var flere syge derovre, syntes vi ikke, det var fornuftigt. Tilmed ville Onkel B. helst være fri for den lange Kjøretur, og da det blevet grimt Vejr om Aftenen, var vi glade for, at vi ikke var kommet af sted. De har det nu bedre på F.

Saa havde Godsejerens paa Lyngbygaard meldt sig paa Visit Søndag Eftm., men da Onkel B. erklærede, at han ikke vilde komme ind, saa længe de var her, fik jeg lavet det om, og vi bad dem saa til i Aftes; de kom tidlig kl. 4.30. Herr Angelo vilde gjerne i Staldene, saa det var jo en lang Aften, men den gik forresten rigtig godt. De er meget talende og ikke vanskelige at underholde. Jeg havde sagt til de Unge, at de maatte hjælpe godt til med Underholdningen. De er rigtig flinke, især Thomas. Frk. Angelo er nu rigtig rar, synes jeg. I dag er Fader oppe hos Theilmann – du ved den Gaard, som du ikke kjendte.

Han skulde taxere den, og i Morgen skal han igen af sted – en mindre Ejendom her i Sognet.

Hvordan har Valborg det, tager hun nu til Odense hver Dag? Du maa endelig en Gang skrive en Ønskeseddel for Julen. I Mandags rejste saa Onkel B., og baade Fader og jeg var med i Aarhus. Fra Misse og Inge har jeg ikke hørt siden min Fødselsdag (27/11). Ja, saa er der vist ikke mere. Farvel min Dreng, jeg skal hilse fra dine Svogre og Jomfrueme; de kjærligste Hilsener fra Fader og din hengivne Moer.

Vi maatte jo standse med at tærsk gul Sennep, vi mangler det halve!”

Thomasminde ved Trige ejedes af Alfreds bror, Waldemar Pontoppidan.

Familien Teilmann bor stadig på en gård lidt syd for Constantinsborg. Hvorfor måtte de standse tærskningen?

Tilfreds med sit arbejde

Den spanske syge raser og er et gennemgående tema for den meget bekymrede mor, der ogsaa tænker på sønnens religiøse liv.

Axel er godt tilfreds med arbejdet i skoven og var hos Chr. Dalgas om søndagen. Af og til tog Dalgas ham ogsaa med rundt i plantagen og med på kontoret for at sætte ham ind i Hedeselskabets virke i distriktet. Skovfogeden, Simon Bach, var for øvrigt ansat på kontoret i et vist antal timer om ugen.

Axel må ogsaa gerne skyde råvildt derude, og ogsaa gerne sende et til svigerfamilien på Rønninge Søgård.

10/12 1918

”Min kjære Axel!

Det var herligt at faa et Søndagsbrev fra dig, og især naar det var et fornøjeligt

Brev, som det jo var. Du var Gud ske Lov rask, men det Brev er længe om at komme hertil, dateret den 5te, vel afsendt den 6te og kom hertil den 8de, saa der kan være sket meget i alle de Dage. Fader har talt med Dalgas i Dag. Han fortalte, at du havde været der i Søndags, og de var glade for dit Besøg, saa ved jeg da, at du ogsaa var rask den Dag. Jeg tænkte meget paa dig og synes, det var rart, at du skulle tilbringe Søndagen hos Dallas. Finder du ikke Tiden lidt lang, det bliver saa tidligt mørkt og er jo for resten mørkt hele Dagen. Maaske gaar Du tidlig i Seng!

Du kunde da ogsaa en Gang gaa i Kirke derude og høre, hvad deres Præst kan sige, eller i Herning! Har I langt til Kirken. Vi var i Koldt Kirke i Søndags, ellers havde vi det ganske stille og rart. I Morgen rejser Fader til Kjøbenhavn, saa bliver her jo lidt ensomt for mig, men han kommer da igjen paa Lørdag. Nu vil jeg bare ønske, han ikke faar spansk Syge, for den er nok blevet værre igjen i Kjøbenhavn. Det er da græslig, at den dog ikke kan høre op. Hos Ulrichs ligger Fruen, Pigen og Barnet, saa Misse og Kylie har noget at gjøre med at passe baade Hus og Patienter. Middagsmaden faar de bragt et Sted fra, ellers kunne de da heller ikke klare sig. Misse skrev, at hun var meget træt, men det er da godt, at ingen mærker det.

Fader havde Brev fra Oberstløjtnanten i Dag. Han takkede for en Hare, vi havde sendt, og deri skrev han, at Misse var flink og sød og blev aldrig træt. De var saa glade for hende, ogsaa nu i denne anstrengende Tid, saa det var en anden Snak. I Gaar skrev jeg til Valborg og takkede for hendes Lykønskning. Den lille Tokke (?), der skrev Ormslev i Stedet for Herning. Saa blev du snydt for dit Søndagsbrev, din lille Stakkel. Ja, vel maa du skyde Dyr, hvis du kan. Hvis du ikke faar mere end et, maa du vist gjerne sende det til Rønningesøgaard.

Det er rart at høre, at du er saa godt tilfreds med dit Arbejde og i det Hele taget med at være derude. Det har du nu en Evne til at være, hvor Du saa kommer. Hvordan er det med din Fødselsdag (20/12), kommer du hjem til den? Og hvad Fest skal vi saa lave? Det bliver vist fint med det, men rigtig gode imod dig, vil vi da være. Jeg skal hilse dig fra Thomas, han var lige inde til Kaffe. Han glæder sig meget til at komme hjem i Julen. Han vil ogsaa ind paa Teknologisk Institut sidst i Januar, saa kan I følges ad. Bare den spanske Syge maa være forbi til den Tid. Jeg havde Brev fra P. Friedrichsen fra Lyngby, han havde ogsaa ligget af spansk. Der var 150 Elever, deraf havde de 100 havt det, men der var da ingen døde. Det var godt, du ikke kom paa saadan en Anstalt. Naa, Farvel min Dreng, jeg skal hilse fra Fader og dem Alle, et kys fra din Moer”.

(Christian) Dalgas er søn af Enrico D. og Hedeselskabsskovrider på Birkebæk ved siden af Høgildgård.

Misse er hos familien Ulrich, hvor herren er officer og fruens operasangerinde. Misse skal egentlig kun tage sig af den lille pige, kaldet Jeppe, men må under epidemien passe hus sammen med den voksne datter, kaldet Kylie, der ellers ikke hjalp til hjemme. Hun holdt livet igennem kontakt med dem begge.

P. Friedrichsen må være lærer på Lyngby Landbrugsskole og sikkert bror til M.W. Friedrichsen, Kjørstrup på Lolland. Han havde været forvalter på Constantinsborg sidst i 1800-tallet. (J. P. var senere elev på Thurebylille sammen med hans dattersøn, Lennart Rigs greve Sponneck).

Mor og søn
Man mærker tydeligt det nære forhold,

der er mellem mor og søn. Axel var jo den længe ventede arving, der først kom efter 15 års ægteskab og derfor nok altid er blevet forkælet. Der er i al fald ikke begrænsninger i hendes ønsker for hans fremtid!

Misse og Inge med familie kommer hjem med natdamperen fra København og tænk, de har ikke været samlet siden Inges bryllup i maj 1916!

den 17/12 1918

”Min kjære Dreng!

Det er for resten tosset, at du ikke kommer hjem paa Fredag og holder Fødselsdag her -- ikke fordi vi kunde gjøre noget Gilde for dig, men saa var vi dog sammen. Du har jo selv arangeret det, og du maa vel have din Vilje. Nå, hjertelig til Lykke min kjære Dreng, du ved nok, at al det gode, som man kan faa her i dette Liv, det ønsker jeg dig. Du maa forstaa at tage imod det paa den rette Maade. De 20 Aar, som du nu har levet, har jo kun bragt dig Glæder og Medgang. Jeg vil ønske, at de næste 20 maa blive ligesaa lykkelige og at du en Gang, naar Tiden er der, maa blive forenet med din kjære Valborg, og at I maa blive saa lykkelige, som I nu tror og haaber. Du skal have mange tak for dit Brev, som jeg fik, da jeg var alene hjemme. Det var sødt af dig at tænke paa mig, og det var rart at tale med dig i Telefonen i Mandags. Det var da vist en slem Cycletur, du havde i Søndags Aftes. Her øsregnede det. Jeg haaber da, at du ikke har taget Skade deraf. Det er i det hele taget et grimme fugtigt Vejr. I Gaar regnede det ogsaa hele Dagen. Kan Du egentlig arbejde i Skoven i saadan et Vejr.

Hvornaar skal saa Jagten være derude? Bare I nu maa faa noget, at du kan sende det Dyr til Rønningesøgaard. Misse kommer da hjem i Julen, men først

Juleaftens Morgen med Damperen; og tænk, i gaar skrev Inge, at de havde tænkt, at komme herop til Nytaar med begge Drengene. Det havde jeg rigtignok ikke ventet. Jeg troede ikke, de turde rejse, saa længe der var spansk Syge, men nu har de lige paa en Gang faaet Mod; hvad siger Du til det? Du vil jo til Rønningesøgaard, det havde da ellers været yndigt at være samlede. Det har I ikke været, siden Inge blev gift. Hvordan mon det skal arrangeres? Kommer de, bliver det Nytaarsaftensmorgen med Damperen. Hvis det kan gaa godt, glæder jeg mig meget dertil. Tænk at have alle mine Børn hjemme, det bliver rigtignok en Svir. Naa ja, dine Gaver faar Du saa først paa Lørdag, ja, Du har rigtignok mange Ønsker, og de fleste er jo store. Ja, nu vil jeg ønske, du maa faa en god Dag paa Fredag med Jagten. Saa Farvel, min kjære Dreng. Et hjerteligt Fødselsdagskys faar du fra din Moder”.

Faren gav Axel arbejdslyst

Også faren er glad for sin søn, men alligevel på en lidt mere ”naturlig” måde. Hans gode ønsker om arbejdslyst gav grobund i Axel hele livet, og det med vanskeligheder, der kan ramme alle, blev mere aktuelt, end nogen af familien på det tidspunkt drømte om.

Transporten til Århus foregår stadig med hestevogn, medens de har fået telefon omkring 1913, og elektricitet under I. verdenskrig.

19/12 1918

*A. Pontoppidan,
Constantinsborg pr. Ormslev.*

”Kjære Axel!

Skøndt du kommer her om et par Dage vil jeg dog sende dig et par Ord i Anledning af din Fødselsdag. Ja, hjertelig til Lykke

Axel og Inge med forældre, Sophie og Alfred Pontoppidan.

til 20 Aars Alderen, den Alder som alle Mennesker længes tilbage til, naar de er bleven dobbelt eller tre Gange saa gammel, og jeg vil ønske for dig, at det lykkelige og tilfredse Sind, som du nu har, maa blive ved at følge dig, og at du vedblivende maa have Lyst til Arbejdet. Kan du bevare dit Helbred og din Arbejdslyst, saa kan du komme over mange Vanskeligheder, som kan komme for ethvert Menneske.

Det var morsomt, om du kunne komme til at skyde et Dyr paa Fredag, men det er jo meget usikkert. Der skal Held til.

Jeg antager, at du paa Lørdag tager Toget Kl. 1, saa at Du er i Aarhus kl. 5.35. Jeg skal alligevel til Aarhus den Dag, saa

skal jeg være ved Banegaarden med den Gule.

Mange Hilsner fra din hengivne Fader.
Hils Pape!"

"Maskingal"
først med alt det nye!

Det var en lang rejse, når de dengang skulle til Høgildgård, og Sophie er sandelig ikke ked af det, når hun beder Axel om at gå ind til Herning - der er dog 10 km. Mon han ikke tog den cykel, der er omtalt i forrige brev?

At der var indrettet nyt tørreri på Thomasmindel er typisk. Nevøen Dan (Hendrik P.), der havde overtaget gården,

var ”maskingal”, som Axel altid sagde, og var først med alt det nye, der kom frem. Det var bl.a. derfor, han til sidst knækkede halsen og nær havde taget familien på Constantinsborg med.

den 20/2 1919

”Tak for dit Brev i gaar. Du er en god Dreng til at skrive til os, det Skudsmaal skal du da have. Det er dejligt at høre, at du er rask, saa haaber jeg og beder til, at det maa vedvare.

Vi har nu altsaa tænkt, hvis Alt gaar vel, at tage til Herning Lørdag Eftm. og hvis Du har Lyst, kunde Du jo gaa derind og tage imod os og blive sammen med os der paa Hotellet om Natten. Vi kommer vel dertil ved 9-tiden, men det maa du altsaa gjøre, som Du synes. Ellers skal vi nok kjøre lidt tidlig derned Søndag Morgen. Vi og du naturligvis med skal spise hos Dalgas Kl. 12. Bare nu Vejret maa blive godt, saa kunde det jo blive en morsom Tur. Dine Støvler har jeg allerede faet i Mandags og skal nok tage med.

Vi var saa til Jensens Fødselsdag i Aftes. Han var helt fornøjet og synes, der var blevet gjort saa meget Stads af ham. Waldemar og Kone, Kaj og Mathilde var der, og Otto havde været der om Formiddagen. Han kan jo kun komme paa Hospitalet om Eftermiddagen, saa han kunde ikke være med i Aftes, da han vistnok rejste. Det var da Blindtarmen, som var gal hos hans Kjæreste. Nu er den taget bort. Det er gaaet normalt, og hun har det godt, saa kommer hun sig vel efter den Omgang.

Schmidts fra Årslevgaard var der og Aage Bierfreund og Salle. Saa havde der været en hel Del til Chokolade om Eftermiddagen, og om Morgenen med 8½-Toget var der kommet to Damer fra Kontoret og foræret ham en smuk

Rotodendrum. Det var han nu vældig glad for, og det var jo ogsaa pænt. Paa Thomasminde i Søndags havde vi det rigtig rart. Vi saa hele Tørreriet – det var jo en mægtig Bedrift. Til Middag Kl. 6 kom Direktør Petersens, ellers var der ingen. Vejret var jo dejligt, men det er en forbistret lang Vej. Jeg kan nok tænke, at du var glad ved at besøge Jakobsens, du har jo altid godt kunnet lide ham! Ja, bare du nu maa faa en god Plads til Foraaret. Vi skal gjøre, hvad vi kan for Dig!

Naa saa Farvel min Dreng, paa godt Gjensyn og mange Hilsener fra Fader og din Moder.”

Kristine og Valdemar Jensens er omtalt før; de havde udover Waldemar (hans kone hed Karen), Kai (der i 1926 blev gift med Ingeborg Hvalsøe, søster til Axels senere hustru.), Mathilde (Tille, senere gift Zeuthen) og Otto (hvis nyopererede forlovede og senere kone hed Gerda), Christian, Karen og Wilhelm (Witte).

Salle var en fætter, der var gartner i Brabrand, som man ikke rigtig regnede med, men som man ikke kunne undgå til familiesammenkomster.

Bierfreund og Direktør Petersen kender jeg ikke.

Fik bil

Høgildgård kom lidt nærmere, da de fik bil midt i 20-erne, (men det blev først helt ideelt, da Bente og Jørgen overtog den ene lejlighed derude midt i 1980-erne!)

”Dit brev til Misse kom i Toget” - hvordan mon det skal forstås?

den 25/2 1919

”Naa, vi slap da godt hjem i Søndags Nat, for den var 1½, det er jo en seig Historie med det Tog; ja, det var rart om Høgildgaard var lidt nærmere og bekvemmere at komme til, for det var jo morsomt, at

komme der lidt oftere. Det var nu kjedeligt, at Vejret var saa daarligt, saa jeg ikke kom med ud i Plantagen. Ellers var jeg glad for Turen og for at være sammen med dig. Jeg tror ogsaa, du var glad, fordi vi kom. Saa gik da den Søndag, for jeg kan jo nok forstaa, at det er noget ensomt for dig der, især naar det er daarlig Vejr, saa Du ikke kan komme ud og gaa lidt. I Går var Vejret ligesaa fugtigt. Jeg tænkte meget paa Dig, det er et grimt Arbejde under de vaade Træer. I Dag er det kun Taage, men regner ikke; bare det nu snart vilde tør rigtigt op, saa Føret blev lidt bedre. Bachs er jo ellers flinke og rare Folk, saa i den Retning har du det jo meget godt.

I Søndags var der kommet Telegram fra Onkel Kieler, at Ingeborg Bergroth var død i Lørdags. Hvor er det dog sørgeligt for dem alle og især for hendes Mand og to Pigeboern. De var saa lykkelige og skulde nu skilles saa tidligt. Det er ogsaa svært for den gamle Kieler i et Aar at miste de

to, som var ham saa kjære. Ja, han har gennemgaaet meget i de sidste Aar. Anton er her; kom først Søndag Aften med 8.20 Toget og rejser vist i Morgen Formiddag. Han travrer hele Dagen med Thomas, saa vi ser ham kun til Maaltiderne og om Aftenen. Dit Brev til Misse kom i Toget; jeg har haft Brev fra hende i Dag, hun var saa forkjølet, skrev hun.

Otto boer hos Schmidts. Jeg troede, han skulle være paa Baadsmadsstrædes Kaserne – mon han snart er færdig med Militærvæsenet? Det var et morsomt Par den unge Dalgas og hans Kjæreste. Han er vist en tør Rad at være forlovet med, og mærkeligt, at han har kunnet faa sagt det afgjørende Ord, og at hun vilde have ham. Hun var jo meget net, men ogsaa lidt stiv og stille, maaske bliver det bedre. Fader maatte til Møde i Gaar fra Kl. 11 til 5 om Eftermiddagen. Det var jo lidt anstrengende, men han har det godt og beder mig hilse. Hvordan blev det med dit

Sophie og Alfred Pontoppidan.

Øje? Jeg haaber, det er gaaet over, baade med det og Hovedpinen.

Saa Farvel min Dreng! Hils Bachs, og hvis Du ser Dalgases, maa du ogsaa hilse. Jeg ønsker alt godt for dig og sender dig et lille Kys - din Moder.

Der er da ingen billetter kommet paa Avertissementet endnu."

"Onkel Kieler" var Alfreds svoger, Adam William K., gift med Onse Marie P., der var død ½ år tidligere.

Ingeborg Bergroth var deres datter.

Anton og Thomas må være Fehr Jensen-brødre fra Rønninge Søgård.

Axel elskede Høgildgård

Sophie bekymrer sig meget over, om Axel keder sig på Høgildgård. Det er nok, fordi hun selv ville gøre det, for Axel elskede stedet hele sit liv, selvom det vel nok kunne være lidt trist i dårligt vejr.

Auktionen har været over skovningseffekter: brænde, rafter o.lign. Det kneb jo stadig meget at få nogle indtægter, da træerne ikke var så store endnu. Alfred yndede at sige, at han havde kun haft udgifter på stedet, men så havde han da "haft glæden ved at se det vokse op".

den 2/3 1919. Søndag

"Min kjære Axel!

I dag vilde jeg nok ønske, at jeg havde dig her. Her er meget stille og ensomt, Fader og jeg er ganske alene. Begge dine Svogre er borte, nede hos en Friis Hansen ved Vejle, Thomas tog afsted i gaar Eftm. I Dag blev der ringet efter Viggo, som nu tog afsted med 10½-Toget. De kommer først hjem i Morgen Aften. De gamle Jensens er der nok ogsaa, og jeg ved ikke, om der er flere af Familien. Det ved du nok meget bedre, men du ville nok maaske synes,

Axel C. Pontoppidan, f. 20.12.1898.

at det var lidt kjedeligt med os gamle. Det kunde da ellers sagtens være ligesaa morsomt, som derude. Du kunde da kjøre i Sparkstøtting. Det morer Fader meget, han kjører hver Dag. Vi vil nu i Kirke i Eftm. Det vil du maaske ogsaa.

Tak for dit Brev i Torsdags. Det er da godt, at du er rask. Det haaber jeg ogsaa er Tilfældet i Dag. Du kunde for resten godt være kommet hjem – havde vi tænkt paa det, men du fik vel saa ikke den Plads hos Skriver, siden vi ikke har hørt noget fra dig. Ja, bare vi snart maatte finde noget til dig, og at du maa faa en god Plads, men det bliver vel nok ikke før til Maj, skjønt i Avisen fra i Gaar staar der flere, som skal være til April.

Saa nu har vi været i Kirke, kjørende i Kane, men det var daarligt, da der var lange Strækninger uden Sne. Det er jo ikke saa morsomt; det er ved at blive Tøvejr nu. Hvordan mon det saa gik med Auktionen. Jeg tænkte paa dig i Onsdags, da det var det gruelige Vejr, saa du ikke kunde være ude, saa er Tiden vist lidt lang for dig.

Her kom megen Sne. Vi har da været ude med Mandskab i to Dage. Her var meget lige op til Oves. Anton slog sig rigtig til Ro her og blev til i Torsdags, trods de ringede hjemmefra allerede om Tirsdagen, da de havde ventet ham. Han befandt sig vist godt. Han var ude hele Dagen sammen med Thomas. Ja, nu Farvel min Dreng.

Mange kjærlige hilsener fra din Moer.

Tak for dit Brev, nå det har jeg nok skrevet en Gang, undskyld!"

"De gamle Jensens" er forpagterens på Rønninge Søgård, altså Axels svigerforældre på den tid. De havde en stor børneflokk, der var døbt Fehr Jensen, men kaldte sig Fehr.

"Ove" kan være fra Skytteleddet.

"Overklasseløg"

"Alfred morer sig med i denne jobsøgningstid at lokke for Axel med de gode forhold en evt. plads hos ham vil indeholde.

Pladsen hos Lange, som Axel ikke skulle søge, var på Ørbæklunde på Fyn og blev faktisk det sted, han kom! Lange blev senere gift med en datter af Blach, Lykkesholm ved Trustrup. Christinedal ved Skovby kom mange år senere i samme 12-mandsforening som Constantinsborg og var da ejet af Niels Rasmus (Ras) Bønløkke.

Forpagter (for faren) Lunø på Enslevgård ved Grenå søgte Axel faktisk plads hos, men det blev ikke til noget. Mange år senere, da Axel gennem sin kone, Ele, kom ind i familierne på Djursland, kom Gowerts Jensen på Lyngdal til at tale med Lunø om Axel. Lunø sagde da, at han ikke havde turdet tage ham, da han var bange for, at han var et "overklasseløg". "Jeg tror sat' me, du sku' ha' gjort det", var Gowerts' reaktion!"

A.Pontoppidan

"Kjære Axel!

Hermed sender jeg dig nogle Udclip af Herregaards Avisen, deraf syv i Jylland som Du først maa søge. Jeg sender ogsaa et Brev fra Forp. Jensen, hvoraf du kan se, at han ogsaa spekulerer paa det. Den Plads hos Lange synes jeg nu ikke, du skal søge. Han er ganske ung og skal være temmelig upraktisk. Det er ogsaa uheldigt at være hos en Begynder. Se helst at komme her til Jylland. Christinedal pr. Skovby er ikke langt herfra, og der er, efter hvad jeg ved, ganske gode Forhold. Jeg vil prøve at telefonere til ham i Morgen, men jeg afgør ikke noget med ham, førend jeg har talt med dig. Jeg fortryder, at jeg ikke har faaet dig til at reise hjem i Fastelavnen, saa kunde vi have talt om det. Desuden er Moder og jeg ganske alene hjemme. Begge Jensenerne er vist til Friis Hansen ved Veile, hvor de Gamle fra Rønninge Søgaard ogsaa er i disse Dage. Jeg talte med Forpagteren i aftes i Telefonen.

Hvis Du i April ikke kan være andre Steder, saa kan du godt hjælpe os herhjemme. Her er nok at bestille, og jeg giver en god Løn. Desuden vil jeg sætte megen Pris paa dit Arbeide, da jeg ved, du har Interesse for det. Du kan gaa som arbejdende Medhjælper og behøver ikke at følge Heste. Ophold i Familien. Elektr. Lys og Kraft. Alle slags Maskiner o.s.v. Frøavl!! m.m.

Nu er Du vist i syv Sind. Derfor vil jeg slutte med en venlig Hilsen fra din hengivne Fader.

Vi kører med Sparkstøtting hver Dag. Det gaar udmærket, men nu er der snart ikke mere Sne. Prøv at søge den Plads hos Forpagter Lunø ved Grenaa."

Lunøe, Enslevgård, var far til Frida, gift med Peter la Cour, senere Axel og Eles gode venner. På det tidspunkt kom Axel til at lede jagterne på Enslevgården.

Ikke så kønt

Sophie spekulerer til stadighed i sygdom, men det er dog noget siden, at den spanske syge er blevet nævnt! Hun er bestemt ikke glad for, at Axel har taget pladsen på Fyn, hvor der jo "ikke er så kønt som i Jylland", og at han ikke kunde være hjemme i april måned.

7/3 1919

"Tak for dit Brev, som vi fik i Dag endelig. Jeg længtes ogsaa meget efter at høre fra dig, godt at vi dog havde talt i Telefon med dig, saa jeg vidste, at du var rask.

Du slider nok ordentligt. I denne Uge er Vejret da godt, og Solen skinner, saa er det ikke saa trist, vel min Dreng. Naa, saa skal du ogsaa igjen til Fyn. Jeg havde endda haabet og glædet mig til, at du havde faaet en af de Pladser ved Grenaa. Det havde da ogsaa været morsommere for dig at komme til en ny Egn, nu er det akkurat det samme, Du faar at se igjen. Du har jo ingen Pladser havt her i Jylland, og her er da smukkere end paa Fyn! Saa er jeg ogsaa kjed af, at du skal begynde allerede til April. Baade Fader og jeg havde glædet os saa meget til at have dig her den Maaned. Vi har det jo lidt ensomt, kan du nok forstaa, og det er kjedeligt, at man ser sine Børn saa sjældent. Vi faar i Grunden talt saa lidt sammen, og du kunde saamen godt have arbejdet lidt herhjemme igjen. Den gamle Sørensen rejser til April. Han vil maaske være Kontrolassistent, og da ham vi har her har faaet en anden Plads, kunde Sørensen faa denne, hvis han vil og kan bestemme

sig dertil. Se saa var du jo fri for at være under ham, men nu bliver der jo ikke noget af alt det.

Saa er der ogsaa den Ting, at vi jo havde tænkt at rejse over til Inge i næste Uge. De vil nemlig ikke have os i April, fordi Saaningen kommer. I Paasken kan de vist heller ikke have os, hvis Misse og Karen rejser derned. Fader vil ogsaa helst være her i Saatiden, saa vi skal altsaa afsted nu, ellers bliver det ikke før i Maj. Da jeg jo nu maa være hjemme nogle dage før April, dels for at være sammen med dig og dels for at hjælpe dig med dit Tøj, se saa bliver opholdet derovre ikke ret langt. Vi skulle jo ogsaa se lidt til Misse, men jeg tror alligevel, vi rejser maaske paa Onsdag, ellers kan der jo komme noget i Vejen senere. Vil du ikke lade mig vide, om du har Tøj nok derude for den Tid, Du har tilbage, ellers maa jeg jo sende dig noget.

Det er da godt, du endelig fik Buxerne fra Otto. Skrev han noget om, hvordan hans Kjæreste havde det. Jeg har ikke set nogen af Jensens siden den 19de Feb. Det er fru Jensens Fødselsdag den 13de Marts, hvis du vil skrive lidt til hende. Har Valborg faaet Plads, vil du hilse hende. Ja, jeg ville godt have sendt Fru Jensen en Lykønskning, men nu er det jo for sent. Vi ser ikke ret meget til dine Svogre om Aftenen. Den ene læser jo engelsk, og den anden danser, men der er jo heller ikke meget ved at sidde hos os to gamle.

Naa, nu farvel min Dreng, jeg skal nok sende dig et Kort, naar vi rejser.

Mange hilsener fra dine forældre."

Karen Waage Jensen er datter fra Bakkely, guddatter af Alfred og havde boet og gået i skole på Constantinsborg, som hun livet igennem betragtede som sit andet hjem.

Sørensen var forkarl, da Axel startede som elev hjemme og en meget speciel type. Han blev kontrolassistent (og fungerede

som sådan gennem masser af år).
Jensenerne, der er nævnt, er først dem fra
Bakkely og dernæst dem fra Rønninge
Søgård.

Haster ikke

Den urolige mor venter med længsel brev
og ønsker, at sønnen skal blive hjemme
nogle dage over skiftedag, for at de kan
være sammen - for det haster jo ikke med
at møde i den nye plads!

Mon ikke Sophie alligevel er lidt stolt
over avisudklippet?

Valborg nævnes her for sidste gang!

den 20/3 1919

(Christiansminde)

”Ja, denne gang var du lidt haard
ved os. Vi har forgæves kigget efter et
Brev fra dig nu i flere Dage, og jeg var
naturligvis bange for, at du var syg. Saa i
Dag, Torsdag, fik vi da endelig dit Brev,
som er skrevet i Mandags og vel afsendt i
Tirsdags, og er saa først her Torsdag. Det
er jo ogsaa lidt længe undervejs, men det
har vel nok været derinde i Nykjøbing i
Gaar Eftm. Men det var jo ogsaa et godt
Brev, og du skal have mange Tak for det.
Jeg blev saa glad ved at høre, at du er rask
og godt tilpas. Jeg haaber, det maa vedvare,
og at Du saa ikke maa savne os for meget,
naar du kommer hjem paa Lørdag. Ja, du
kan jo sagtens faa de Dage til at gaa, det
tvivler jeg slet ikke paa. Jeg synes godt,
at du kan skrive til Lange, at du først kan
komme den 2den eller 3die, især da der
vist ikke kan være meget at bestille endnu.
Her er da ingen Udsigter til at komme i
Marken foreløbig, da det er helt vinterligt.
I Nat har det sneet, og det fryser ogsaa saa
Jorden ser meget fugtig ud, og jeg ville dog
saa gjerne have lidt flere Dage sammen
med dig. Vi kommer altsaa Fredagen den

28de, enten over Kalundborg eller over
Land, saa Du maa gjerne komme ind og
tage imod os. Jeg har ogsaa tænkt paa, om
Du ikke skulde lade dine Tænder efterse,
for nu kommer Du jo ikke til Tandlæge for
det første. Det er ikke værd, at du venter
saa længe som sidst.

Vi har det ellers godt herovre og
morer os meget med Børge. Han er jo
ualmindelig sød! Han er ogsaa meget glad
for os og raaber efter os. Han kommer hver
Morgen herop kravlende op af Trappen
og banker paa Døren. Ja, han er en sjov
Knægt. Vi har været en Del ude. Først i
Søndags var Thorsens og Onkel Bøck her
til en lille Middag. I Tirsdags skulde Poul
og Inge til Selskab hos Freuchens, saa var
vi paa Ejegod og der var jo straks lavet
Middag med gl. Thorsens, Fru Frigast og
Møllerup. I Gaar kjørte Inge, Fader og jeg
til Tvede. Vi var først paa Kirkegaarden og
hos Reddelin og tog saa ud til det gamle
Tvede. Vi spiste Frokost der hos Chr.
Nyholm og havde det saa rart med Ane.
Jeg skulde hilse mange Gange fra hende!
Jeg var rundt alle vegne.

Christian skal jo nu giftes i Maj, og
saa rejser Ane. Saa bliver der jo ikke
saadan mere hjemligt for mig. Vi var saa
inviterede til stor Middag paa Liselund.
Thorsens fra Samsø var der, og saa gl.
Thorsens og Aage, dem fra Dalby og
Carlsfeldt, Onkel Bøck, Poul og Inge. Det
var helt gemytligt og rart. I Aften skal vi til
Vestensborg, saa haaber jeg, vi er færdige
og faar Lov til at være de sidste Aftener
her. Paa Mandag rejser vi til K., og maaske
tager Poul og Inge med. Onkel Waldemar
har sendt et Ud klip af en Avis, som har
taget det efter Herning Folkeblad, hvor du
bliver nævnt som et godt Eksempel, fordi
du har arbejdet i Plantagen. Ja, Aviserne er
jo tossede! Har Du set det? Mon det skulde
være Pape, som er Mester for det?

Mon Valborg har faaet Plads. Hils!”

Børge er det ældste barnebarn, født feb. 1917. Nummer to hed Henning, født i 1918.

Thorsens = Gl. Thorsens og Inges svigerforældre, der bor på Westensborg. Freuchen er grønlandsfareren Peter F.

Ejegod ejedes af svogeren Edv. Bøckmann, "Onkel Bøck", der er enkemand efter Sophies søster, Augusta, kaldet tante Gugga.

Frigast var direktør for et trælast og brændselsfirma i Nykøbing.

Reddelin var apoteker i Nykøbing.

Mollerup-navnet husker jeg, men heller ikke mere. (Der var vist noget med Mollerup og Misse?). På Liselund hed de Monberg, men er de ejere, lejere eller forpagtere?

Tvede var Sophies fødehjem ved Stubbekøbing (det ligger der endnu).

Ane et gammelt faktotum, der er blevet solgt med i første omgang.

Aage er ligesom Dalbymanden, Johannes T., Poul T.'s bror.

Waldemar er Alfreds bror.

Vaskedag i trediveerne

Af: Henny Rørmand

De fleste læsere vil nok nikke genkendende til det følgende, men måske er der nogle af de yngre medlemmer, der ikke kan huske at have oplevet det.

En gang om måneden huserede min mor i vaskekælderens iklædt et groft forklæde af sækkelærred. Som regel stod hun der i flere dage næsten skjult i damp.

Jeg syntes, da jeg var barn, at det var nogle rigtig kedelige dage, hvor hun slet ikke havde tid til at høre alt det vigtige, jeg ville fortælle hende.

Storvask var en voldsom affære på den tid. Dagen før var tøjet lagt i blød i store skyllekar i koldt vand tilsat iblødsætningsmiddel. På vaskedagen skulle der først fyres op i gruekedlen, der var muret ind i et hjørne ved skorstenen. Så skulle hvert stykke tøj vaskes enten med knofedt på vaskebræt eller i "vaskemaskinen" – en slags træbalje på ben med en vugge op-hængt indeni.

Der var håndtag på vuggen, så man kunne vugge den frem og tilbage og på den måde skvulpe tøjet frem og tilbage i sæbevand, til det var rent; samme funktion som en moderne el-vaske-maskine udfører ved at køre tromlen rundt. Hvis tøjet var meget snavset, fx min brors arbejdstøj (han var klejnsmed), var det nødvendigt at skrubbe det i brun sæbe på vaskebrættet.

Efter vasken blev det kørt igennem vridemaskinen, et apparat med to trævalser, der kunne drejes rundt med et håndsving. Så blev det lagt på vaskebænken, en åben tremmebænk, hvor vandet kunne løbe fra og ned i afløbet, der var midt i vaskehuset.

I mellemtiden var gruekedlen bragt i kog med rent sæbevand. Så blev først det hvide linned kogt (efter at det var vasket), og derefter blev også det kulørte, kogeægte tøj kogt i et nyt hold vand. Så blev det fisket op med vaskepinden, lagt på vaskebænken og kørt gennem vridemaskinen igen.

rene tøj endte på gulvet.

Jeg har selv prøvet at vaske på denne måde, men kun en gang hvor jeg vaskede for min svigermor, der var syg. Da jeg blev gift, havde jeg adgang til en halv-automatisk vaskemaskine, dvs., at man kunne vaske tøjet i den, men

Nu begyndte skylningen. Det foregik selvfølgelig i koldt vand. Der stod to store træskyllekar; her skulle tøjet skylles i fem hold vand – det hvide med blånelse i det sidste hold. Så skulle det vrides igen og hænges ud i gården på tørresnorene sommer og vinter.

Forinden var skjorter, bomuldsjoler og forklæder blevet stivet med kartoffelmel. I frostvejr blev det stive tøj taget ind om aftenen og hængt op på snore i vaskekælderen. Når det var tørt, skulle duge og sengelinned lægges sammen. Det blev afhentet af rullekonen.

Resten skulle stryges. Det er nok ikke så svært at forestille sig, at en månedsvask for en familie på fire godt kunne strække sig over to-tre dage. Jeg husker, hvordan mors hænder så ud efter en storvask. De var røde og rynkede og blev smurt ind i vaseline, så de ikke skulle hænge i sytøjet. Det varede lidt, før de kunne bruges til at håndtere en silkebluse.

Da jeg blev stor nok til det, blev jeg selvfølgelig sat til at hjælpe; først med at vugge vaskemaskinen, så skylningen og til sidst med at lægge sammen. Det var næsten det værste, for det endte altid med, at jeg fik skældud, fordi jeg ikke holdt godt nok fast, når det skulle strækkes, så det

måtte koge det i gruekedel ved siden af.

Der var jo begyndt at ske en hel del på det felt. Mine forældre slog sig sammen med naboer og købte eller lejede en Ferm-maskine, som man kunne få med hjul under, så den kunne køres hen, hvor der var brug for den. Jeg tror, de var otte familier om den. Senere købte mine forældre selv en fuldautomatisk vaskemaskine. Gruekedlen kom væk.

Der er vel ikke noget at sige til, at vi, der kan huske tredivernes vaskedage, fryder os over vore moderne vaskemaskiner og tørretumblere?

Apropos gruekedlen. Den blev også brugt, når min mor syede dyner. Jeg ved ikke, om hun brugte fjer og dun fra de gamle dyner, men der blev i hvert fald fyret op under gruekedlen, og de kom deri og blev varmet. Om det var for at rense dem eller lufte dem eller måske begge dele, ved jeg ikke, for der måtte ikke komme andre i vaskerummet end mor, mens det stod på. Døren blev lukket, velsagtens fordi det føg med dun i luften.

Det er nu nemmere at gå hen og købe en ny dyne!

Studenten fra Horsens

Bent Knie-Andersen

*"Hensvundne Dage/...
Da Himlen var paa Jorden/
Giv et Glimt tilbage!"*

Tyven, der udførte det hidtil største arkæologiske tyveri i Danmark, stammede fra Østjylland. Han boede i Horsens og havde klaret sig så godt, at han fik hjælp til en uddannelse, da han pludselig stoppede denne og indledte den løbebane, der førte ham i en helt anden og forkert retning.

Natten til den 5. maj 1802 låste den tidligere straffede urmager og friguldsmedemester Niels Heidenreich sig med sin egen nøgle samt en hjemmegjort kopinøgle ind på Det kgl. Kunstkammer på Slotsholmen og stjal de to guldhorn fra Gallehus.

Hornene var fundet i to omgange på samme mark ved Gallehus nær Møgeltonder; det første og længste guldhorn af pigen Kirsten Svendsdatter den 20. juli 1639 og det korteste næsten et sekel senere den 21. april 1734 af husmand Erik Lassen.

Hornene

Hornene var blevet afleveret til kongen og opbevarede i Det kgl. Kunstkammer, der hvor Rigsarkivet i dag ligger. Det længste horn var ca. 76 cm målt i den ydre kurve og havde en mundingsdiameter på godt 10 cm, medens det mindste horn var ca. 51 cm målt på samme måde og havde ligeledes en mundingsdiameter på ca. 10 cm. Tilsammen vejede hornene ca. 7½ kg.

Rekonstruktion af guldhornene. (Foto: Nationalmuseet).

Palæet ses til venstre i billedet fra 1870. (Foto: Byarkivet i Horsens).

Kældermeester ved det russiske hof Tyven Niels Heidenreich var en mand med en fortid. Han var født den 8. juni 1761 i Foulumby som søn af Anne Birgitte Sørensdatte og Ove Nathansen, der var degn ved Tjele Kirke. Anne Birgitte Sørensdatte forlod imidlertid Ove Nathansen og flyttede til Lundum ved Horsens sammen med Niels og dennes to søstre. Niels fik ansættelse som dreng for kældermeesteren ved det russiske hof i Horsens, bestående af fire russiske prinser og prinsesser, der fra 1780 til den sidste døde i 1807 havde ophold i byen. Hoffet havde til huse i "Palæet" på Torvet. Dette var etableret ved, at den kendte arkitekt C. F. Harsdorff havde sammenbygget og indrettet to gårde til bolig for to prinser og to prinsesser, som Catharina II af Rusland ønskede at skaffe af vejen. De fire søskendes broder var barnezaren Ivan, der var født 1740, men som allerede ved en paladsrevolution i 1741 var blevet stødt fra tronen og i 1764 dræbt. Af frygt for at nogen skulle benytte sig af de fire søskendes arveret til den russiske trone, blev de fra 1744 holdt i fangenskab i Cholmogory, lidt syd for Arkhangelsk. Her døde forældrene Anton Ulrich, Prins af Brunswig-Wolfenbüttel og dennes hustru Anna Lepoldowna af Mecklenburg,

og først herefter lykkedes det på foranledning af enkedronning Juliane Marie, der var søster til børnenes fader, at få dem overført til Horsens, hvor de resten af livet sad i en form for husarrest.

Niels gjorde et godt indtryk ved hoffet, og det førte til, at han i en alder af 20 år i 1781 blev optaget på latin-skolen i Horsens. Dette var ret exceptionelt, så der er ikke tvivl om, at den kvikke unge mand er blevet anbefalet af det russiske hof.

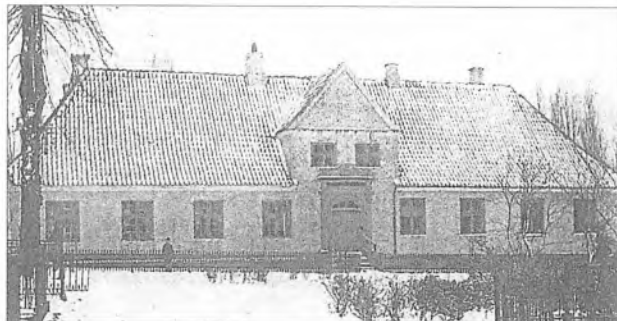
Også i skolen gik det godt. Han blev vel omtalt og fik pæne karakterer - indtil han i slutningen af 1786, kun mindre end et halvt år før afsluttende eksamen, stak af.

Sammen med moderen og den yngste søster drog han til København, hvor han fandtes ved folketællingen i 1787, angivelig som student. Han forsøgte at slå sig igennem som privatlærer, men det gik ikke, og i stedet begyndte han at fabrikere falske assistenshussedler, som han pantsatte, og kort efter begyndte han også at udfærdige falske rigsdalersedler. Det gik slet ikke, og om aftenen den 30. september 1788 blev han afsløret og arresteret.

Dommen

Den 29. juni året efter dømte Hof- og Stadsretten ham fra liv, ære og gods. I anledning af kongen, Christian VII's fødselsdag, ændredes dommen dog til livsvarigt fængsel. Han opførte sig godt i fængslet og fungerede som hjælper for fængslets skoleholder. I fængslet mødte han Johanne Sophie Rosine Lukner, der var datter af en københavnsk skomagermester, men indsat i fængslet på baggrund af to tyveridomme.

Parret blev senere gift, og han søgte flere gange om benådning, men først den 13.

Latinskolen i Horsens. (Foto: Byarkivet i Horsens).

september 1797 blev han sluppet på fri fod, og Københavns magistrat blev beordret til at forsyne ham med et frimesterskab som guldsmed. En fond bevilgede penge til at forsyne ham med en brilleslibemaskine.

Ved folketællingen i 1801 opgav han sit erhverv som urmagerfrimester. Parret fik tre børn. Ej heller inden for de håndværk han var hjulpet til at måtte udføre, kunne han slå igennem, og da han manglede penge, fødtes ideen om at stjæle guldhornene.

Guldhornene kunne selvfølgelig ikke afsættes som de var. De blev slået i stykker og Heidenreich udfærdigede i køkkenet i sin lejlighed i stuen på hjørnet af Studie- og Lille Larsbjørn Stræde, nuværende Larsbjørnstræde 18, spænder, øreringe og især pagoder af metallet. Pagoder var mønter, udfærdiget i bl. a. Trankebar efter indisk forbillede. Pagoderne blev dels pantsat, dels solgt til andre guldsmede, men det gik galt, for i april 1803 mødte guldsmed Fridrich A. Regnell op på politikammeret sammen med Niels Heidenreich, hvem han beskyldte for at have solgt ham 21 falske pagoder. Heidenreich forsøgte at forklare, at han havde købt pagoderne af en skibskaptajn Allaong Bruun, men da denne ikke kunne findes, blev han arresteret og afgav hurtigt tilståelse.

Han blev dømt ved kongelig resolution af 10. juni 1803 og indsat som livsvarig fange nr. 658 i Tugt-, Rasp og Forbedrings-

huset, hvor han opholdt sig, bortset fra et kort flugtforsøg samme år. Det varede dog kun natten mellem den 27. og 28. september indtil han i 1840, hvor han var 79 år, blev løsladt. Han blev anbragt på Ladegården og overførtes senere til Almindeligt Hospital, hvor han døde 7. august 1844. Alle hans tre børn var da døde, og hans hustru havde

ladet sig separere. Hun var senere faldet tilbage til tyveri, og var død som livstidsfange i Tugthuset i 1828.

Guldet

Hornene var væk, og de pagoder og andre guldvarer, som man kunne finde, blev indtaget og senere indsmeltet. I alt havde Heidenreich solgt pagoder til 16 forskellige guldsmede. Der blev redegjort for 660 pagoder solgt til guldsmede og 125 pantsat på Assistenthuset. Hver pagode vejende omkring $3\frac{1}{2}$ g, så der var til disse brugt ca. 3 kg af det stjålne guld. Da han blev arresteret var der omkring $2\frac{1}{2}$ kg tilbage af de oprindelige $7\frac{1}{2}$ kg som guldhornene tilsammen havde vejet. Så der mangler regnskab for ca. 2 kg guld. Til brug ved stemplingen af mønterne havde han udfærdiget to stempler, som han påstod, han havde kastet i stadsgraven.

Hvor er de resterende 2 kg guld blevet af? Heidenreich havde brugt noget til at udfærdige skospænder og smykker, som han havde solgt. Så måske er der stadig genstande i omløb, hvor guldet stammer fra guldhornene. Faktisk har museet i Ringe på Fyn længe kunnet udstille et par øresmykker, såkaldte berlokker, af guld, der kan føres tilbage til en spækhøkerdamme, Karen Nørgaard, der i 1804 var værtinde for Heidenreich, da han boede Larsbjørnstræde 18. Hun var i 1810 flyttet

fra København tilbage til sin fynske fødeegn.

I 2004 dukkede endnu et par berlokker op. De havde været i slægten Guntzelnicks, nu Poulsens, eje i seks generationer, idet en tip-tip oldemor intetanende havde købt dem af Heidenreich. Øreringene er nu overdraget Nationalmuseet, hvor de udstilles.

Nationalmuseet

At de kan udstilles der, er den ene af to lykkelige udgange på tyveriet af guldhornene, for tyveriet var den egentlige årsag til oprettelsen i 1807 af forløberen for det, som vi i dag kalder Nationalmuseet. Vejen til at blive et Nationalmuseum var lang og trang, men uden et Nationalmuseum ville andre dele af den danske kulturarv i dag ej heller have eksisteret.

Og det andet lykkelige udkomme af tyveriet var Adam Oehenschlägers digt Guldhornene, som han skrev i 1802 – me-

dens han i øvrigt boede tæt på stedet, hvor Niels Heidenreich samtidig omsmeltede guldet fra hornene.

Tvende gange lader Oehenschläger himlen give et glimt tilbage fra oldtiden i form af Guldhornene. Måske kan der blive tale om et tredje, for vi kender nok aftegninger af guldhornene, som de nuværende kopier af hornene på Nationalmuseet er udfærdiget efter, men der blev også taget i hvert fald to gipsafstøbninger. Den ene af disse blev sendt til Antiksamlingen i Dresden og har været eftersøgt der, men har ikke kunnet findes.

Den anden afstøbning blev sendt til kardinal Borgia i Rom med skib. Afstøbningerne kom ikke frem, og der er tvivl om hvad, der skete. Enten gik afstøbningerne ned med skibet på vej til Rom i 1794, eller også blev skibet overfaldet af et kaperskib.

Så måske eksisterer der stadig genstande udfærdiget af guldhornene eller afstøbninger af dem?

Historien om Dagny 1898 til 1975

Dette er historien om, hvordan man i et lokalarkiv formår at trække tråde mellem mennesker i fjerne dele af verden og deres rødder i Danmark.

44 familiemedlemmer mødtes i sommeren 2006 på Solbjerg Lokalarkiv med fem slægtninge fra Amerika og en fra Canada.

Her er hele beretningen som eksempel på verdensomspændende lokalhistorie i praksis, fortalt af Bente Thomsen og Harriet Rasmussen, Solbjerg Lokalarkiv.

Af: Bente Thomsen og Harriet Rasmussen

Dagny Poulsen.

Dagnys historie begynder den 8. april 1898. Hun er nummer fire i en søskendeflok på seks, og forældrene er Ane Kaae og Niels Poulsen, der boede Balskildevej 11 i Astrup Sogn, Ning Herred. Hun fik sin børnelærdom i Astrup Skole.

Den 27. juli 1916 rejser hun for første gang til Amerika ombord på Oscar II for at besøge en ven, Niels Christiansen i byen Dillon i staten Montana. Hun ankommer den 9. august til USA.

Hun returnerer til Danmark, og rejser bl.a. til Malmø og Oslo samt til København i årene 1924-1925.

3. oktober 1924 rejser hun ifølge politichefen på Fyn atter tilbage til Sverige, og den 3. juni 1925 får hun af Politimesteren for Hads Ning Herred tilladelse til at rejse til USA.

Hun har nu følgeskab af Ola Olson fra Sverige, hvilket ses af de breve, hun skriver på båden på vej mod Amerika. 28. oktober 1925 bliver parret gift, hvorefter de bosætter sig i Eureka i staten California.

Ola Olson.

Den 9. maj 1926 føder Dagny deres første barn, en datter der får navnet Elsa Julia. Omtrent to år efter kommer Astrid Viola til verden den 6. januar 1928.

I 1931 bliver Dagny meget syg og indlægges på Mendocino State Hospital, Talmage, California. Af breve sendt til familien i Danmark ses det, at hun led en del af hjemve, hvilket kan have forværret hendes mentale sygdom. I hvert fald kommer hun aldrig tilbage til familien, hvorfor hendes to døtre aldrig har kendt hende.

De vokser op hos faderen, til de er otte- ni år gamle, hvor de kommer i pleje hos faderens venner, et svensk ægtepar der er barnløse. De har kendt pigerne, fra de blev født. Her bor de til de bliver gift: Elsa som 20-årig, Astrid som 18-årig. Deres far Ola Olson dør allerede i 1942.

Dagny var før sin sygdom en flittig brevskriver, men på et tidspunkt ophører brevene fra hende. Der går mange år, inden

familien bliver klar over, at hun er meget syg.

I 1972 beslutter to kusiner: Edith og Gladys at rejse til Amerika. De vil gerne have Dagny med hjem til Danmark. Det kan imidlertid ikke lade sig gøre, da de slet ikke kan komme i kontakt med hende. Hendes sind er helt formørket, og hun har ikke talt i flere år, men da Edith og Gladys kommer ind til hende, ser hun bebrejdende på Gladys og siger "Poula".

Poula var Dagnys søster og mor til Gladys. Hun havde nogle år boet med sin mand i Californien og fået de første to børn der. Senere rejste familien tilbage til Danmark. De to kusiner prøver, mens de er i USA at finde frem til Dagnys to døtre, blandt andet gennem Amerikansk Røde Kors, men ingen kan finde ud af, hvor de er henne. Det har efterfølgende vist sig, at navnene på de "to piger" var forkerte. De troede de hed Elsie og Julia.

I 2005 bliver Elsa Julias ældste datter Lynn pensioneret fra sit job hos IBM, og hendes interesse for at finde ud af sin mormors oprindelse bliver vakt. Det viser sig nu, at Astrid Viola gennem alle årene har opbevaret en gammel kuffert, som har tilhørt faderen Ola Olson. Den var gemt inderst i en garage og næsten glemte.

Da de åbner den, viser den sig at indeholde mange papirer, heriblandt Dagnys dåbsattest og pas, vielsesattest m.m. – Familien finder ud af, at Dagny er født et sted i Danmark og Lynn begynder sin søgen efter mormoderens identitet.

Med hjælp fra en kollega, hvis mor er dansk, finder hun ud af, at Dagny er født i Astrup Sogn, og at der findes ikke mindre end fire sogne af dette navn i Danmark.

22. marts 2006 indløber der en e-mail fra Lynn Briggs i New York til sognepræsterne i de fire Astrup-sogne med forespørgsel om Dagnys fødested. Det viser

sig at være Astrup Sogn ved Århus, hvor sognepræsten finder hendes navn i kirkebogen. Præsten overlader herefter sagen til Solbjerg Lokalhistoriske Arkiv til videre undersøgelse. I arkivet finder vi Dagnys forældre via kartotekskort over egnens afdøde. På Niels Poulsens kort stod: "En del oplysninger er givet af sønnen Svend, der er mejeribestyrer i St. Darum".

Arkivet skriver derefter til Darum Arkiv og spørger, om de kan hjælpe med oplysninger om eventuelle efterkommere efter Svend Poulsen. Mens arkivet venter på dette, begynder vi på at grave anerne frem, og det lykkes at finde frem til tre tip oldeforældre. Dette var et ønske fra Lynn, samt om vi kunne opspore nulevende medlemmer af familien.

Tre uger efter henvendelsen til Darum Arkiv fik vi et dejligt brev fra Edith Poulsen i Esbjerg – en af Svend Poulsens døtre. Det viste sig, at hun var en af de to kusiner,

der tidligere var rejst til USA for at bringe Dagny hjem. Derfor var det en stor glæde, at den amerikanske familie nu søgte efter den danske. Edith Poulsen hjalp os med at finde resten af den danske familie, og alle blev meget rørte og glade og sendte materiale til arkivet, så vi efterhånden havde mange oplysninger, vi kunne sende til Lynn. Der var en livlig korrespondance via e-mail gennem hele forløbet.

Den 16. august 2006 fandt den store familiesammenføring sted i arkivet. Et møde hvor alle dem, der havde mulighed for det, mødtes med deres længe savnede familie. Fra Danmark kom der 44 medlemmer, fra USA kom fem – nemlig Elsa Julia og tre af hendes døtre - Lynn, Julie og Patricia samt Astrid Viola og en fætter Bent, bosiddende i Canada. Efter familiesammenføringen på arkivet blev alle gæstfrit modtaget af ejerne af huset, hvor Dagny voksede op, ligeså på Sletholmsvej 2, hvor Dagnys far var født.

Her ses de amerikanske og danske slægtninge samlet ved Solbjerg Lokalarkiv.

Astrup Kirke, hvor Dagny var døbt og konfirmeret, blev også besøgt.

Solbjerg Arkiv fik efterfølgende nogle supplerende oplysninger om Dagny. I otte år havde den ældste datter Elsa boet kun 18 kilometer fra moderen og var kørt forbi huset mange gange uden at vide, at hendes mor befandt sig der.

Da Lynn begyndte at interessere sig for familiens historie, fandt hun frem til Ola Olsons gravsted i et hjørne af den kirkegård, hvor de mente, at han var begravet. Familien vidste ikke, hvor Dagny var begravet, eller om der overhovedet eksisterede en grav. Lynn tog derfor udgangspunkt i det sidste sted, Dagny havde boet, og ved at gå hele kirkegården igennem fra ende til anden fandt hun til sidst et rum, hvor de personer, som ingen slægtninge havde, var anbragt. Her fandt hun Dagnys urne.

Familien fik inden afrejsen til Danmark tilføjet hendes navn på Ola Olsons grav-

sten, og urnen skulle senere på året sættes i graven ved siden af hendes mands 31 år efter hendes død.

Efter at have besøgt flere familiemedlemmer i Danmark rejste de fem tilbage til USA medbringende hver en slægtsbog, der indeholdt navne og årstal på anerne samt billeder af flere af dem. Ligeså navne og data på nulevende familiemedlemmer – flere end de havde mødt.

Hjemme i USA ventede Elsas mand og to sønner med familie på at høre om turen. Astrid har syv børn med familie, så der har været meget at tale om.

I slægtsbogen var der kopier af brevene, som Dagny og Ola sendte til Danmark. Ligeledes var der kopier af Dagnys sygehistorie, som familien i Danmark har fået tilsendt. Alt blev oversat til engelsk, så nu kan de to døtre forhåbentlig forstå årsagen til, at de ikke kunne være hos deres mor.

Vartovbogen 2006

Af: Ole Brunsbjerg

I Vestre Fængsel har fængselspræsten oprettet et "fangekor". I en TV-udsendelse om koret blev en af korsangerne spurgt: "Hvorfor er du med i koret". Og han svarede på sin klingende københavnske dialekt: "Jo, for man ka' fan'me ikke være sur, når man synger". Deri har han helt sikkert ret.

Jeg havde egentlig aldrig tænkt på den begrundelse. Men der er jo mange gode grunde til at synge, og sangen har mange former: solosang, korsang og fællessang for blot at nævne tre.

Eller den folkelige fællessang, som den gennem tiden har fundet sin form i folkelige sammenhænge i højskolen, efterskolen, friskolen, forsamlingshuset, sognegården, og forenings-Danmark i øvrigt samt – og det er naturligvis ikke uvæsentligt – til familiesammenkomster.

Højskolesangbogen har formået gennem mere end 100 år at være den sangbog, der har haft den mest fremtrædende plads i det folkelige landskab. Den har på en måde været det folkelige Danmarks friværdis, som jo er den værdi, der bare vokser op af den folkelige græsplæne, mens vi sover. I de senere år i hård konkurrence med andre sangbøger, ikke mindst DGI-sangbogen.

Højskolesangbogen bliver 18. udgaves formelle navn. Sådan hedder den i daglig tale, og mere skal der ikke lægges i dette navneskifte.

I det følgende skal jeg forsøge at give et indblik i den interessante og spændende

proces, det har været at redigere 18. udgave. Lad os kalde det "åbent værksted".

Redaktionsudvalget skulle redigere såvel en ny sangbog som en ny melodibog. Tidligere har der været to udvalg. Det betød, at melodibogsudvalget først kunne begynde sit arbejde, når sangbogsudvalget var færdig med sit. Melodibogen udkom derfor med en vis forsinkelse i forhold til sangbogen. Det har været utilfredsstillende. Derfor besluttede Folkehøjskolernes Forening i Danmark (FFD), som udgiver Højskolesangbogen, at de to bøger skulle redigeres af ét udvalg, og at de to bøger skulle udkomme samme dag. Melodibogen udgives af Edition Wilhelm Hansen (EWH).

Der blev aftalt et samarbejde mellem FFD og EWH, som fik en redaktør med i udvalget.

Der har altså været tale om en dobbelt opgave. Hver gang vi havde valgt en sang, skulle vi også vælge melodi og toneart til sangen. I praksis betød det, at alle sange skulle synges/spilles igennem.

Det gav os en god mulighed for at sammenholde tekst og melodi inden den endelige beslutning.

I øvrigt er mange melodier sat lidt ned, hvilket imødekommer "et folkeligt ønske".

Endelig blev der indledt et samarbejde med redaktøren af Sanghåndbogen (Gyldendal), som indeholder en beskrivelse af 250 sange i 17. udgave. En ny udgave af

Sanghåndbogen udkommer med omtale af alle sange i 18. udgave. Den udgives nu af FFD.

Det skulle vise sig at blive et frugtbart samarbejde, idet redaktøren fik sangene efterhånden, som de blev valgt. Hun var god til at finde fejl i tekst, noter og noder.

Før udvalget blev udpeget i november 2002, havde FFD nedsat et ”hjemmeligt udvalg”, som skulle undersøge, om der var et behov for at gå i gang med det store (og dyre) arbejde, som det jo er at redigere en højskolesangbog med tilhørende melodibog. Dette udvalg inviterede nogle forskellige personer fra det folkelige Danmark, fx Ebbe Kløvedal Reich, for at høre deres mening om behovet for en ny højskolesangbog. Man nåede frem til at anbefale FFD at sætte gang i arbejdet, og udvalget blev bedt om at skrive et udkast til kommissorium for et sangbogsudvalg.

Hvis man undrer sig over udtrykket ”det hjemmelige udvalg”, kan det forklares med, at salget af den gamle højskolesangbog går i stå eller falder drastisk i det øjeblik, det bliver kendt, at der snart kommer en ny. Det kom dog ikke helt til at passe for 17. udgave, men det er jo også den udgave, der har solgt bedst og holdt længst.

Da jeg var medlem af FFD’s bestyrelse foreslog jeg, at der skulle være et permanent sangbogsudvalg bl.a. for at undgå ovennævnte situation. Udvalget skulle så have til opgave løbende at indsamle nye sange og så at sige hele tiden være i gang med en redaktion af en højskolesangbog.

Sådan blev det ikke. Nu sker der faktisk det, at FFD hele tiden modtager forslag til sange og melodier til højskolesangbogen. De er samlet i et ringbind, som var en del af grundlaget for vores arbejde, og der er allerede lavet et ringbind med titlen ”19. udgave”.

Da det blev offentligt, at udvalget var nedsat, blev det samtidig meddelt, at alle,

dvs. det danske folk, var velkommen til at indsende forslag, og at der i det hele taget skulle være en vis offentlighed omkring arbejdet. Ikke på samme måde som salmebogen med høringer, men med mulighed for at lave sangarrangementer, hvor vi kunne afprøve nye sange. Efterskolerne havde en baggrundsgruppe, som kom med værdifulde indspark til udvalget. Sagen var nemlig den, at man kunne ønske sig, at Højskolesangbogen blev brugt i større udstrækning på efterskolerne. Derfor var der også en efterskolemand med i udvalget. Visse rygter ville vide, at efterskolerne jo kunne lave deres egen sangbog.

Udvalget bestod af otte personer. Et så stort udvalg er ikke før set, og man kunne da også høre skeptiske røster om, at det ville blive svært for ikke at sige umuligt at gennemføre et konstruktivt arbejde, og at mindst ét eller to medlemmer nok ville forlade udvalget, fordi uenigheden ville blive for stor. Sådan gik det heldigvis ikke. Selvom vi langt fra altid var enige, havde vi dog alle det samme mål: en god højskolesangbog. Vi undgik egentlige afstemninger bortset fra beslutning om en enkelt sang, og vi kom aldrig ud i studehandler som, ”hvis du stemmer for den sang, så stemmer jeg for den sang”. Når dette er sagt, skal det ikke skjules, at udvalget selvsagt bestod af mennesker med indsigt, viden, engagement og holdning, og at enhver havde lyst til at sætte sit præg på arbejdet – heldigvis.

Derfor gik det også hurtigt op for mig som formand, at arbejdet som ordstyrer og tilrettelægger af arbejdsprocessen var større og mere krævende og tog mere tid, end jeg først havde forestillet mig.

Der blev lagt en tidsplan og en deadline, som dog ikke helt kom til at holde. Havde vi ikke haft en deadline og en følgegruppe fra FFD, havde vi kunnet bruge ”uendelig”

megen tid på opgaven. Det skal jeg vende tilbage til.

Det er klart, at sangbogen ville være blevet anderledes, hvis udvalget fx kun havde bestået af fire personer. Hvis det havde været et énmandsprojekt meget anderledes.

Således ville udskiftningen være blevet noget større, hvis jeg alene skulle have redigeret sangbogen.

Men her lå jo netop en væsentlig del af opgaven: Vi skulle ikke redigere en sangbog til os selv, men til folket. Til forbrugerne! Og hvad vil forbrugerne have? Hvilke sange synger de ikke mere? Hvilke nye sange, vil de tage til sig?

Det egentlige arbejde tog sin begyndelse i januar 2003. Det skulle omfatte et to-dages møde hver måned plus hjemmearbejde afsluttende med en hel uge på Rockhotellet! på Samsø i juni 2005. Og der var nok at tage fat på. Opfordringen til at indsende forslag til udvalget var blevet hørt af mange. Vi sluttede med journalnummer 1144 plus alle de sange, der skulle gennemses i et stort antal sangbøger. Hertil en nøje gennemgang af 17. udgaves sange.

Tilbage til udgangspunktet: kommissoriet, hvorefter udvalget jo skulle arbejde. Det var naturligvis en forudsætning for at være med i udvalget, at man kunne acceptere kommissoriet.

Vi brugte et par møder til at diskutere, hvordan vi i praksis skulle tolke de fine ord og så vidt muligt nå frem til en fælles forståelse af redigeringsarbejdet.

Jeg vil gengive fyldige og væsentlige passager fra kommissoriet og indflette kommentarer, som alene er mine og ikke nødvendigvis deles af alle udvalgets medlemmer.

Sangbogens formål

Højskolesangbogen har følgende formål:
at sikre Højskolesangbogens position

som referenceværk for den folkelige fællessang i Danmark

at sikre sangbogens anvendelighed i højskolens hverdag og i andre folkelige sammenhænge.

at fastholde kontinuitet i forhold til sangbogens historie og samtidig sikre den fornyelse, der er nødvendig for at holde traditionen levende.

at skabe en 18. udg., der samlet set fremstår som en fornyet sangbog, som også udtrykker højskolens stærke engagement i tidens udfordringer.

En passende bred formulering, som gav udvalget et godt grundlag at arbejde på og som ikke gav anledning til den store debat.

Målgruppe

De traditionelle målgrupper skal fastholdes (højskolen, efterskolen samt diverse folkelige kredse).

Målgruppen skal fortsat omfatte alle aldersgrupper.

Der skal dog tages behørigt hensyn til målgruppen 16 til 25-årige, ligesom 18. udg. må kunne tiltrække nye målgrupper.

Alle aldersgrupper! Mon ikke Højskolesangbogen er den eneste sangbog, der har den ambition?

Det drejer sig altså ikke kun om højskoleelever – slet ikke! Den største brugergruppe er måske 60+ i sognegårdene. Fra salgsstatistikken ved man, at 80 % af sangbøgerne sælges til "ikke-skoler", altså forsamlingshuse, sognegårde, kursuscentre, foreninger m.v. og ikke mindst enkeltpersoner. Der er stadig mange hjem, hvor Højskolesangbogen har sin selvfølgelig plads i ét eller flere eksemplarer.

Der skal altså være sange til både unge (børn) og gamle og dem der imellem. Ikke nogen let opgave. Når de 16 til 25-årige (efterskolen, gymnasiet) nævnes specifikt er det for mig et udtryk for, at hvis sangen – den folkelige fællessang – skal overleve,

er det helt afgørende, at man begynder at synge som barn og ung. Ellers vil der ikke blive sunget i pensionistforeningen om 50 år. Derfor skal der sange med, som særligt henvender sig til unge. Egentlig ikke noget nyt. I tidligere udgaver har der været afsnit med overskriften "Ungdomssange" og "Viser" – herunder drikkeviser.

For mig at se er Højskolesangbogen over tid blevet mere og mere seriøs. De lidt letbenede sange - eller skal vi sige de umiddelbart livsglade - er forsvundet. Der kommer nogle med igen. Der skal også være nogle sange til festerne på skolerne. Et eksempel: "Der er så meget, der kan trykke" (Livstræet). Den hører til top-10 på efterskolerne. Blandt de mange breve, jeg/udvalget modtog, var der ét, hvor der bl.a. stod: "Hvis du forhindrer, at Livstræet kommer med i Højskolesangbogen, vil du indlægge dig uvisnelig hæder i sangbogs-historien". Jeg har det i øvrigt sådan, at jeg har svært ved at hidse mig op over, at der i en sangbog er nogle sange, jeg ikke kan lide. Jeg kan jo blot lade være med at synge dem. Derimod er det straks vanskeligere med dem, man savner.

Indhold

Overskriften skal her være en balance mellem tradition og fornyelse (gå på begge ben).

Der bør fastholdes en vis tradition i sangudvalget, om end vi finder tiden moden til at se kritisk på udvalget af gamle, mindre kendte og brugte sange. Man kan forestille sig, at der udgår mellem 100 og 200 sange. Antallet af salmer og bibelhistoriske sange bør reduceres, ligesom det nordiske afsnit bør underkastes revision.

Til erstatning af de sange, som udgår, skal der findes mindst 100 nye sange. Sangbogens omfang (antal sange) må ikke være større end i 17. udgave.

Tradition og fornyelse! Der er det mærkelige ved en tradition, at hvis den ikke fornyes, så dør den.

In casu sangen/Højskolesangbogen: traditionen består først og fremmest i at synge. Fornyelsen i, hvilke sange, man synger. Hvis man ikke synger sangene i en sangbog, forbliver den ikke en sangbog, men en digtsamling med plads på en bibliotekshylde.

Traditionen kan man overbevise sig om ved at bladre de 17 udgaver igennem og i øvrigt studere sangbogshistorien. Hvis man bladrer i den første udgave fra 1894, vil man hurtigt kunne overbevise sig selv om, at man ikke ville kunne bruge den i dag. Og dog!

Der er i denne første udgave 121 sange, som har været med i samtlige 17 udgaver. To historiestuderende ved Århus Universitet har fundet ud af det i forbindelse med en eksamensopgave. En meget interessant liste, som jeg heldigvis fik, inden redigeringsarbejdet gik i gang. Den lå ved siden af mig i hele den årelange proces, det tog at komme igennem 17. udgave og finde ud af, hvilke sange der skulle udgå. Og hver gang vi kom til en af de 121 sange, måtte vi naturligvis tænke os om en ekstra gang, hvis vi var i færd med at lade den udgå. Disse 121 havde jo vist sig langtidsholdbare og måtte være det sande udtryk for traditionen. Alligevel valgte vi, at nogle få fra denne liste måtte udgå. Fx "Slumre sødt i Slesvigs jord". I vers fire står der: "Skøn er døden, som I fik, ingen skønnere der findes, -". Selv om det skal ses og forstås i sin historiske sammenhæng, ja så er det jo ikke retorikken i dag, hvis der kommer en død soldat hjem fra Irak.

"Dengang jeg drog af sted" forbliver i 18. udgave. Vi havde ellers – ikke i fuld enighed – fravalgt den i første omgang, men måtte revidere vores opfattelse, da der gik "rygter" om i Sønderjylland, at udval-

get ville blive skudt på Dybbøl Banke ved daggry, hvis ikke sangen forblev i Højskolesangbogen. En sådan ”historie” fortæller også, at man som udvalg har fingrene langt nede i den følelsesmættede historieopfattelse og dermed i et folks selvforståelse. At redigere Højskolesangbogen er langt fra et stykke objektivt arbejde.

Antallet af salmer blev ikke mindre. Faktisk er der lidt flere afhængig af, hvordan man definerer en salme. I den tematiske indholdsfortegnelse er der brugervenligt et salmeafsnit, som rummer 130 salmer inkl. dem, som findes under ”Morgen” og ”Aften”. I 18. udgave er der 91 salmer i salmeafsnittet. Afsnittet har ellers skiftet navn til ”Tro” som et mere bredt begreb end ”salmer”, og de findes i øvrigt mere spredt i bogen, men der er en del nye salmer. Her har vi haft glæde af den nye salmebog, hvorfra vi har hentet godt 20 og i øvrigt koordineret det således, at alle salmer/sange, som findes i både Højskolesangbogen og Salmebogen er identiske. Dermed imødekommes et ønske fra sognegårdene, hvor begge bøger undertiden bruges samtidig.

Den åndelige friværdis er altså ikke blevet mindre. Måske vil nogle mene, at ånden flyver lavere i nogle af de nye salmer, men jeg tror, det er vigtigt at få en fornyelse også på dette område for netop at få de unge med. De udviser jo i disse år en forøget interesse for menneskelivets åndelige dimensioner.

Halvdelen af de bibelhistoriske sange er udgået i overensstemmelse med kommissoriet. Vores vurdering har været, at de ikke længere bruges.

De nordiske sanges antal er ligeledes reduceret fra 100 til 65. Også her har vi vurderet, at de ikke længere var i brug, mere end at det var en kvalitativ vurdering. Reduktionen har – stort set - ikke omfat-

et de grønlandske, færøske og islandske sange. Som noget nyt er disse landes nationalsange også medtaget på originalsproget.

Og netop her kan det være på sin plads at nævne det endelige resultat af ændringerne.

166 nye sange blev det til, når vi tager dem alle med – også de danske, der kom med på engelsk.

Og det totale antal blev helt det samme som i 17. udgave, nemlig 572.

Der måtte ikke være flere, men faktisk var det en tilfældighed, at antallet blev 572. Et stykke tid var antallet noget lavere, blev så 571 og endelig 572, da vi fik den islandske sang, ”Sov min egen, sov, lille nor”, oversat til dansk.

Den første lange, vanskelige proces var overstået, nemlig at finde de sange, der skulle udgå.

Det var meget spændende at se, hvor mange det blev til. Vi havde to lister. Én med dem, vi ikke var i tvivl om og var helt enige om og så en stand-by-liste. Antallet af sange, der skulle udgå, kunne jo også afhænge af, om der var nye nok til at erstatte dem. Det viste sig, at der var sange nok, så de sange, der var på stand-by-listen kom stort ikke ind igen.

Efterhånden opstod der naturligvis en form for praksis i arbejdsprocessen. Hvis én i udvalget ikke var med til et møde, var det rimeligt, at denne kunne genoptage vurderingen af nogle sange.

Endelig stødte vi på nogle få sange, som en enkelt havde som en del af sit hjerteblod. De fik som regel lov at blive, selv om der måske var et flertal imod. Her kunne der være brug for de diplomatiske evner, ordstyreren måtte være i besiddelse af. Måske skulle der ligefrem en ”by-pass-operation” til.

Når dette er sagt, skal det også siges, at der var rigtig mange sange, som det tog ganske få minutter at beslutte skulle med

igen. ”Den signede dag” er stadig nr. 1, som den har været vist nok siden 8. udgave. Før var det ”Alt, hvad som fuglevinger fik”. Dog valgte vi, at den lange udgave af ”Den signede dag” skulle udgå, igen ud fra en vurdering af, om den bliver brugt.

Antallet af vers i en sang betyder nemlig ganske meget for, om den bliver brugt i praksis. Fem vers (eller færre) skulle være den ideelle brugsvenlige længde på en sang.

Således drøftede vi meget antal vers i ”Nu skal det åbenbares”. De ni vers, som er i 17. udgave, bevares, men antallet har varieret i tidens løb. Jeg studerede de 73 vers, som Grundtvig skrev i ”Gylden-Aaret” 1834 for om muligt at finde et ”nyt” vers til vores sangbog. Men nej, det var der helt sikkert andre, der havde gjort før. Vi havde i øvrigt næsten besluttet, at versantallet skulle reduceres til syv, men kunne alligevel ikke – da det kom til stykket – blive enige om, hvilke to vers, der så skulle udgå. Men det er også klart, at de ni vers er et rigeligt antal for brugervenligheden.

Det gælder også den folkelige fællessangs moder ”Kommer hid, I piger små”. Med sine 12 vers er den i konstant fare for at blive fravalgt alene pga. af antallet. Tidligere var der 10 vers og et andet udvalg. I et brev blev jeg kraftigt opfordret til at forkorte sangen og i hvert fald undlade det halvpornografiske! vers, hvori Grundtvig siger om Willemoes: ”Gerne han på mund og hånd kysede den hulde, var vel og en liden stund som han ikke skulle”.

Sangen hører til de uundværlige af flere grunde. Bl.a. fordi den er forbundet med den dag, den 17. oktober 1838, som er blevet kaldt den folkelige fællessangs fødselsdag. Den dag, Grundtvig fortalte om Willemoes i en af sine Mands Minde-foredrag, og man sang den for første gang.

Det uundværlige kan være svært at få hold på. De nordiske landes nationalsange

er uundværlige i Højskolesangbogen – uanset deres kvalitet, men ellers er for mig brugsrelevansen, det sangbare ret så afgørende. Højskolesangbogen skal være en sangbog, hvorfra der synges. Den skal ikke være en digtantologi.

Der er selvfølgelig mange sange, der er mere eller mindre uundværlige. Man kan sige, at vi fandt frem til 406, som videreføres i 18. udgave.

Udvalget lavede en brugerundersøgelse ved at maile indholdsfortegnelsen ud til alle højskoler med spørgsmålet: ”Hvilke sange har I sunget de sidste tre år”. Altså ikke hvilke sange, man kendte, men hvilke man rent faktisk sang. Undersøgelsen, der ikke var særlig repræsentativ, gav dog en god vejledning, som vi kunne bruge, især hvis vi var meget i tvivl om en sang. F. eks. sangen ”O, Gud ske lov til evig tid”. Kun én skole havde sat kryds ved den. Ellers ”Habor kom fra Norges fjelde”. Ingen skoler havde sat kryds, men undersøgelsen fik ikke nogen afgørende indflydelse på udvælgelsen som helhed.

Den styrkede mig i en antagelse, som jeg i mange år har haft, og som er opstået ved at synge med højskoleelever i 35 år og med mange andre. Den almindelige dansker synger ca. 25 sange og kender måske op mod 100. Og det er forbavsende, som de er sammenfaldende. Vi kender det fra foreninger – specielt vælgerforeningen. ”Kan du lige finde en sang? – og endelig en, vi kender. Fantasien og kendskabet rækker ofte ikke længere end til ”Velkommen lærkelil” ved generalforsamlingen i marts. Skulle vi da nøjes med 100 sange i Højskolesangbogen. Nej, men mange af de 572 synges meget sjældent. Det var også derfor, man tog 500 sange ud fra 15. udgave. De blev stort set ikke brugt. Det kan jeg kun beklage, men sådan er virkeligheden. I en del år lavede jeg lidt statistik på, hvilke sange vi nåede at synge i løbet

af et højskoleophold. Ikke 100, men når over halvdelen af eleverne ikke kendte fx ”Danmark, nu blunder den lyse nat”, ja, så skal der jo også begyndes fra bunden. Langt de fleste er studenter og har gået i skole i 12-13 år uden at lære meget mere end julesangene.

Sangbogens udseende og format fastholdes med vignetten på ryggen. Dog ændres verslinjerne nedenunder fra ”Det var de danske skjalde, der sang” til ”Så syng da, Danmark, lad hjertet tale”.

Den første linje står i sangen ”Ved Lejre græsse nu får på vold”. Den udgår, og derfor skulle der findes en anden verslinje til ryggen. Jeg mener, den nye linje fra ”Den danske sang er en ung blond pige” er en af de mest kendte sange, og at den i øvrigt udtrykker noget af det folkelige, danske fællesskab, der ligger i det at synge, og at det er et hjerteligt anliggende.

Det kan der være god mening i at minde hinanden om i en globaliseret verden.

Mens vi nu er ved disse ydre kendetegn skal jeg nævne, at vi har udskiftet indgangsbønnen til sangbogen. Ved siden af forordet står nu: ”... og friest er dit åndefang, når dybt du drager det i sang, så højt i sky det klinger!” Det er Grundtvigs påstand om, at du føler dig friest, når du synger. Måske gælder det også fangekoret i Vestre Fængsel. Sangen indeholder både ånd og vinger, som udtrykkes i Grundtvigs kunstud ”åndefang”, der er sammensat af åndedræt og vingefang.

Ja, og sangbogen ”indeholder” jo også økonomi, så derfor står der på en i øvrigt blank side:

”Udgivelsen er sikret af Bikubenfonden”. Den har givet én million kr. Augustinus Fonden har givet 250.000 kr. Bl.a. ophavsrettigheder er dyre nu om dage, så der er god brug for pengene.

Den nye udgave skal fortsat karakteriseres af sange med eksistensfilosofisk efter-

klang, folkelige strømninger, historien og sange knyttet til højskoletraditionen samt naturlyriske sange (årstider).

Der skal fortsat lægges vægt på kvalitet, lødighed og brugsrelevans. Dog skal der også være plads til et mindre udvalg, hvor der må indgås et kompromis mellem kvalitet og uundværlighed.

Sange, der ikke længere bruges i folkelige kredse kræver en særlig begrundelse/ forklaring for at kunne forblive i sangbogen.

Udvalget af sange skal tilsammen rumme et alment eller universelt budskab, som tilfældet har været hidtil.

Efter den indledende, grundige og lange eksistensfilosofiske diskussion i udvalget tog vi som nævnt fat på arbejdet. Et stykke tid kunne jeg drømme om en sang og dens mulige indhold af mere eller mindre eksistensfilosofi og ikke mindst det der med efterklangen. Efterhånden havde man det lidt på fornemmelsen, og selv om det kan være svært at påpege, hvordan det filosofiske ”et eller andet” fremtræder i en sang, ja, så er der jo også noget, der kaldes ”en sikker fornemmelse”.

En fornemmelse, der har udviklet sig gennem et langt sangliv sammen med andre. En fornemmelse af, hvilke sange, der vil kunne bruges til fællessang og som har et indhold, der holder.

Efterhånden kendte vi også hinandens fornemmelser, og det blev lettere – mindre tidkrævende – at vælge sange.

Kvalitet, lødighed og brugsrelevans skulle vurderes for hver sang, både de gamle og de nye.

Dvs., at de tre begreber undertiden skulle vejes imod hinanden. Og ikke mindst melodien kunne veje tungt. En sang, som har en dårlig, ikke sangbar melodi, skal have en pokkers god kvalitet for at komme med.

Som nævnt var der mange sange at vælge imellem. Det skal dog siges, at mange af de indsendte sange hurtigt kunne lægges til side. Én af de tre overnævnte kriterier lå under bundgrænsen.

Men der var også gode sange imellem, som ikke kom med. Der måtte jo ikke være flere end de 572. Den begrænsning er jeg i øvrigt helt enig i. Vi kunne have valgt flere gode årstidssange, men dem var der jo nok – for mange – af. Morgen- og især aftensange var der også mange bud på, og deres antal er da også forøget pænt.

Der kom også, helt bevidst, sange ind som kan betegnes som børnesange, eksempelvis ”Barndommens land” eller ”Jeg ved en lærkerede”. Den sidste har jeg en teori om er den mest kendte sang i Danmark. Den kendes – udenad – af alle fra børnehaven og opefter. Og man skal ikke kimse ad, at der nogle sange – i Højskolesangbogen, som alle generationer kan synge sammen

Når der skal vælges, skal der jo også vælges vers, og måske skal der granskes i kilder.

Som eksempel skal jeg nævne den sang, som udvalget, uden sammenligning, har fået flest opfordringer til at medtage, nemlig Kaj Munks ”Den blå anemone”. Mange har slet ikke kunnet forstå, at den ikke for længst var kommet med i Højskolesangbogen. Jeg syntes derfor også, at der skulle ”forskes” lidt i dens historie. Det vil føre for vidt her at komme nærmere ind på det, men det førte til, at alle fem vers kommer med (i mange sangbøger er der kun fire vers) og at sidste vers slutter således: ”hvor er vor skaber stor” og ikke ”din skaber”. Det som gør denne ændring interessant er, at Kaj Munk – vist nok – i første omgang skrev din, men rettede det til vor.

Jeg har to Kaj Munk forskeres ord (Per Stig Møller og Bjarne Nielsen Brovst) for, at der skal stå vor. Som Per Stig Møller bl.a. skriver til mig: ”Det er jo også logisk,

for der er jo tale om den samme skaber og ikke en for Anemonen og en anden for menneskene”.

I øvrigt var der ikke helt enighed i udvalget, om der skulle stå vor.

Og så må jeg også hellere her bekræfte den historie, som har været i omløb.

Den daværende skatteminister: Svend Erik Hovmand skrev til mig med opfordring til, at Anemonen nu kom med i Højskolesangbogen. Han havde også skrevet til det forrige udvalg.

Senere kunne jeg i et avisudklip læse, at han i et foredrag på sin hjemegn, Lolland, havde været til et politisk møde (om skat formoder jeg) og havde medbragt sangen i kopier. Den blev sunget, og han kunne fortælle forsamlingen, at både Bertel Haarder og Per Stig Møller også mente, den skulle med i Højskolesangbogen. Så nu var der altså tre ministre, der stod bag opfordringen.

Se, nu er det jo ikke ministre, der bestemmer sligt. Det var besluttet, inden de tre ministre meldte sig på banen. Alligevel er det da rart at vide, at man også i den politiske verden interesserer sig for Højskolesangbogens indhold. Derfor udvidede jeg også mit standard-kvitteringsbrev til skatteministeren lidt. Ud over at takke for henvendelsen, som ville blive behandlet i udvalget, skrev jeg, at det glædede mig, at vi har en skatteminister, der ikke bare interesserer sig for pengeskatten, men også for sangskatten. Det har jeg i øvrigt erfaret, at ganske mange af Folketingets medlemmer gør. Kan man håbe, at der bliver indkøbt 179 højskolesangbøger til fordeling i partiernes mødelokaler?

Således medfører arbejdet ganske mange henvendelser fra enkeltpersoner og foreninger og selskaber: Kaj Munk Selskabet, Blicher Selskabet, Aakjær Selskabet, Foreningen Norden m.fl.

Alle har de forslag til sange, der bør med i Højskolesangbogen, men også til ændringer i sangene, eller de gør opmærksom på fejl i forhold til originalmanuskriptet eller i noter.

Som eksempel kan nævnes Aakjærs linje: "... kålgårdspilen piber trist..." Aakjær skrev kålgårdspilen uden s. Nu måtte vi se at få denne fejl rettet. Ved nærmere eftersyn viste det sig, at ordet var uden s i teksten under noderne. Ved opslag i en række sangbøger var det omkring fifty fifty, om der var s med eller ikke. Vi besluttede at bevare s-et, nu det var kommet ind, men mere fordi det er kommet ind i sproget. Disse vellyds-s-er eller genitiv-s-ser (altså kålgårdens pil) brugte man ikke for 100 år siden, men det gør man nu. Eksemplet illustrerer, at man kan bruge uendelig megen tid på at redigere en sangbog, men det giver også anledning til nogle bemærkninger om sproget og stavemåden i sangene.

Princippet har været som tidligere, at der, som hovedregel, anvendes gældende retskrivning.

Undtagelser må være, hvis det går ud over versfødderne eller rimene. Således er, som i Salmebogen, est ændret til er du modfalden ligesom favre flere steder er ændret til fagre.

Navnemåde er også ændret til nutid, hvor det er muligt. Således hedder det nu "Skyerne gråner...".

Men stadigvæk "... når højt de banke". Det skal jo rime på tanke. Altså ingen regler uden undtagelser. Der vil ganske givet være nogle, der er utilfredse med sådanne ændringer, fordi de mener, at det går ud over det poetiske og sanglige. Jo, derfor er der også visse undtagelser.

Men beslutningen om, at vi skulle følge Salmebogen måtte jo få nogle konsekvenser, og det er da ikke altid let at være konsekvent, men jeg tror, at det er et spørgsmål om at vænne sig til disse ændringer.

Kommateringen kan som bekendt også give anledning til diskussion. I de gamle sange er kommateringen som hovedregel den gældende grammatiske. I nye sange, hvor forfatteren skal godkende tekst og kommatering, følger man forfatterens angivelser (det skal man i øvrigt).

Derfor er der sange, hvor der slet ikke er kommaer. Som eksempel på en meget diskuteret kommafejl's betydning (som nu er rettet): se nr. 350 v. 5,5 og 10,5.

Globaliseringen er en kendsgerning og bør afspejles i sangbogen.

Derfor skal der optages et mindre antal engelsksprogede sange. Det kan være såvel Beatles som oversatte danske sange for nu at nævne et par yderpunkter.

Ja, globaliseringen er over os på godt og ondt. Det har den nu altid været. Vikingerne var meget globale. Det går bare stærkere nu om dage. Der er mange udlændinge i Danmark og især på højskolerne. Derfor er der et ønske om at kunne synge sammen med dem. Og hvis man vil have dem med i det livsbekræftende fællesskab det er at synge, ja så kan man ikke begynde med at synge dansk, selv om det måske er den bedste både at lære dansk på.

Altså er der kommet engelske sange med igen – og tyske. Det stod der ikke i kommissoriet, men nogle i udvalget overbeviste resten om, at noget var galt. I vores eneste landfaste naboland(e) er der 100 mio., der taler tysk og lige så mange har det som første fremmedsprog. EU-hymnen har tysk originaltekst. Kort sagt: udvalget skrev til FFD's bestyrelse og anmodede om en udvidelse af kommissoriet til at optage ca. 10 tyske sange. Vi fik lov, men ikke uden diskussion. Vi havde jo også sagt ja til kommissoriet.

Faktisk var det ikke så vanskeligt at finde de tyske sange. I Tyskland er der jo også en tradition for fællessang. Og jeg synes, der er et par gode nye sange. Det er

der også i det engelske afsnit, men det var noget vanskeligere at finde noget nyt, der vel at mærke egner sig til fællessang.

Dertil kommer så det helt nye. Fem keredanske sange på engelsk! Ja, hvorfor ikke? De var i øvrigt oversat sammen med 78 andre, som findes i "Songs from Denmark" udgivet af Det Danske Kulturinstitut 1992.

Globaliseringen går begge veje, som det også siges i forordet.

For mig er ideen ikke, at vi skal synge danske sange på engelsk eller tysk, når der kun er danskere forsamlet, men når der er udlændinge til stede er situationen straks en anden.

Det blev til fem sange. Skulle vi have taget de 10, vi faktisk snakkede om? Jeg tror det.

Er Højskolesangbogen så blevet global af disse sange på engelsk og tysk? Næppe, men med lidt god vilje kan man måske sige, at det globale islæt er til stede, hvad det så end vil sige.

Nogle få sange er med på flere sprog. Eksempelvis "Glade jul" på tre sprog, "Kom maj du søde milde" og "Skuld' gammel venskab" på to.

Jeg havde håbet, vi kunne finde nogle danske sange med et globalt indhold. Det nærmeste vi kom – synes jeg – er "Stenen slår smut på det danske vand" af Søren Eppler.

Melodierne

Udvalget brugte også megen tid på at vælge melodier. Måske nåede vi her de største uenigheder. Professionelle melodi- og nodefolk kan udmærket bruge en hel time på at diskutere en halv node.

Vi modtog også mange melodiforslag til gamle sange.

Mon ikke rekorden blev slået med over 10 melodier til "Du skal plante et træ". Heldigvis fik vi på et tidspunkt slået fast, at

en sang højst måtte have to melodier med – hvor gik ellers grænsen?

Men også her måtte vi fravige det faste princip i to tilfælde. Således har "I Danmark er jeg født" og "Et jævnt og munter..." tre melodier. I øvrigt har 29 sange to melodier med i såvel melodibogen som i sangbogen. Alle sange har ens becifringer også i begge bøger. Efter megen diskussion i udvalget især blandt de lærde udi becifring blev det besluttet, at der benyttes betegnelsen B i stedet for H.

Undervejs blev der afholdt et 3-dages seminar for indbudte forfattere og komponister på Hindsgavl.

Ideen var, at disse folk for ophold og god forplejning, men uden forpligtelser, skulle blive inspireret til – inspirere hinanden til – at lave nogle tekster og melodier til overvejelse for udvalget. Det kom der faktisk noget spændende ud af, som vi mente kunne bruges. Se fx nr. 173 "I'm Dennis Hopper" af Peter Laugesen og Peter Navarro-Alonso. Døm selv – og bliv måske forarget/forundret, begejstret.

Redigeringsarbejdet var afsluttet. Resultatet blev godkendt af FFD's bestyrelse.

Det betød dog ikke, at sang- og melodibog udkom "dagen efter". Mere end år skulle der gå med at lave klaverarrangementer, indhente ophavsrettigheder, læse korrektur og skrive noter.

Det sidste tog udvalget sig også af i skøn fordeling. Det var bestemt, at noteapparatet skulle slankes, således at en note som hovedregel kun skal indeholde: forfatternavn, årstal, eventuel anledning samt hvor det er trykt første gang.

Denne slankning var bl.a. begrundet i pladshensyn, men også i at de ret detaljerede bibliografiske oplysninger (specielt Grundtvigs sange) kun var til glæde for særligt interesserede og kyndige. Og de finder nok alligevel frem til disse detaljer.

At skrive noter er også et spændende – og tidkrævende – arbejde. Oplysningerne skal være korrekte.

Det gælder også korrekturlæsning. Her støder man på de underligste og sjoveste fejl, så man såmænd kan få lyst til at lade dem stå. Her et par fejl, som slet ikke var så lette at fange – hør blot:

Fortidsalderen udleveret, Mormor, hun knurrer, Jeg har med de ældre dele ej vrøvl.

Guderne må vide, hvordan sådanne fejl sniger sig ind i processen. Der er i hvert fald ingen andre, der ved det.

Så det er såmænd også sjovt at læse korrektur. Jeg håber så inderligt, at brugerne ikke vil finde ret mange fejl, men det er vist nok umuligt at producere en sangbog uden fejl.

I det hele taget har det været sjovt, livsbekræftende og personligt berigende sammen med gode og engagerede mennesker at få lov til at redigere en ny højskolesangbog.

Jeg tror, at fællessangen vil overleve og leve. Men det kræver at alle, som holder af at synge sammen med andre, sørger for,

at der bliver sunget, når der er lejlighed til det.

I bund og grund er der tale om en traditionsoverlevering. Tradition og fornyelse!

Det er også et dannelsesprojekt, som indeholder den dimension, at der er noget, der er uden for dig selv; der er noget, der er større end dig selv, men som du alligevel er en del af.

Derfor er det livsvigtigt at synge. For den enkelte og for folket.

Ole Brunbjerg

Formand for højskolesangbogsudvalget

Øvrige medlemmer af udvalget:

Carsten Andersen, forstander, Ollerup Efterskole

Michael Bojesen, chefdirektør, DR-pigekoret

Jakob Bonderup, lærer, Engelsholm Højskole

Jørgen Carlsen, forstander Testrup Højskole

Hans Dammeyer, organist, Frederikshavn

René A. Jensen, redaktør, Edition Wilhelm Hansen

Karen Hanne Munk, lærer, Højskolen Østersøen

Rasmus Mørkes endeligt på skafottet ved Klejtrup

Det skønnes, at en befolkningsmængde på 6.000 en kold januarmorgen i 1881 overværede den næstsidste offentlige danske henrettelse.

Af: Mogens Weinreich

Mørket og kuldegraderne burde under normale omstændigheder have fået befolkningen i den søvnige østjyske fjordby til at gemme sig under dynerne. Intet var dog normalt i Hobro i de tidlige morgentimer onsdag den 5. januar 1881. Den forestående henrettelse af dobbeltmorderen Rasmus Mørke Pedersen affødte en tilstrømning, som byen ikke havde rammer til at modtage. Mangel på logi nødsagede derfor mange til at tilbringe nattetimerne i gaderne, hvor den eneste mulighed for at holde kulden nogenlunde fra livet lå i at organisere kaffe og spiritus fra beværtninger og lokale beboere.

Ved femtiden satte et sælsomt optog sig i bevægelse. Ifølge datidige avisreferater havde et vogntog på mere end 300 køretøjer kurs mod Klejtrup, hvor henrettelsen skulle finde sted på en nærliggende hede. Allerede i timerne forinden var landsbyen en snes kilometer vest for Hobro blevet invaderet af tilrejsende, hvis heste og vogne lagde beslag på alle gårdspladser, hvor beboerne måtte beværte både folk og fæ.

Ikke alle kom kørende til Klejtrup. Mange tilbagelagde den kolde tur til fods

I modsætning til Jens Vejmand, hvis gravsted i Jeppe Aakjærs udlægning kun fik et "frønnet bræt", selv om hans liv var fuld af sten, blev der i 1971 rejst en mindesten ved Rasmus Mørkes grav på Klejtrup Kirkegård. Symbolikken understreges af, at stenen har et skarpt indhug, som om det var udført af en økse!

langs en hullet vej, der ikke var baseret på denne tilstrømning uden sidestykke på de kanter. Folk i alle aldre og af begge køn lod hånt om alle strabadser for at overvære Rasmus Mørkes barske afsked med den jordiske tilværelse. Selv mødre med småbørn holdt sig ikke tilbage.

Skarpretterens ankomst

Når henrettelsen var henlagt til Klejtrup Hede, skulle baggrunden søges i, at datidig

skik ”bød en straf udmøntet på åstedets fjerneste jordlod”. Dobbeltmordet på de-taillist Peder Pedersen og dennes karl Anders Jensen Bødker havde fundet sted på en nærliggende gård.

Den 3. januar ankom en person, der skulle spille en fremtrædende rolle i det makabre skuespil to dage senere, skarpretter Septrup, til Hobro for sammen med politi og hjælpere at opføre skafottet. Tilsyneladende omgik Septrup ikke sit blodige håndværk med den store diskretion. Dette fremgik af, at han aftenen før henrettelsen, ”i en kreds af toddydrikkende og tobaksrygende borgere, fremviste sine to bredbladede tunge økser. Den ene af dem var ifølge hans udsagn blevet anvendt til at henrette bl.a. Struense og Brandt. Den anden var nyere og ville blive anvendt på Klejtrup Hede”.

Men Rasmus Mørke havde endnu nogle timer at leve i, inden skarpretteren svingede øksen. De blev blandt andet tilbragt i selskab med provst Hansen, Hobro, som havde konfirmeret ham. Provsten besøgte hyppigt den dødsdømte i arresten og gav i den sammenhæng udtryk for, at Rasmus Mørke ikke var den forhærdede forbryder, som han blev gjort til. I stedet blev provst Hansen konfronteret med et menneske, der oprigtigt fortrød sine ugerninger, hvilket affødte følgende udsagn: Rasmus Mørke dør som en troende og angrende kristen.

Aftenen inden henrettelsen aflagde provsten endnu et besøg hos den dødsdømte og gav ham alterets sakramente. Rasmus Mørke virkede urolig og vandrede hvileløs rundt i cellen. Et forsøg på at skrive et afskedsbrev til en slægtning blev ikke fuldført, men omsider faldt han til ro og sov i et par timer.

Da han vågnede, lykkedes det ham at afslutte sit brev, og ved firetiden fik han serveret sit sidste måltid – sød sagsuppe og en bøf, hvilket var efter eget ønske.

Herefter indfandt provst Hansen sig igen og sang et par salmer med Rasmus Mørke, som nu roligt afventede den vogn, der klokken seks skulle køre ham ud til retterstedet.

Den sidste køretur

Køreturen foregik i en lukket vogn, og Rasmus Mørke var ledsaget af to retsbetjente samt fire ridende vagter. Da en rytter galopperede forbi vognen, havde den dødsdømte tilpas galgenhumor til at råbe: ”Du behøver ikke at skynde dig så meget. Der sker ikke noget, før jeg kommer!”

For at sikre den fornødne ro blandt det store menneskeopbud, der havde indfundet sig, og som skønnedes at være på 6.000, var fra garnisonen i Viborg udkommanderet en deling soldater, som slog kreds omkring skafottet.

Tidsplanen blev nøje overholdt. På slaget klokken otte tredive åbnedes vogn-døren, og Rasmus Mørke gik op ad trappen til skafottet ledsaget af de to betjente. På skafottet befandt sig en gruppe personer bestående af herredsfoged, justitsråd Christensen, sjælesørgeren provst Hansen, distriktslæge Magnus samt skarpretter Septrup og dennes hjælper. I det efterfølgende udspillede en række ritualer, der kan forekomme uvirkelige for nutiden med udveksling af håndtryk som gennemgående tema.

Efter at Rasmus Mørke havde fået fjernet sine lænker og taget sin hat af, vendte han sig mod herredsfogeden, som med høj og fast stemme oplæste dødsdommen, inden de to mænd gav hinanden hånden. Herefter trådte provst Hansen frem og førte en dæmpet samtale med den synligt bevægede Rasmus Mørke, som knælede ned og foldede hænderne, mens provsten med hånden på hans hoved bad en bøn. Efter et sidste håndtryk trådte den dødsdømte frem mod skarpretter Septrup, som opfordrede ham til at bede sit Fadervor, hvilket skete

med ansigtet vendt mod folkemængden og med opadvendte øjne.

På et vink fra skarpretteren blev Rasmus Mørkes skjorte krænget ned, hvilket afslørede, at han havde et mindre religiøst skrift gemt på brystet. Et spørgsmål fra Septrup om han kunne tilgive, at han berøvede ham livet, affødte et sidste håndtryk.

Afslutningen tog kun få sekunder. Rasmus Mørke lagde sig uden hjælp til rette på blokken. Et par bøjler blev spændt fast om hals og skuldre, hvorefter skarpretteren kastede et blik på herredsfogeden, som med et vink tilkendegav, at han skulle gøre sin pligt. Septrup mestrede sit makabre job og lod øksen falde. Da dobbeltmorderen var blevet et hoved kortere, krængede skarpretteren sine hvide handsker af og kastede dem ud blandt publikum. – Også det var en rituel handling!

Tragisk livsforløb

Hermed var Danmarkshistoriens næstsidste offentlige henrettelse fuldbyrdet, og Rasmus Mørkes afsjælede legeme med det afhuggede hoved anbragt mellem knæene lagt i en fyrretræskiste og kørt til Klejtrup Kirkegård. Begravelsen gik ikke helt stilsfærdigt for sig, for kisten blev ledsaget af retsbetjente og militær. Disse skulle holde den del af tilskuerskaren, som ville have det hele med, tilbage og hindre forstyrrelser.

Rasmus Mørke blev begravet inden for diget i kirkegårdens nordøstlige hjørne. Det skete i modsætning til, hvad der var gået forud, uden præst og ritualer, men dobbeltmorderen blev trods alt stedt til hvile i indviet jord.

Henrettelsen på Klejtrup Hede satte punktum for et tragisk livsforløb, der næsten fra fødslen i 1841 var henvist til tilværelsens skyggesider. Rasmus Pedersen, hvis mellemnavn refererer til, at han kom til verden på et ludfattigt husmandssted

ved Mørke, voksede op under kummerlige forhold, hvilket vanskeligt kunne undgå at påvirke hans videre skæbne. Om faderen kunne man læse i den lokale kirkebog, at ”manden er til straf for tyveri i slaveri i København”, hvilket må formodes at omhandle straffearbejde.

Som dreng tjente Rasmus Mørke til dagen og vejen som daglejer på skiftende gårde i området mellem Randers og Hobro. Han var også beskæftiget ved anlæggelse af jernbanen mellem Randers og Aalborg. Det rå miljø blandt de såkaldte banebørster kunne også vanskeligt undgå at påvirke ham, hvilket udløste et par straffe for vold. I sommeren 1879, hvor han var uden arbejde, huttede han sig igennem ved at overnatte på forskellige gårde, hvor han fik kost mod at påtage sig forskelligt arbejde. Det bragte ham forbi gården Brattingborg i Klejtrup, hvor hans skæbne blev definitivt beseglet.

Dobbeltmordet

Blandt beboerne på Brattingborg var detailist og høker Peder Pedersen, som havde indrettet sig i en af længerne på gården, der ejedes af hans nevø Jens Peder Mortensen. I kraft af sine forretninger, der også omfattede udlånsvirksomhed, var Peder Pedersen ret velfunderet og havde efter sigende pant i flere af de omkringliggende gårde.

Rasmus Mørke var ikke ukendt med Peder Pedersen, som han under sit omflakkende liv havde overnattet hos. Søndag den 29. juni vendte han tilbage til Brattingborg og brød ind i et pakhús, hvor høkeren havde indrettet et lager med blandt andet brændevin. Rasmus Mørke var derfor beruset, da han sent på aftenen bankede på hos Peder Pedersen medbringende en tøjrekølle, som han havde fundet på en nærliggende mark. Høkeren tog åbenbart ikke notits af køllen. I hvert fald gav han den berusede gæst lov til at sove på en slagbænk i et

værelse, hvor han selv overnattede sammen med sin tjenestekarl Anders Bødker.

Efter at have sovet i nogle timer vågnede Rasmus Mørke i de tidlige morgentimer og hentede køllen i forstuen. Herefter listede han tilbage til soveværelset, lagde en strik om halsen på de to sovende mænd og slog dem gentagne gange i hovedet med køllen, inden han trak dynerne op over dem. Under de efterfølgende forhør anførte dobbeltmorderen, at han havde været så beruset, at han ikke huskede de nærmere enkeltheder om ugerningen. Der er derfor sider af det blodige drama, som forbliver uopklaret. Tilbage står, at de to mishandlede lig først blev fundet op ad formiddagen af gårdens ejer, som tilkaldte sognefogeden.

Anholdelse og flugt

Mistanken faldt hurtigt faldt på Rasmus Mørke, der inden han brød op fra gerningsstedet havde bemægtiget sig en pung med 326 kroner samt en sparekassebog og nogle obligationer. Der kom alligevel til at forløbe tre dage, inden en anholdelse kunne foretages i Randers. Her havde Rasmus Mørke, delvis iført nyt tøj tilhørende den myrdede høker, "levet livet" og sviret størsteparten af de stjalne penge op.

Efter at dobbeltmorderen var overført til arresten i Hobro, indledtes et større opklaringsarbejde under ledelse af herredsfogeden. Selv om beviserne tårnede sig op, nægtede Rasmus Mørke kategorisk at stå bag forbrydelsen, og en overgang mente politiet, at han havde haft en medskyldig. Hvad der medvirkede til at bestyrke denne mistanke var, at gårdskar Niels Andersen, som dagen før rovmordet var blevet bortvist fra sin plads i Klejtrup, da man anholdt ham, erkendte at have medvirket. Først ved Rasmus Mørkes fulde tilståelse den 19. september kunne man fastslå, at Niels Andersen var en notorisk løgner med

psykopatiske tilbøjeligheder og uden andel i forbrydelsen.

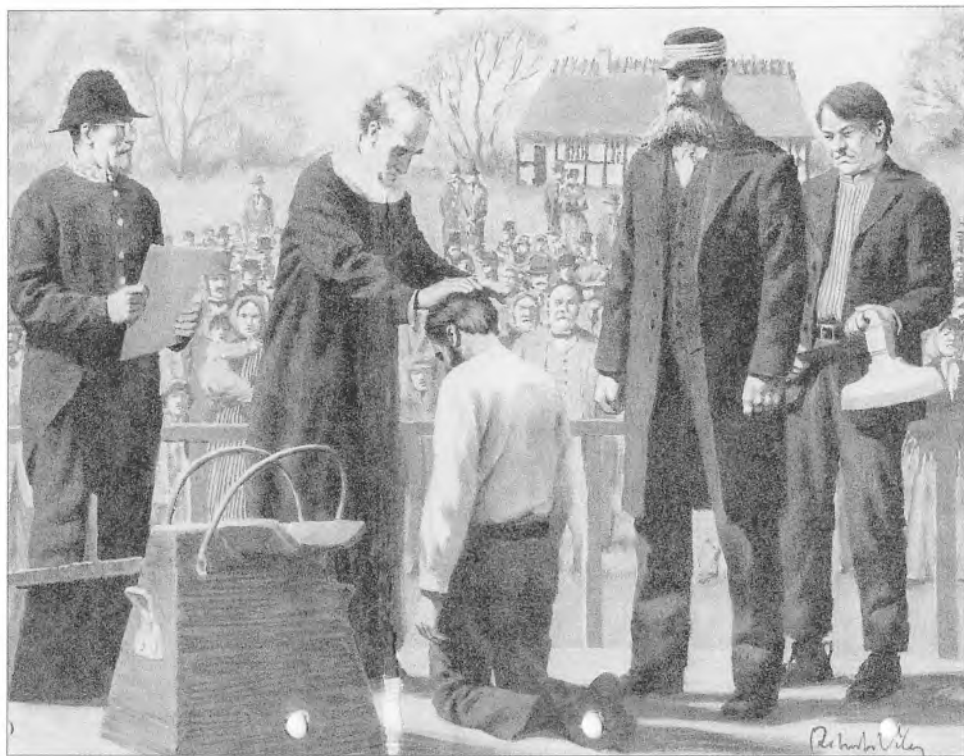
Rasmus Mørkes tilståelse skulle ses i lyset af, at han havde forværret sin sag ved at foretage et mislykket flugtforsøg fra arresten. Ved indgangen til 1880 slog regnskabs time, da dommeren ved Rinds og Gislums Herreder afsagde den forventede dødsdom, som efterfølgende blev stadfæstet af først Overretten og derefter Højesteret. Selv om en enkelt af højesteretsdommerne gik ind for at ændre dommen til livsvarigt fængsel, underskrev Kong Chr. IX dødsdommen, som skulle udføres ved halshugning.

Hermed var man ikke ved vejs ende. Inden Rasmus Mørke begav sig ud på sin sidste rejse til skafottet i Klejtrup, foretog han den 20. november et nyt flugtforsøg – denne gang med midlertidig succes. Det lykkedes ham at skubbe en fængselsbetjent ind i sin celle og låse denne inde efter at have bemægtiget sig nøglerne. Herefter op søgte han arrestforvareren i dennes lejlighed og låste ham inde i soveværelset. Selv om han kun var iført hvid fængselsdragt og manglede fodtøj, lykkedes det Rasmus Mørke at undslippe, efter at han forgæves havde søgt at skaffe sig adgang til arrestens pengekasse. Det var muligt at følge hans spor gennem haver og enge til Vester Fjord, men herefter fortabte sporene sig.

Det menneskelige træk

Den ret eventyrlige flugt affødte betydelig opstandelse, og fra myndighedernes side blev der foranstaltet en større klapjagt på den undvegne, som søgte mod Gundestrupgaard i Fårup, hvor han tidligere havde tjent og derfor var godt kendt. Her gemte han sig på gårdens høloft i dagtimerne og listede om natten ud i stalden, hvor han malkede sig til sin fornødne næring.

På loftet erfarede han ved at lytte til en samtale mellem to af gårdens piger, at der

Tegning af henrettelsen. Mens provst Hansen velsigner den knælende Rasmus Mørke, gør skarpretter Septrup og dennes hjælper (med øksen) sig klar til at udføre deres blodige hverv.

var udsat en pæn dusør for hans pågribelse. Denne oplysning fik Rasmus Mørke til at fatte en beslutning, som viste, at han også havde menneskelige sider. I nærheden af Gundestrupgaard lå et ledvogterhus, beboet af en familie, som han kendte, fordi ledvogterens kone havde tjent på samme gård som han og vist ham stor venlighed ved blandt andet at vaske hans tøj. Under indtryk af at familien levede i yderst fattige kår, besluttede Rasmus Mørke, at den skulle tjene dusøren. Samtidig var han nået til en erkendelse af, at han ikke kunne undslippe sin straf.

Det var baggrunden for, at Rasmus Mørke en aften efter mørkets frembrud indfandt sig ved ledvogterhuset og bad ægteparret om at underrette politiet. Parterne enedes dog om at vente til næste dag,

og inden ledvogteren tog af sted til politiet, spiste den undvegne morder til aften hos familien og overnattede. At tilliden ikke fejlede noget fremgik af, at Rasmus Mørke fik tiden inden politiet hentede ham til at gå med at lege med børnene!

Dette formildende træk fik distriktslæge Magnus og provst Hansen til at ansøge såvel justitsministeriet som kongen om benådning, hvilket ikke blev imødekommet. Herefter havde Rasmus Mørke kun få dage tilbage af sit 40-årige liv.

Men hans rettergang og henrettelse på Klejtrup Hede affødte fornyet debat om afskaffelse af dødsstraffen. Det var en debat, som den efterfølgende uge også kom op i Folketinget, men dødsstraffen blev fastholdt. Et forslag om at fremtidige henrettelser kun skulle finde sted i overværelse

af nogle få personer kunne heller ikke opnå flertal.

En udvikling i retning af det mere humane kunne dog ikke fortsat stoppes, og allerede året efter Rasmus Mørkes endeligt var Anders Sjællænder den sidste, som blev udsat for en offentlig henrettelse. 10 år senere, i 1892, foretog man i Horsens Tugthus den sidste henrettelse i Danmark, da Jens Nielsen måtte lade livet for øksen.

Dødsstraffen kom igen i anvendelse ved retsopgøret efter Anden Verdenskrig, da en række danske terrorister blev henrettet ved skydning.

(Artiklen er baseret på kildemateriale, stillet til disposition af Klejtrup Lokalhistoriske Forenings Arkiv sammen med de anvendte billeder)

Alken holdeplads og havnebane

Af Ole Edvard Mogensen

Har Alken haft en havnebane? Sådan vil mange sikkert spørge efter at have læst denne artikels overskrift.

Prammen lastes med træ ved molen i Alken. Omkring år 1930. (Foto fra Egnarkivet i Ry).

Her er historien om engang for længe siden i industrialiseringens barndom, da Kloster Mølle udnyttede Gudenåens vandkraft til at drive et træsliberi. Dampkraft og petroleumsmotor sørgede for transport af råvarer og produkter over Mossø til Alken. I Alken sørgede havnebanen for forbindelse med landets øvrige jernbanenet. Det var en effektiv transportløsning længe inden bilernes tid, ikke nogen lang og omfattende transportkæde, men et system, som tidligt varslede transportsektorens kommende betydning for industrien. Det var et system, som faktisk var i drift i næsten 60 år. Det er værd at mindes her i industrikulturens år!

Jernbanen kommer

Jernbanen kom til Alken i 1871 ved åbning af statsbanestrekningen Skanderborg-

Silkeborg. I Alken blev der oprettet en holdeplads. I den første køreplan var der ved Alken bemærkning om, at togene kun standser, for så vidt der er rejsende eller gods at optage eller afsætte. Der kørte to tog i hver retning dagligt. Alle tog var dengang blandede tog, de havde både gods- og personvogne med. Alken var betegnet som holdeplads med offentligt sidespor. Om en holdeplads hed det: "Disse har samme ekspedition som stationer, dog kun med billet salg til et begrænset antal stationer, holdepladser og billet salgssteder (i reglen 15–25)." Udover selve stationsbygningen var der et pakhus.

S/S Lulu på vej mod Kloster Mølle med en pram lastet med træ. (Foto fra Egnarkivet i Ry).

Et par år efter holdepladsens åbning blev der anlagt en ca. 600 meter lang havnebane til Mossø. På molen, som strakte sig ud i Mossø, var der to spor ved siden af hinanden. På grund af det spinkle spor kunne der kun bruges heste eller stude som

Ejendomskort for Alken fra år 1894. På den tid var jernbanearealer umatrukerede. Jernbanens retning mod Skanderborg er til højre på kortet, mod Ry opad og havnebanen nedad mod venstre. Det brede areal til højre for midten er læssevejsarealet. Bemærk i øvrigt de mange parceller, der er udstykket i 1894, en lille by er i udvikling. Da jernbanen kom til i 1871, var der ingen bebyggelse her. (Kort fra Egnarkivet i Ry).

rangertrækraft på havnebanen. På dette havneanlæg blev der ved håndkraft omlæsset store mængder gods.

Sejlads på Mossø

Fra landingsstedet ved Alken var der sejlads de små 10 km over Mossø til Kloster Mølle. Godset blev transporteret i en pram trukket af et lille dampskib. Prammen kunne fuldt lastet fragte ca. 30 tons. Det

svarede så nogenlunde til lasten fra to jernbanevogne. I næsten 60 år var der regelmæssig sejlads mellem Alken og Kloster Mølle. Der blev normalt sejlet en dobbelttur om ugen. Is og storm medførte dog indimellem afbrydelser i den regelmæssige sejlads. Det samme kunne ske, når fartøjerne skulle vedligeholdes.

I Kloster Mølle var der en fabrik – et træsliberi, som bl.a. fremstillede træmasse og siden også pap. Fabrikkens produkter kunne sejles over Mossø til Alken, hvor godset blev omlæsset til jernbanevogn. En del sendtes videre med jernbanen til bl.a. papirfabrikken i Silkeborg. Ofte var der også returlast i den modsatte retning. Næmlig træ, der var råvaren til fabrikken i Kloster Mølle. Udover træ, træmasse og pap forekom, om end i mindre mængder, kul, korn, tømmer, petroleum og sten. Da der på Kloster Mølle også var en mel- og grynmølle, forekom også transport af disse produkter.

I årene 1874-1917 var det dampskibet S/S Lulu, som besørgede sejladsen. S/S Lulu, som var et skrueskib, havde oprindeligt sejlet med turister på Alsteren ved Hamburg. I 1904 blev skibet udrustet med en petroleumsmotor og fik navneforandring

Alken Station 4. maj 1974 med tog på vej mod Århus. (Foto: Bo Lindhardtzen).

til M/S Lulu. Som følge af de vanskelige forsyningsforhold under 1. verdenskrig blev der udstedt et generelt forbud mod motorbådssejlad. Kloster Mølle, som stod for de søværts transporter, anskaffede så S/S Juliane, som også var et skrueskib. Juliane sejlede på ruten til 1932.

Trafikken

Trafikken på havnebanen var i mange år ikke ubetydelig. I regnskabsåret 1919/20 blev der for eksempel befordret 210 vogne på havnebanen. Til sammenligning kan oplyses, at det var samme antal som på havnebanen i købstaden Løgstør.

Udover havnebanen var der et sidespor, der var offentligt læssepor. Havnebanen blev nedlagt i januar 1936, da trafikken efterhånden svigtede. Da havnebanen blev anlagt, var jernbanen det mest effektive transportmiddel på landtransportområdet. Nu havde mange lastbiler medført betydelig konkurrence for banerne. Dermed var der heller ikke grundlag for Kloster Møllens søfart på Mossø. Den ophørte i 1932.

I 1961 blev holdepladsen nedsat til trinbræt. Indtil fjernstyringen af strækningen blev ibrugtaget i 1965 havde Alken sit eget mekaniske sikringsanlæg. Det bestod af en signašvingbuk, som stod på perronen. Fra signašvingbukken var det muligt ved hjælp af trådtræk at betjene de to armsignaler, der havde funktion som dækningssignaler for sidesporet. Sikringsanlægget sikrede således, at der kun kunne stilles signal "kør", når sporskifterne til sidesporet var retstillet og aflåst.

Alken var nu i Statsbanernes interne fagsprog benævnt Alken T & S, altså trinbræt med offentligt sidespor. Den 1. maj 1977 blev det offentlige læssepor nedlagt, brugen af det var efterhånden svundet

ind til næsten ingenting. I regnskabsåret 1972/73 – der ellers mængdemæssigt var et rigtigt godt år for DSB's godstrafik – blev sidesporet benyttet af i alt fire vogne på et helt år! Alken var nu for den offentlige trafik kun trinbræt. Sidesporet blev dog liggende mange år endnu og blev indimellem brugt af banetjenesten til interne transporter og til hensætning af arbejdskøretøjer. Ved sporombygningen af strækningen Skanderborg–Silkeborg i 2001 blev sidesporet taget op. Stationsbygningen blev nedrevet i 1979.

Nye tider nye skikke

Da sporet mellem Skanderborg og Silkeborg forud for sporombygningen var i dårlig stand, var det nødvendigt at nedsætte hastigheden fra 100 til 80 km/t. DSB så sig derfor nødsaget til at lade standsningen i Alken bortfalde for at få køreplanen til at hænge sammen. Det var til stor fortrydelse for beboerne i Alken. De frygtede, at når standsningen en gang var bortfaldet, ville den ikke komme tilbage. Så galt kom det heldigvis ikke til at gå, for efter sporombygningen stoppede togene i Alken igen. Standsningsstedet er af DSB blevet moderniseret med nyt glasventerum mv. Fra januar 2003 har ARRIVA været operatør på bl.a. denne strækning. I dag er der på hverdage halvtimesdrift med nye LINT-tog. I forbindelse med opgradering af strækningen til 120 km/t er overkørselsanlægget blevet fornyet og suppleret med stibomme i venstre vejside.

Selv om alle sidespor er fjernet ses dog selv i dag læssepladsen tydeligt. Dæmningen for havnebanen ses også tydeligt, selv om det er over 70 år siden, havnebanen blev nedlagt.

Herskinds historie og udvikling

Af Hans Gravsholt

Jeg vil forsøge at beskrive udviklingen i Skivholme sogn med særlig vægt på landsbyen Herskind. Min viden er dog ret begrænset, og jeg er ikke "indfødt". Jeg kom først til området for 43 år siden. I maj 1964 købte jeg en byggegrund af Skivholme-Skovby Kommune, og i løbet af sommeren 1964 blev der bygget en villa på adressen Fuglevænget 8.

Først en lille omtale af navnene. Ifølge "Trap Danmark" er Skivholme kommet af Skydhæ i 1304 og/eller Skyholm, og Herskind er i 1610 omtalt som Herschinnd. I 1801 var der kun 354 personer i Skivholme Sogn. 100 år senere var der 747, som boede i 165 gårde og huse. I 1921 var antallet reduceret til 717. Der er nu godt 1000 beboere i Skivholme Sogn.

Skivholme Kirke

Skivholme kirke er bygget i ca. 1050-1250. I et illustreret hefte fra 2004 om kirken er der en omtale af kirkens bygningshistorie og dens mange kalkmalerier, som er fra årene kort før 1500. Ved et mageskifte i 1582 overgik kirken til kronen med lensmanden i Skanderborg som tilsynsførende. I 1672 blev kirken indlemmet i grevskabet Frijsenborg, i hvis besiddelse den forblev indtil 1. juli 1921, da den blev selvejende. I senmiddelalderen blev der tilføjet et våbenhus og et tårn. Kirken blev restaureret i 1899, og der blev da bygget en ny apsis til

erstatning for den romanske, som var blevet nedrevet i 1801. I 1977 opførtes der et nyt kapel med redskabshus - efter tegning af arkitekt Arne Karlsen, Skivholme.

Fra fire til én skole

Herskindskolen er bygget i 1955, og den blev da kaldt Skivholme-Skovby Kommuneskole. Før den tid var der i Skivholme Sogn skoler i Skivholme, Herskind By og på Herskind Hede. Da Skovby og Skivholme sogne var én kommune, blev også børnene i Skovby i 1955 "flyttet" til den nye skole, som altså fik elever fra hele kommunen. Da Skovbyskolen blev bygget, blev navnet ændret til Herskindskolen.

I "Annales nr. 1" fra 1982 har Søren J. Sørensen skrevet om "Skole og degne i Skivholme Sogn". De første bestemmelser om folkeundervisning findes i kirkeordnansen fra 1537, men heri findes der intet om skoler - kun kristendomskundskab ved degnens formidling. Den første degn, der kendes i Skivholme sogn, er fra 1560. Han boede i Herskind og hed Stie Skyt.

Præsten Hans N. Hørsing fortæller i 1717 øvrigheden om forholdene i sit sogn. I Skivholme vil degnen om vinteren holde skole for børnene fra Skivholme og Terp, og i Herskind har man selv ansat en skoleholder hver vinter. Præsten ønsker, at der bliver bygget en skole for hele sognet, og han ønsker, at det bliver i Skivholme, fordi

Skivholme Skole ca. 1910.

deggen bor der. Dette er dog ikke muligt, fordi Skivholme og Terp hører under Frijensborg, og Herskind er underlagt Skanderborg Rytterdistrikt.

Da kong Frederik IV opretter 240 rytterskoler, placeres der én i Sjelle, og hertil henvises børnene fra Herskind i ca. 1723. Det gør de endnu i 1814, da den første egentlige skolelov vedtages. Nogle af børnene fra Herskind er vist begyndt at gå i Skivholme Skole, og i 1815 kom der yderligere 23 børn. Der blev derfor i 1817 bygget en ny skole i Skivholme, og i 1906 blev der bygget en ny skole til erstatning for den gamle fra 1817, som senere blev brugt til forsamlingshus. Huset blev senere beboet af smed Taarsted Sørensen.

Herskind byskole 1949.

Stående: Peder og Gudrun Thuesen og Bodil Knudsen.

Drenge: Niels Rasmussen, Erling Jensen og A. Schneider Sørensen.

Piger: Gerda Jensen, Doris Jensen, Else Henriksen, Ketty Frandsen, Birgit Kaae og Dora Vestergaard.

Skolen på Herskind Hede blev kaldt Hedeskolen, men hed Herskind Nordre Skole. Den blev bygget i 1910 og blev solgt i 1955. Skolen i Herskind By blev bygget i 1877. Skolestuen blev efter 1955 til kommunekontor, og lærerboligen blev beboelse for pedellen. Hustruen Herdis Frandsen boede i mange år alene i hele bygningen, men er nu flyttet til Galten. Bygningen ejes nu af Torben Svendsen.

Herskind Brugs og mange håndværk Brugsen i Herskind blev oprettet i 1892. Herskind, Lille Herskind og Herskind Hede var da beboet af 477 personer, deraf 275 i byens område. De fleste var beskæftiget i landbruget, men i Herskind var der bl.a. skolelærer, smed, snedker, karetmager, murer, bødker, maler, to vævere, to skræddere, to skomagere og to, der drev detailforretning. På heden var der skolelæreren og en detailforretning.

Brugsen blev oprettet sammen med forsamlingshuset og sad til leje der. I jubilæumsskriftet i anledning af 100 års jubilæet er der en god omtale af baggrunden for oprettelsen. Grunden på 1944 kvadratalen kostede 300 kr. Forsamlingshus med bolig og brugs kostede 4340 kr. Brugsen bliver lejer og skal årligt betale 100 kr. i leje. Udeleren skal holde lokalerne og har køkken fælles med forsamlingshuset. Hans dagligstue fungerer også som skænkestue.

I 1897 fik brugsen byens første telefon, og uddelerens søn gik ud med besked til folk. En besked kostede fem øre, og sønnen måtte ikke komme hjem uden at have modtaget gebyret. I 1909 blev der foretaget en tilbygning nord for den nuværende beboelse. Heri blev der indrettet butik for brugsen. Butiksarealet blev ikke større, men kælderpladsen blev fordoblet.

Det var ikke altid nemt at være uddeler. Soveværelset blev til tider brugt som damegarderobe, og det var let at komme i

Herskind Brugsbutik 1915.

butikken ved festlige lejligheder. I 1904 fik uddeleren pålagt at indskrænke udskænkningen, og man brød sig ikke om, at byens unge karle var så meget i butikken om aftenen. I 1920'erne kunne man blive klippet i brugsen, cyklen kunne blive lappet, og lillebil kunne lejes af Jens uddeler, der i øvrigt var skrædder før ansættelsen som uddeler.

Landsbyen Herskind – mange års stilstand

Efter udskiftningen i ca. 1800 var der stadig en del gårde omkring landsbyen. Af et kort fra ca. 1850 fremgår dette også. Desuden ses det, at der endnu ikke er megen bebyggelse nordvest for Herskind og intet omkring Skivholme Kirke. Desuden ses det, at der sydøst for Herskind er en del skov, bl.a. hvor der nu er mergelgrav.

Dette var situationen i mange år. Noget senere blev der oprettet en del ejendomme ud ad Hedevej, og i 1930'erne blev mange af træerne sydøst for Herskind fældet bl.a. i forbindelse med udnyttelse af mergel i jorden få km sydøst for Herskind. I Herskind skete der dog ikke meget, før der blev

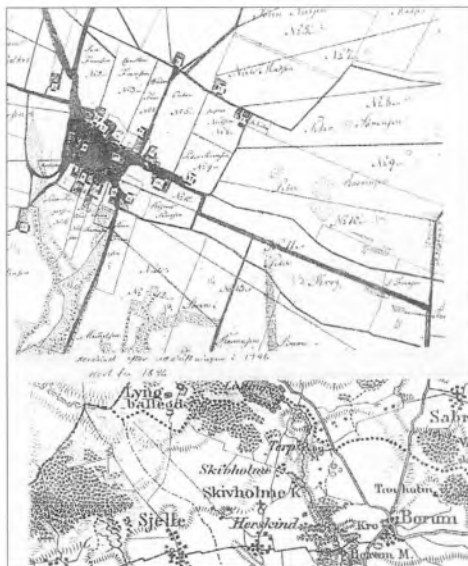
foretaget en vejudretning først i 1960'erne. Omtrent samtidig begyndte etableringen af Fuglevænget. Udviklingen fra 1964 kan jeg efterfølgende give en mere udførlig omtale af.

Herskinds udvikling fra ca. 1960

Jeg vil nu give en omtale af udviklingen i den tid, jeg har boet i Herskind. Som nygift flyttede jeg i oktober 1964 sammen med Solvejg ind i en nybygget villa på Fuglevænget 8, og jeg faldt hurtigt

til i lokalområdet.

På et kort fra 1922 med enkelte rettelser i 1942 ses det, at der er en del beboelse ud ad Hedevej og omkring kirken, men i Herskind er der ikke sket meget i forhold til et ca. 100 år ældre kort. Vejen fra vest går ned omkring en branddam og ind i Herskind. Mod øst slår den lige før sidste ejendom

Herskind ca. 1800 og 1850.

på nordre side (tidl. Herskind Plantesalg) et par sving, inden den tager retning mod øst og går lidt nord for "Østergård", Langelinie 82 ud til Helledivej. Bemærk Hammelbanen og at Lyngbygård Å har et snoet forløb.

Disse sving skulle rettet ud, og vejen ind i Herskind fra nord og syd skulle flyttes, så der ikke mere kunne køres direkte over Langelinie. Derfor måtte der nedrives nogle bygninger. Det gik som nævnt ud over brugsen, og en gammel smedie, der lå, hvor der nu er OK-tankstation, måtte fjernes. Desuden blev en ældre ejendom revet ned for at give plads til starten på Fuglevænget.

Et par gamle postkort fra før udretningen af Langelinie viser, hvordan det så ud "i gamle dage". Under billederne er der en lille forklaring til dem. En del af bygningerne er der endnu, men som det fremgår af foranstående, er smedie og et hus på Præstbrovej revet ned. Det er også tilfældet med en "brandstation", som lå mellem skolen og den daværende telefoncentral, Langelinie 60.

Brugsen flytter, bliver selvstændig, og der udstykkes

Allerede i 1938 var "Brugsen" begyndt at overveje at blive "selvstændig", men bl.a. på grund af krigen blev det ikke til noget. I 1947 købtes grunden, men der skete intet før i 1962, da Langelinie skulle rettes ud. I maj 1962 blev grunden afsat til den nye bygning, som blev indviet i november.

Byggeprisen var på knap 180.000 kr., og i 1978 blev der foretaget en udvidelse for 200.000 kr. To år før jeg kom til Herskind, blev brugsen altså "flyttet" til den nuværende placering på Langelinie 62.

I 1964, da jeg flyttede til Herskind, var der stadig kommunekontor i den tidligere skole, og der var bygget bolig til kæmneren på Fuglevænget 4. Kommunen havde købt jord af Agnes og Jens Jensen, Langelinie 66. Jorden havde de udstykket til grunde, der gik hen til den nuværende legeplads på Fuglevænget.

Man mente, at det ville blive svært at få solgt grundene, og der blev derfor ikke etableret flisefortov og ikke asfalteret på stikvejene. Det viste sig, at dette ikke var vanskeligt på grund af byggestop i den daværende Århus Kommune. Jeg købte altså en grund for ca. 7.000 kr., og på grunden blev der i løbet af sommeren 1964 bygget en 106 kvm villa for ca. 70.000 kr.

Efter kæmneren, der foråret 1964 var flyttet ind på Fuglevænget 4, var Solvejg og jeg de næste, men herefter kom der hurtigt huse og mennesker på de fleste af de andre udstykkede grunde. Få år senere blev

Herskind 1922.

Herskind og Hertha 2003.

udstykningsen udvidet med grundene ud til Engvej, men her kneb det lidt med salget. I flere år stod huset Fuglevænget 66 alene ”ude på marken”, men sidst i 1960’erne var grundene solgt, og der kom lidt efter lidt gang i byggeriet.

Flere udstykninger

Der var snart igen behov for flere grunde, men forinden havde Jeppesen og Røgen forsøgt at få tilladelse til en udstykning på det meste af arealet fra Fuglevænget og ned til engarealerne ved Lyngbygård Å. Dette tillod amtet ikke med begrundelsen, at Viborgvej ikke kunne tage trafikken. Det medførte, at de gik konkurs. Kort tid efter blev Bilka bygget – vist uden først at spørge amtet om lov, men sådan er der jo så meget.

Et par år før kommunesammenlægningen i 1970 til den til 1. jan. 2007 værende Galten Kommune blev det besluttet at foretage yderligere udstykning syd for Fuglevænget, og ved sammenlægningen var det første hus blevet bygget til Meta og Arne Jensen, der havde solgt arealet til det,

der blev til Vibevangenget, hvor der også var bygget nogle få andre huse.

Vibevangenget og Hertha

Ca. 10 år senere etableredes starten til Lærkevænget, men da byggeaktiviteten i 1980’erne var gået i stå, var der i mange år kun et par huse på Lærkevænget. Det var først sidst i 1990’erne, at der igen kom gang i byggeriet, men siden er der blevet bygget mange huse på Lærkevænget.

I 1995 tog Hertha Levefællesskab sit første spadestik på et areal øst for Vibevangenget. Landsbyfonden havde i 1993 købt 40 tønder land, som de ønskede at benytte til et levefællesskab for udviklingshæmmede efter princippet ”omvendt integration”. Galten Kommune havde givet tilladelse til det, og på et borgermøde i Herskind Forsamlingshus var der heller ingen indvendinger.

Siden er der foretaget flere udvidelser på Landsbyvænget. Der er tale om mange forskellige typer bygninger, og der bor nu over 125 mennesker – heraf 20 udviklingshæmmede. Målet er ca. 150 personer og

2007. Langelinie ses til højre og forrest til venstre ses Hertha. Til højre for Hertha ses et nyt område med håndværkerparceller.

ca.30 udviklingshæmmede. Med "omvendt integration" mener de, at de udviklingshæmmede skal bo sammen med såkaldt normale mennesker, der skal acceptere dem, som de er.

Sporet ved Herskind

I okt. 1998 blev "Spør i Landskabet" syd for Herskind indviet. Hertha Levefællesskab er "bidragyder" med ca. halvdelen af sporet. Sporet går bl.a. ned forbi en mergelgrav, der blev resultatet ved udvinding af mergel til forbedring af landbrugsjorden i et stort område nord og vest for Herskind. Det er en interessant og god tur, der kan anbefales personer, der er godt gående og/eller gerne vil have motion. Fra Engvej 2 går den over til Præstbrovej og derfra op gennem slugten til Herskind.

Der kan fortælles meget om aktiviteter i Herskind og omegn, men det vil føre for vidt her. Lokalbladet "Herskindsigt", som første gang udkom i 1978 og siden er

udkommet hvert kvartal, giver en god omtale af områdets aktiviteter. Bladet bliver husstandsomdelt og kan også ses på bl.a. Herskindskolens bibliotek og på Galten Egnsarkiv. Det nyeste nummer kan hentes i Brugsen. Desuden er der på internettet oprettet www.herskindsigt.dk, hvor teksten i alle udgaver fra nr.100 (dec.2003) kan læses.

Kulturcenter og Fællesråd

Oprettelsen af "Kulturcentret" og "Skivholme-Herskind Fællesråd" i 1988 bør omtales. Indvielsen skete på Herskindskolen i sept.1989, og "Herskindsigt" blev en naturlig del af dets aktiviteter. Lokalbladet har fra 1989 været placeret i Kulturcentrets regi. Der har været mange aktiviteter, og Kulturcentret har forsøgt at samle trådene mellem de mange forskellige aktører i lokalområdet. Galten Kommune er nu en del af Skanderborg Kommune, og "vores område" er en slags nordpol. Derfor er der

i Kulturcentret startet et projekt "Fortsat liv på Nordpolen".

Herskindskolens udvidelse i 1980 kan andre bedre fortælle om, og det gælder også udvidelsen med bibliotek/mediatek i nov.2003. Den er nu er bygget sammen med den gamle gymnastiksal, der har fået navneforandring til "Teatersalen". Sammen med udvidelsen i 1980 er der nu nogle gode rammer for skolebørnene, og der foregår også en del, der henvender sig til andre end skolebørnene.

Herskindhallen

Haldebatten vil jeg heller ikke omtale udførligt. Der er nu bygget en 60 % - hal. Kulturcentret var medarrangør af et debatmøde på Herskindskolen den 1.nov.1995. I alle forslagene til en udbygning af Herskindskolen i 1970'erne var hallen med, men hver gang blev det ikke til noget. Boldklubben fik i 2000 hjælp af mange frivillige og havde opsparet 200.000 kr., bygget klubhus og omklædningsfaciliteter.

Alligevel var mange i 2004 naturligvis stadig skeptiske, men denne gang var det ubegrundet. Desværre blev det ikke den hal, som lokalområdet ønskede, men 60 % er bedre end intet. Herskindhallen blev indviet i forbindelse med Herskind Boldklubs sommerfest i aug. 2005, og den er siden blevet flittigt benyttet – både af skolen og af boldklubben. Kulturcentrets 17 års fødselsdagsfest d. 29.april 2006 blev startet i Herskindhallen, og da det småregnede, var det godt, at de over 200 fremmødte kunne være i tørvejrs for at se og høre den nye skoleleder, Kim Sørensen, og en "Trolde-musical" opført af 0.- 2. klasse.

Landsbyråd og Pilgrimsvandring

Da overgangen til den nye Skanderborg Kommune medførte, at et kommunalt til-

skud til Kulturcentret ville falde bort, blev det besluttet at foretage en ændring af det, så foreningerne fik en mere fremtrædende plads, og navnet blev ændret til Landsbyrådet.

Grundidéen og formålet er dog fortsat at koordinere aktiviteterne i lokalområdet samt at være et fælles talerør for Skivholme Sogn over for bl.a. offentlige myndigheder. Desuden er formålet at arbejde for, at Skivholme Sogn ikke bliver overset i den nu noget større Skanderborg Kommune.

Dette forsøges i 2007 bl.a. ved at arrangere en "Pilgrimsvandring" fra tre historiske steder i kommunen – nemlig Skanderborg Slot, Øm Kloster og Skt. Jørgens Kirke i Gl. Ry – til Skivholme Kirke. Idéen er særlig aktuel i 2007, fordi Skivholme Kirke i sommeren 2007 er valgt til DR-kirke, og derfor bliver mere kendt end det normalt er tilfældet.

Arrangementet medførte - som håbet og forventet - megen omtale i pressen og blev afviklet lørdag den 18. aug. Vandringerne sluttede om aftenen i Herskindhallen, hvor boldklubben i et telt ved siden af hallen havde fest i anledning af den årlige sommerfest.

Afslutning

Jeg vil slutte med at fremhæve, at jeg synes, vores lokalområde er et herligt sted med mange aktiviteter og med positive og aktive borgere. Jeg har altid været glad for, at jeg "landede" i Herskind, og jeg har været interesseret i de aktiviteter, der var og er i området. Bl.a. derfor har jeg været med i flere bestyrelser o. lign. og været medredaktør af "Herskindsigt".

Ovn til gloende kugler forefindes ikke

Johan Christian Stabells rejse i det østjyske sommeren 1810

Af Henrik Gjøde Nielsen

Englandskrigene

Første del af 1800-tallet betegnes i kunst- og litteraturhistorien som Guldalderen. Det passer jo også meget godt, når man læser digte af periodens forfattere og betragter billeder af periodens malere: Romantik, kærlig poesi og landskabelig dansk skønhed. Imidlertid var det så som så med kærlighed og poesi på andre fronter i perioden, og guldet skulle primært vise sig at optræde i form af rå vinding, for nogle få heldige. Til perioden hører nemlig også Slaget på Reden 1801, Københavns bombardement 1807, statsbankerotten 1813 og fredsslutningen 1814, hvor Danmark må afstå Norge. *

Centralt i perioden er, at Danmark kom i strid med England som følge af den danske tilnærmelse til Kejser Napoleon af Frankrig. Allerede i december 1800 fremlagde den danske generalstab en plan for forsvaret af de danske kyster; et forsvar, der skulle ledes af Kronprins Frederik, den senere Frederik 6., der var konge 1808-1839. Hovedindholdet af planen var udbygning af eksisterende og opførelse af en lang række nye kystbatterier og skanser, strategisk rigtigt placeret over hele landet ved Danmarks lange kystlinie.

I foråret 1801 udkæmpes Slaget på Reden, og i 1807 angriber engelske flådestyrker København, som bliver sønderbombet. Ved samme lejlighed mister vi flåden til englænderne, hvilket var angrebets egentlige formål. Den danske flåde hørte på det tidspunkt til de største i Europa, og i England frygtede man, at Napoleon ville invadere Danmark for at få fat i flåden.

Med angrebet på København 1807 var Danmark i åben krig med England, men berøvet flåden måtte Danmark finde på nye muligheder, såvel offensivt som defensivt, til søs. Det skete i form af opbygning af en kanobådsflotille eller robådsflotille, dvs. små i hast fremstillede og yderst manøvreedygtige fartøjer, som kunne tage kampen op selv mod britiske linieskibe, og i form af en kaperflåde; privat udrustede, bekostede og bemandede fartøjer, der med et kaperbrev ombord kunne drive en slags statsautoriseret sørøveri. En del af kaperskuderne blev tilsyneladende udrustet af ren fædrelandskærlighed, hvilket afspejlede sig i skibenes navne, som "Tak for Sidst", "Giengældsretten" og "Hævneren af Harme." Andre blev udrustet for at skaffe sig hurtig profit, hvilket også kunne

komme til udtryk i navne som fx ”Speculation”, ”Den Lille Røver” og ”Den Uvisse Gevinst.” Det er selvsagt her, guldet og den rå vinding kommer ind i billedet: Lykkedes det en kaperskude at opbringe et engelsk fartøj, en prise, var skipperens og besætningens økonomiske lykke gjort. Blev omvendt kaperskuden opbragt af englænderne, kunne skipper og besætning se frem til at rådne op i ”prisonen”, de udrangerede britiske orlogsfartøjer, der på Themsens tjente som fængsler – mørke, fugtige, stinkende og uhumske.

Helt så galt behøvede det imidlertid ikke at gå. Ikke for alle i det mindste. Både kanonbåde og kaperskuder fik god rygdækning af de kystbatterier på land, som allerede generalstabens plan af december 1800 havde taget initiativ til.

Kystbefæstningerne

Som Napoleons- eller Englandskrigene, alt efter gemyt, skred frem, udbyggedes også det danske kystforsvar, således at der i 1813 fandtes mere end 200 faste batterier og skanser langs de danske kyster. De var ganske vist ikke alle moderne udrustet, men de var effektive. I nogle kilder anfører man, at én kanon på land var lige så effektiv som 20 kanoner på et skib, bl.a. fordi man jo ikke skulle tage hensyn til søgang på land. De mange anlæg på de danske kyster under Englandskrigene 1801-1814 var for en stor dels vedkommende nye; bygget til lejligheden, så at sige, mens andre, ældre anlæg i forbindelse med krigen blev moderniserede, udbyggede og forstærkede. Der blev opkastet skanser og batterier ved fjordmundinger, overfartssteder, havne og på små og store øer. Fæstningsværkerne var primært bemanded med regulære soldater, men til bevogtning af strækningerne imellem dem oprettedes en kystmilit, bestående af alle våbenføre mænd, der boede ved hav eller fjord i en afstand af

tre mil, næsten 23 km, fra strandkanten. De enkelte anlæg og vagtposterne imellem korresponderede med hinanden ved hjælp af små vippefyre, en slags bavnere, hvormed man kunne alarmere naboanlægget og kystmiliten. Også civilbefolkningen ved kysterne over det ganske land fik krigen at mærke, ikke blot i form af eventuelle fjendtlige angreb. I 1808 blev der påbudt mørklægning ved alle danske kyster; man måtte ikke have lys om aftenen og natten i vinduer, der vendte mod strandkanten. Havde man det alligevel, skulle man i hvert fald have skodder eller forhæng for vinduerne. Også landets fyr blev slukkede for at hindre britiske skibe i at tage landkending under sejlads i dansk-norske farvande.

Der var altså tale om en meget omfattende og meget bekostelig udbygning af det danske kystforsvar. Denne udbygning var sket trinvis, og i 1810 fandt man, at det nu var nødvendigt at få et samlet og fuldstændigt overblik over situationen. Hvor mange batterier og forsvarsanlæg havde man egentlig ved kysterne i Danmark, i hvilken tilstand befandt de sig, hvordan var bevæbningen, mandskabets antal osv. Man fandt den rette mand til at tilvejebringe en sådan oversigt.

Johan Christian Stabell

Johan Christian Stabell (1774-1831) gjorde tjeneste på De Dansk Vestindiske Øer, hvor han faldt i engelsk krigsfangenskab, da øerne i 1807 blev besat af englænderne. I 1809 kom han tilbage til Danmark, sandsynligvis efter en officersudveksling, og i 1810 gjorde han tjeneste som højstkommanderende artilleriofficer i Nørrejylland. Det var i denne egenskab, han foretog en inspektionsrejse langs den jyske kyst og afgav rapport om forholdene.

Stabells rapport giver en beskrivelse af de kystbatterier og bevægelige batterier, som lå på den jyske øst- og vestkyst, altså

fra Fredericia til Skagen langs østkysten og derfra til Ribe langs vestkysten. Stabells rapport omfatter således hele Nørrejylland. For hvert batteri angives, hvor mange kanoner der var, vægten af kugler de kunne skyde med, deres lavetter eller affutager, mandskabet som besatte batteriet, hvor megen ammunition der fandtes, hvor den blev opbevaret og endelig en kort karakteristik af den tilstand, som skytset og lavetterne befandt sig i. Heraf kan man se, at en del af materiellet var ret ubrugeligt og elendigt. Bestykningen bar præg af, at alt materiel måtte bringes til anvendelse; der var tale om en nødsituation. En gennemgående bemærkning i Stabells rapport er da også ordene om, at "Ovn til gloende kugler forefindes ikke". En sådan kunne ellers være nok så vigtig, når man skulle beskyde skibe. Ganske vist kunne kanonerne på land hamle op med skibskanoner i forholdet 1:20, og ganske vist havde de typisk forekommende 12- og 18-pundige kanoner en skudlængde på omkring 2 km, men kunne alt andet lige gøre mere skade, hvis de ud over at slå hul også kunne stikke et skib i brand, sårbare som tidens skibe var over for ild. Men sådanne herligheder forefandt sig sjældent.

Ikke desto mindre er Stabells rapport vigtig, fordi den giver et detaljeret øjebliksbillede af forholdene ved den nørrejyske kyst i 1810, efter at hele kystforsvaret var blevet revideret. Og samtidig giver Stabells rapport et indtryk af de store anstrengelser, man gjorde sig for at imødegå engelske angreb fra søsiden. Som det er blevet bemærket: Der er ikke blevet gjort så store foranstaltninger i Nørrejylland til at imødegå et angreb fra søsiden, før den tyske besættelsesmagt 1940-1945 befæstede den jyske vestkyst. Begge gange skete det for at imødegå angreb fra engelsk side, men dog med mildest talt vidt forskellige forudsætninger.

Rapport over de forskellige Kyst og bevægelige Batterier

Fra den 6. juli til den 27. august 1810 gennemførte Johan Christian Stabell sin kystdefensionsinspektionsrejse. Derefter udarbejdede han sin rapport, hvilket skete i Randers, og forsynede den med følgende kunstfærdigt opsatte fortale:

"Rapport over de forskellige Kyst og bevægelige Batterier fra Fridericia til Skagen og derfra til Ribe i den Orden de vare placerede fra den 6te Juli til 27de August, af hvilke Kalibre de bestaae, deres Affuitage, hvorledes de vare besatte, hvor megen Ammunition, dens Opbevarelse og endelig korteligen anført i hvilken Tilstand Skydset selv med dets Affuitage mv.

Randers den 17. September 1810.

Allerunderdanigst

Stabell."

I det følgende skal vi så besøge de for Østjysk Hjemstavns relevante anlæg med Stabells beskrivelser og fine "Crogui'er" eller skitser af de enkelte anlæg, idet pladsen her dog ikke tillader at inddrage den stærkt befæstede Samsø. Ligeledes skal det nævnes, at eftersom anlæggene ved fjordmundingerne netop var etablerede med henblik på at beherske disse, bevæger vi os en smule nord og syd for Østjysk Hjemstavns område, idet der også redegøres for anlæggene henholdsvis umiddelbart nord for Randers Fjord og umiddelbart syd for Horsens Fjord. Vi bevæger os fra nord mod syd. Billedteksterne i kursiv er Stabells egne ord, mens Stabells efterfølgende noget skematiske beskrivelse i hovedsagen er omskrevet til nudansk, men, ligeledes i hovedsagen, med nutidsformen bibeholdt.

Croqui af Batteriet ved Vasehusene

Foto: Magne Lund.

Batteriet er anlagt år 1801 efter anvisning af Oberst von Czernickow for at forsvare indløbet til Randers Fjord. Batteriet er i ryggen lukket med en palisadering af 234 palisader og en barriereport. Det er monteret med 1 stk. 18 pundig kanon på høj affutage (let lavet, 2 hjul) og med 5 stk. 10 pundige kanoner på raparter (kraftige lavetter, 4 hjul). Ammunitionen gemmes i et hus af mur og bindingsværk, 16 fod langt, 14 fod bredt, 7 fod højt til loftet, med tegltag. Vagten holdes i et af Vasehusene. Besætningen ligger dels i disse, dels i de andre nærmeste huse. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

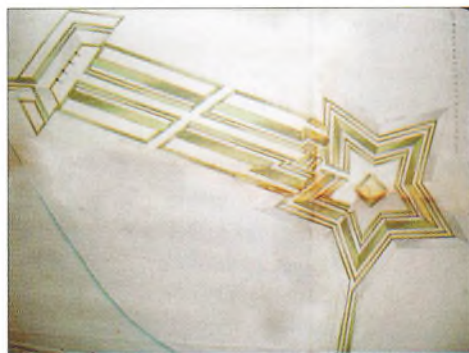
I nærheden af dette batteri ligger et pakhus, som tilhører ejeren af Sødringholm, men er lejet af kongen, dels til kornmagasin, dels til kaserne for roflotillens mandskab. Det er af mur og bindingsværk, med stråtag, 120 fod langt, 25 fod bredt, 2 etager højt, tilsammen 18 fod højt.

Croqui af et Epaulement for Cavallerie ved Vasehusene

Foto: Magne Lund.

Epaulement (dvs. et brystværn bestående af opkastet jord) etableret i nærheden af batteriet ved Vasehusene, anlagt år 1801 efter Oberst Czernickows angivelse.

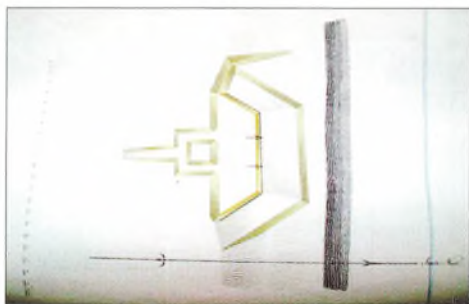

Croqui af Skandsen og Søbatteriet ved Udbyehøj

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 efter Oberst von Czernickows angivelse til forsvar for Randers Fjord. Værkerne er hegnede med et rækværk i palisader, men stormpæle, barriereporte og broer forfindes ikke. Søbatteriet er monteret med 4 stk. 10 pundige kanoner på

rapporter, skansen har ingen kanoner. Ammunitionen gemmes i blokhuset i skansen, skønt dette ellers er bestemt til at forsvare sig mod angribende infanteri. Blokhuset består af to etager, og er tækket med tagsten. Vagten holdes hos oldermanden for færgefolkene. Besætningen ligger i de nærmeste byer og gårde. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af det vestre Batterie ved Treaa Mølle

Foto: Magne Lund.

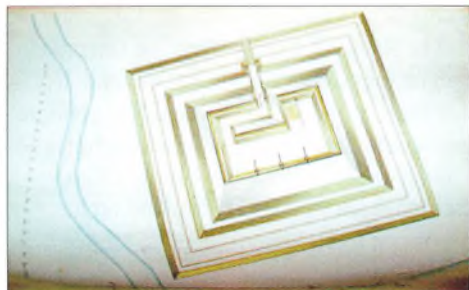
Anlagt år 1810 under opsyn af Kaptajn von Prangen til forsvar for jagede skibe (dvs. af ro- eller kanonbådsflotillen, kaperskuder eller civile fartøjer). Batteriet er åbent i ryggen. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 18 pundige kanoner. Ammunitionen gemmes dels på batteriet i en kasse, dels i ammunitionshuset ved det østre batteri. Vagten holdes ved det østre batteri. Besætningen ligger i det ved det østre batteri omtalte hus. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af det østre Batterie ved Treaa Mølle

Foto: Magne Lund.

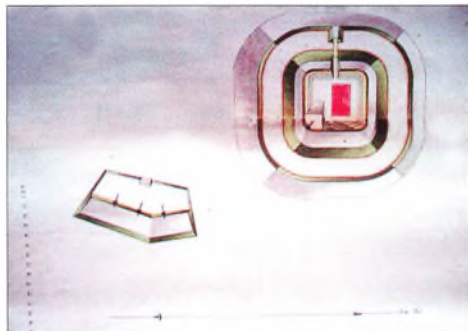
Anlagt år 1810 under opsyn af Kaptajn von Prangen til forsvar for jagede skibe. Batteriet er åbent i ryggen. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i et hus af brædder med tegltag bag ved batteriet. Vagten holdes i det i næste afsnit omtalte hus. Besætningen ligger i en umiddelbart vest for batteriet liggende bygning af kampestensgrundmur med stråtag, 81 fod lang, 20 fod bred, 6 fod høj under loftet. Bygningen tilhører Kammerråd Lassen på Meilgaard, men er under krigen overladt til Hans Majestæts tjeneste, og for kongelig regning istandsat. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui over Redouten ved Gierild

Foto: Magne Lund.

Redouten (et i princippet firesidet voldsystem omgivet af en tør voldgrav) er anlagt år 1810 under opsyn af Kaptajn von Prangen for at forsvare det tilflugtssted, jagede skibe kunne finde i bugten ved Gjerrild. Palisader eller stormpæle forefindes ikke. Indgangen er lukket med en barriereport, og over graven findes en løst liggende træbro. Redouten er monteret med 3 stk. 24 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i et bræddehus med tegltag, liggende i redouten. Vagten holdes i en barak af bindingsværk med klinede vægge og stråtag, beliggende omtrent 300 alen nord for redouten, 44 fod lang, 14 fod bred, 7 fod høj under bjælkerne. Besætningen ligger i samme barak. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

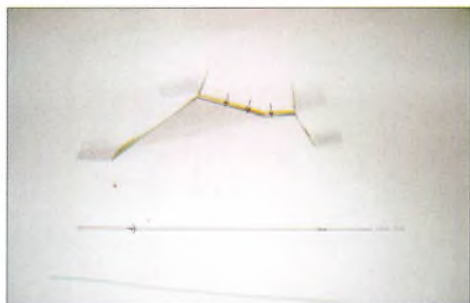

Croqui af det nordre Batterie ved Grenaae og en derved liggende Redoute

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1812 under opsyn af Kaptajn von Caroc til forsvar af byens havn og red. Batteriet er åbent i ryggen, men indhegnet med et rækværk. Indgangen til redouten er lukket med en barriereport, over graven en bro til at trække tilbage. Palisader og stormpæle forefindes ikke. Batteriet er monteret med 3 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Redouten har en 4 pundig kanon på voldlavet. Ammunitionen gemmes dels i en kasse på batteriet, dels i et hvælv og ikke bombefrit krudtmagasin i redouten, 21 fod langt, 9 fod bredt, 8 fod højt, bygget af pisee (murværk af stampet ler eller kalk). Halvdelen af pladsen i det lille magasin er bestemt til rofotillens ammunition. Vagten holdes i den i næste sætning anførte kaserne. Besætningen, artilleristerne og den kommanderende officer ligger i en vest for redouten opført kaserne af pisee, med tegltag, 84 fod lang, 18 fod bred, 8 fod høj under loftet, hvilken også i nødsfald kan optage et Infanteriepiquet (forpostkompagni). Dette ligger ellers i Grenaa og de nærmeste landsbyer.

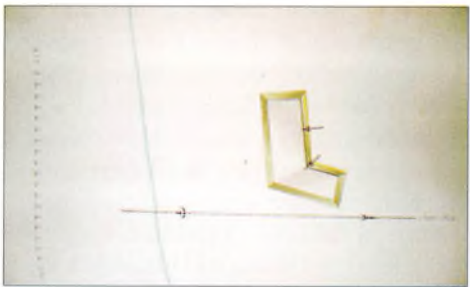
I Grenaa er desuden stationeret 2 stk. 3 pundige kanoner på feltaffutager, forspændt med heste som tilhører kongen.

Croqui af det søndre Batterie ved Grenaae

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1812 under opsyn af Kaptajn Caroc til forsvar for stedets havn og red. Batteriet er åbent i ryggen. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 3 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes dels i en kasse ved batteriet, dels i magasinet ved det nordre batteri. Vagten holdes i kasernen ved det nordre batteri, hvortil haves "Communication" over åen eller havnen ved en flydebro, som trækkes frem og tilbage. Besætningen ligger i bemeldte kaserne. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

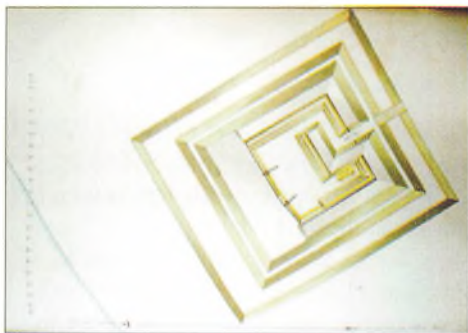

Croqui af batteriet østen for Havmøllen

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1810 under opsyn af Kaptajn von

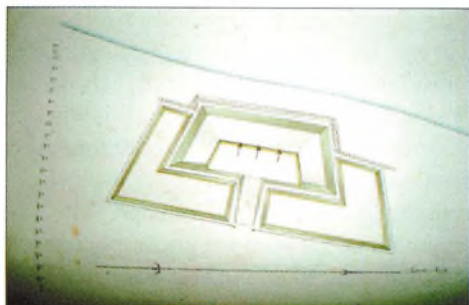
Prangen til forsvar for jagede skibe. Batteriet er åbent i ryggen. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i en kasse. Vagten holdes i Havmøllen. Besætningen ligger i Havmøllen og de nærmeste byer. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af Redouten vesten for Havmøllen

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1810 under opsyn af Kaptajn von Prangen til forsvar for jagede skibe. Palisader eller stormpæle forefindes ikke. Indgangen er lukket med en barriereport, over graven en løstliggende træbro. Redouten er monteret med 2 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i et bræddehus med tegltag i redouten, 16 fod langt, 9 fod bredt, 7 fod højt indtil taget. Vagten holdes i Havmøllen. Besætningen ligger i Havmøllen og de nærmeste byer. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

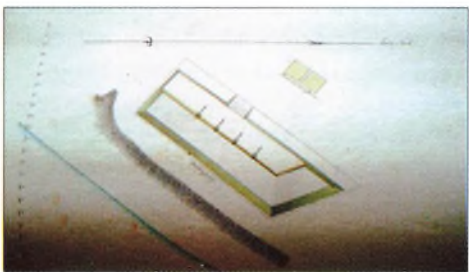

Croqui af Ebeltoft Batterie

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 under opsyn af Major von Bretteville af Vejkorpsset til forsvar af byens havn eller red. Palisader og stormpæle forefindes ikke. Batteriet er åbent i ryggen, men indhegnet dels med stakit, hvori findes en port, dels med rækværk af stolper og brædder. Batteriet er monteret med 3 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i kasser på batteriet. Vagten holdes i byen. Besætningen består af byens borgervæbning. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Ved Elsegaard på Helgenæs findes en 2 pundig kanon, som i fornødent tilfælde bespændes med bønderheste for at bruges hist og her på kysten af denne landtange.

Croqui af Meilgades Batterie ved Aarhus

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 efter anvisning af Oberst

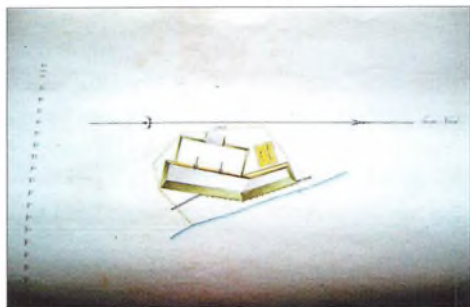
von Czernickow for at forsvare Aarhus Bys havn og red. Batteriet er åbent og uden grav, men indhegnet dels med stakit, dels med rækværk. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Batteriet er monteret med 4 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i to små bræddeskure, som tilhører byen, bag batteriet. Reserveammunitionen opbevares i et ligeledes byen tilhørende grundmuret krudttårn uden for Aarhus, 13 alen langt, 5 alen bredt, 4½ alen højt. Vagten holdes i byens vagtbygning. Besætningen er af byens borgervæbning. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af St. Olufs Batterie ved Aarhus

Foto: Magne Lund.

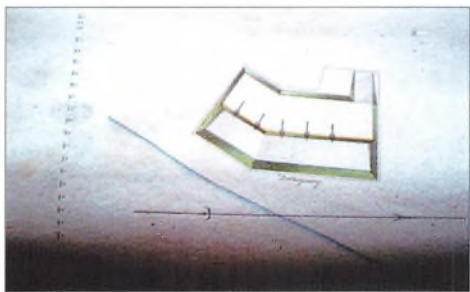
Anlagt år 1801 efter anvisning af Oberst von Czernickow til forsvar for byens havn og red. Batteriet er åbent og uden grav. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 12 pundige kanoner på skibsraperter. Ammunitionen gemmes til dels i et lille bræddeskur, byen tilhørende, bag batteriet, mens den større beholdning opbevares i byens krudttårn. Vagten holdes i byens vagtbygning. Besætningen er byens borgervæbning. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af Tangbatteriet i Aarhus

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1802 efter anvisning af Oberst von Czernickow til forsvar for byens havn. Batteriet er åbent i ryggen, men indhegnet med et stakitværk. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 12 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i et lille bræddeskur, byen tilhørende, mens den større beholdning gemmes i byens krudttårne. Vagten holdes i byens vagtbygninger. Besætningen, som er af borgervæbningen, ligger i byen. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

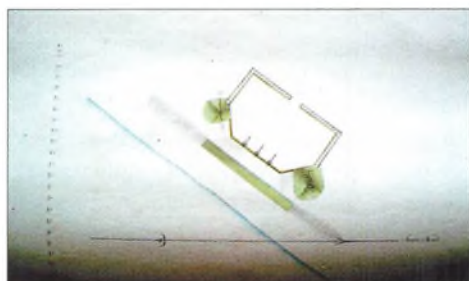

Croqui af Mindebatteriet ved Aarhus

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 efter anvisning af Oberst

von Czernickow til forsvar for byens havn og red. Batteriet er åbent og uden grav, men indhegnet dels med stakit, dels med rækværk af pæle og brædder. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 5 stk. 18 pundige kanoner på høj affutage. Ammunitionen gemmes i et bræddeskur bag ved batteriet, tilhørende Hr. Justitsråd og Borgmester Hviid. Vagten holdes i byens vagtbygninger. Besætningen er af byens borgervæbning. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

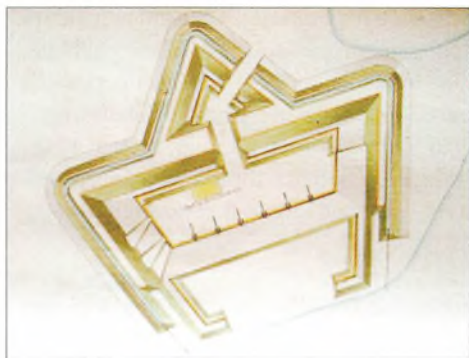

Croqui af Batteriet ved Norsminde

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1808 under opsyn af Oberst von Kyhle til forsvar for den der værende havn. Batteriet er i ryggen blot indhegnet med et jorddige. Palisader, stormpæle, barriereport og broer forefindes ikke. Det er monteret med 2 stk. 12 pundige kanoner på voldraperter og 1 stk. 9 pundig på voldlavet. Ammunitionen gemmes i en bræddeklædt jordhytte på batteriet. Vagten holdes i en jordhytte på batteriet. Besætningen ligger i de nærmeste byer. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

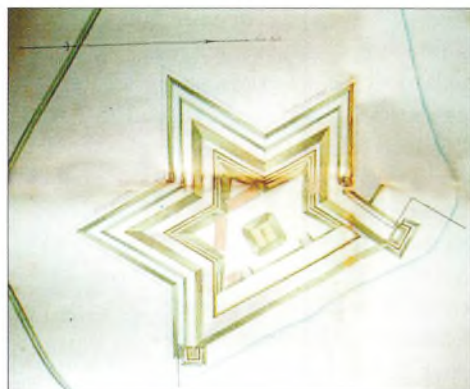
I nærheden heraf, ved Kyssing, er uden 2 stk. 4 pundige kanoner stationeret, bespændte med heste som tilhører kongen.

Croqui af Redouten paa Hesteodde

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 efter anvisning af Oberst von Czernickow for at forsvare indløbet mellem Hjarnø og Hesteodde til Horsens Fjord. Graven er på begge fløjene sluttet an til farvandet formedelst 89 palisader. Indgangen til redouten er lukket med en barriereport, over graven en dæmning. Hele værket er indhegnet med et rækværk. Redouten er monteret med 6 stk. 6 pundige kanoner på voldavetter. Ammunitionen gemmes i en afdeling af et i redouten opført hus af brædder med tegltag, 20 fod langt, 10 fod bredt, 7 fod højt under loftet. Vagten holdes i samme hus. Besætningen ligger i de nærmeste byer. Dog er udenfor redouten, for i fornødent tilfælde at optage mandskabet, bygget en stråhytte til omtrent 60 mand, og en mindre til at koge (lave mad) i. Ovn til gloende kugler forefindes ikke.

Croqui af Hundshage Skandse

Foto: Magne Lund.

Anlagt år 1801 efter Oberst von Czernickows angivelse for at forsvare indløbet til Horsens Fjord. Graven er på begge fløje ansluttet til farvandet ved to palisaderinger, bestående af tilsammen 234 palisader. Indgangen er lukket med en barriereport. Broer forefindes ikke. Skansen af "abandonneret" (opgivet); dog holdes i et af husene i skansen en vagt til observation over farvandet. I skansen findes følgende bygninger: Et slags blokhus til forsvar mod infanteri med tag af sten. To bygninger af mur og bindingsværk med tegltag, hver 40 fod lang, 14 fod bred, 7 fod høj under loftet. Et ammunitionshus af grundmur med stentag, 17 fod lang, 10 fod bredt, 6 fod højt under loftet. Et lille bræddehus, brugt til at koge i.

Således vel ankommet til den søndre side af Horsens Fjord og den "abandonnerede" Hundshage Skanse, afsluttes denne del af Johan Christian Stabells rejse. Som det er fremgået, var det ikke lutter fæstninger i tip-top stand, Stabell besøgte. Mangleerne var mangfoldige, og gennemgående var, at der ikke forefandt ovn til gloende kugler.

Var situationen i kystbefæstningerne i 1810 ikke just i top, er der selvsagt endnu

mindre tilbage i dag. I bedste fald spredte og ofte svært genkendelige rester i kulturlandskabet, og ofte ingen spor efter fortidens anstrengelser overhovedet. Bevæger vi os igen fra nord mod syd, er eksempelvis skansen ved færgelejet ved Udbyhøj ganske velbevaret, ligesom Treå Møllebatteri øst for Treå er bevaret. Redouten ved Gjerrild er helt væk, men mindet om skansen der er dog bevaret i navnet Batterivej. Redouten ved Havmølle findes der fortsat rester af, mens der ikke er spor efter anlæggene ved Norsminde, Hesteodde og Hundshage. Øvrige anlæg kan være vanskelige at identificere som anlæg fra Englandskrigen, idet disse kan være inddraget i etableringen af nyere anlæg, fx i forbindelse med Tre Års Krigen eller Den første slegsvigske Krig 1848-1851. Atter andre ligger nu under byhuse, mens fx Hesteodde er blevet overpløjet, og Hundshage er skyllet bort af havet.

Ovn til gloende kugler forefindes ikke

Af de mange anlæg er altså i dag i bedste fald kun ruiner tilbage. Det gælder også de steder, hvor anlæggene først har fået lov at stå upåagtede, hvilket i mange tilfælde har reddet dem, for derpå at blive genopdaget og taget hånd om, så man i dag kan søge anlæggene i landskabet, fra lave pukler i terrænet til genkendelige strukturer, grave og voldanlæg. Skønt Stabells rapport i mangt og meget afslørede en kystbefæstning, som lod meget tilbage at ønske med bemærkningen "Ovn til gloende kugler forefindes ikke" som et gennemgående mantra, så var der dog tale om et uhyre omfattende forsvarssystem, hvis opbygning både blev gjort efter bedste evne, og hvis etablering kostede store anstrengelser i en tid, endnu en, hvor landet standede i våde. I adskillige tilfælde, ved adskillige træfninger, landgangsforsøg primært i form af "raids" og ved artilleridueller med

fjendtlige flådefartøjer, viste anlæggene fra Englandskrigenes tid sig effektive, selv de mest beskedne af disse. Set i det perspektiv levede de forsvarsanlæg, som Johan Christian Stabell inspicerede i sommeren 1810, til fulde op til deres formål. Også selv om oven til gloende kugler ikke forefandt.

* Året 2007 er således et jubilæumsår, og da Englandskrigen varede frem til 1814, er det rimeligt sikkert at forudsæ, at der såvel i 2007 som i de kommende år vil fremkomme både bøger og begivenheder, som markerer de forskellige kernepunkter i perioden. I København tog man fat med konferencer og events i 2007, og bl.a. med udgivelse af pragtværket om Københavns bombardement (Henningsen 2007). I Region Nordjylland har man taget initiativ til et stort fællesprojekt med deltagelse fra Historiestudiet ved Aalborg Universitet, museer og arkiver i regionen samt de amtshistoriske selskaber i denne (Olsen 2005); tanken med projektet er en omfattende formidling af regionens centrale position i tiden og begivenhederne 1801-1814, formidlet i udstillinger og bogform.

Som det vil fremgå, er det centrale kilde-materiale i herværende artikel Stabells rapport af 1810. Denne rapport har ikke tidligere påkaldt sig særlig opmærksomhed, når bortses fra enkelte tilfælde (fx Martensen-Larsen 1987), der anvender elementer af rapporten. Der er således tale om et i vid udstrækning overset centralt dokument, som giver en glimrende øjenvidne- og øjebliksskildring af situationen i og ved batterierne på den jyske kyst i sommeren 1810. I herværende artikel er blot medtaget omtale af batterierne på den del af den østjyske kyst, som dækkes af Østjysk Hjemstavn. Anlæggene på Samsø er ikke medtaget, idet disse var så omfattende, at de bør præsenteres separat, og desuden ville sprænge rammene for en artikel. Endvidere skal det understreges, at der til hvert enkelt anlæg knytter sig yderligere oplysninger og en stor mængde dokumenter, i form af ind- og udgående korrespondance, forholdsordrer, opgørelser, redegørelser for træfninger med fjendtlige flådefartøjer m.m.m. Heller ikke disse kilder er inddraget i herværende arbejde; pladsen tillader det ikke. Herværende artikel tager således blot sigte på at klarlægge, hvad det var, Stabell fandt på sin rejse i det østjyske i sommeren 1810. En nærmere

redegørelse for såvel Samsøanlæggene som for de enkelte anlægs historie og aktiviteter, før og efter Stabells rapport, må således vente til en anden god gang.

Det er mig magtpåliggende her på det hjerteligste at takke Magne Lund, Smørum, for det kolossale arbejde han har udført i Rigsarkivet i forbindelse med at fremdrage og bearbejde materialet, ikke blot fra Stabells rapport, men også de øvrige kildegrupper i forbindelse med de enkelte batterier. Desuden skal Magne Lund takkes for den gennemgribende fotografering, som han har optaget af en stor del af materialet, og som viderebringes i bl.a. herværende artikel.

Upubliceret kildemateriale

Rigsarkivet, København

Arkiv nr. 230-104. Forsvarets Arkiv, Artilleriets Chefarkiver, General H. W. von Huth. Pakke nr. 27a, Stabells Rapport.

Litteratur

Bjørn, Claus: Fra reaktion til grundlov – 1800-1850. Gyldendal og Politikens Danmarks-historie bd. 10, 1990.

Bloksgaard, Anders: Statsautoriseret sørøveri i Vendsyssel. I: Vendsyssel Årbog 2000, s. 7-18.

Eriksen, Egon, Ole L. Frantzen: Dansk artilleri i Napoleonstiden, 1988.

Feldbæk, Ole: Tiden 1730-1814. Gyldendals Danmarkshistorie bd. 4, 1982.

Frantzen, Ole L.: Dansk landartilleri 1400-2000, 1997.

Frantzen, Ole L., Michael H. Mortensen, Niels M. Probst, Sven E. Thiede: Dansk søartilleri 1400-2000, 1999.

Henningsen, Peter (red.): København 1807, 2007.

Martensen-Larsen, Florian: Brød til Norge, 1987.

Nielsen, Henrik Gjøde: Hals Skanse, 2001.

Nielsen, Henrik Gjøde: Krigens kyster. I: Havets Nordjylland, 2002, s. 44-57.

Olsen, Peter Ussing: Nordjylland under Englandskrigen 1807-14 – et fællesprojekt. I: Journalen, nr. 3, 2005, s. 24-29.

Wolter, Hans Christian, Helge Scheunchen, Ole L. Frantzen, Christian Würdler Hansen: Den danske hær i Napoleonstiden 1801-1814, 1991.

Litteratur om Østjylland siden sidst

Af Lars Otto Kristensen

For en gangs skyld kniber det med nye herregårdsbøger fra ØHs område. Efter den enorme indsats Jyllands Herregårdsmuseum på Gammel Estrup lavede i jubilæumsåret i 2005, er aktiviteterne for en tid koncentreret om haven og bygningen, hvor de store og små undere sker med jævne mellemrum.

Men bare vent. Nu er Dansk Center for Herregårdsforskning kommet i god gænge derude og har allerede udsendt sine første publikationer – bare ikke specielt om Østjylland.

I marts døde Elizabeth Gräfin zu Stolberg-Stolberg, f. komtesse Scheel-Plessen fra Fussingø, 87 år gammel. Det er ikke her stedet at gentage historien om den uret, familien Scheel-Plessen følte, da Fussingø efter mere end 400 år i slægtens eje blev konfiskeret som "tysk ejendom" i 1945. Elisabeth Stolberg-Stolberg havde mange venner i Danmark og var allermost stolt af at være æresmedlem af Fussingø-Gruppen, der stod for utallige arrangementer i og omkring hovedbygningen. Hun følte sig så stærkt knyttet til familiegodset, at hun ønskede at blive begravet på Aalum Kirkegaard i stedet for i familiegravstedet i Altenkrempe i Holsten.

Om sin mor har Marie-Elisabeth zu Stolberg skrevet bogen "Meine Mut-

ter Elisabeth zu Stolberg" (Eutin, 2001, genoptrykt 2005). Den handler ikke blot om moderen, men om hele den holstenskdanske slægt (Scheel)-Plessen.

Herregården Lundbæk ligger ikke i Østjylland, men ved Nibe. I bogen "Lundbæk – fra herregård til Landbrugsskole" af Niels Quist-Jensen m.fl. (Forlaget Nordpress, 2006) er der en grundig redegørelse for sammenhængen mellem slægterne Gyldenkrone fra Vilhelmsborg og Juul-Rysensteen. Den er bl.a. skrevet af lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen, der i dag bor på en gård i Hørsholm, hvor han har gjort en imponerende indsats for at gensamle slægtens minder og ordne Juul-ernes og Gyldenkronernes gravsteder. Den sidste højre-trafikminister (1900-1901), lensbaron Christian Adrian Juul-Rysensteen til Lundbæk, boede på Mundelstrupgaard for lettere at kunne passe sit politiske arbejde i København. Det var en af hans døtre, der giftede sig med den sidste Gyldenkrone på Vilhelmsborg, hvormed navnene Gyldenkrone og Rysensteen blev forenet.

Den nye overklasse

Den gamle arvelige overklasse udspillede sin politiske rolle senest med udgangen af 1. verdenskrig, i Danmark reelt 100 år tidligere, i England noget senere.

Med industrialiseringen blev den gamle overklasses økonomiske husmænd sammenlignet med industriens og handelens folk.

Jeg fik sidste år lige akkurat nævnt Søren Elmoses "Giganten. Fra Salling til Dansk Supermarked" (Jyllands-Postens Forlag, okt. 2006).

Herman Salling, der døde d. 8. maj 2006, udviklede sin fars, Ferdinand Sallings, forretning til Dansk Supermarked ved brug af gammeldags godt købmandskab. Rigtig gang i udviklingen kom der, da et håndslag mellem Herman Salling og skibsreder A. P. Møller cementerede en alliance.

"Der skal være en mand på gården", sagde industri- og landmanden Flemming Juncker, også en mand af sund jysk fornuft. Herman Salling kom næsten til det sidste dagligt i sine forretninger og holdt de legendariske lørdagsmøder med lederne, for når folkene skulle arbejde om lørdagen, skulle lederne ikke holde fri.

Teorier var ikke det, der prægede købmandens forretninger, heller ikke milliondyre "brands". Navnet Føtex er såmænd bare en sammentrækning af "Fødevarer og Textiler" og Bilka af "Billiges Kaufhaus"! I Dansk Supermarked kunne og kan en flaskedreng ende som butikschef gennem praksisnær uddannelse og DSs flaskedreng er velsete på handelsskolerne, for de passer deres ting – uanset etnisk baggrund.

Man sagde, at den gamle herre kunne være hård, men den, der jævnlige gik en tur gennem Stormagasinet Salling, så nu betydelig flere "gamle medarbejdere" end normalt i forretningslivet. Herman Salling passede sin forretning og havde ingen ambitioner om at være kulturpersonlighed. Hans yndlingslæsning skal have været varehuskataloger, og så var han god til mausel og var en flittig kirkegænger.

Århus Havn

Det var kombinationen mellem en god naturlig havn og den jyske længdebane, der gjorde Århus til "Jyllands Hovedstad", da Jylland havde mistet adgangen til havnen i Hamborg efter katastrofen i 1864. Århus Havn har udgivet "Liniefarten på Århus Havn. I superligaen som international basishavn", skrevet af direktør Poul Stenbøg. Den, der har læst bogen, ved, hvad en "international basishavn" og "liniefart" er. 65 % af dansk containertrafik går nu over Århus Havn. Bogens første 20 sider er en gennemgang af havnens udvikling fra vikingetiden, til udviklingen tog voldsom fart fra 1950'erne. De sidste 40 sider beskriver "vor tid", der for alvor begyndte, da A. P. Møller i 1956 bad de unge shippingfolk i Århus "gribe chancen".

Århus Byhistoriske Fond

Århus Byhistoriske Fond, der har til huse på Bymuseet, har med legendarisk flid siden stiftelsen i 1956 udgivet mere end 100 bøger. Det sidste år er det blevet til fem.

Den største er "Århusbugten. Natur og mennesker", red. Af Henrik Fode. Århusbugten går fra Sletterhage til Norsminde. Fritidssejlere har der altid været, men i 1933 fik Århus sin første egentlige lystbådehavn. Det er blevet til 8-10 stykker langs bugten, og nu hedder de marinaer. Til gen-

gæld er erhvervsfiskeriet næsten forsvundet. ”Bugten fik åndenød”, men den har fået vejret igen. Afsnittet med kort går fra 1770 til i dag. Når man ”flyttede på landet” var det endnu i trediveerne ikke længere end til ”Fedet”, Vejlbj Fed. Mon ikke bilen, der for alvor kom til menigmand i 1960erne, har betydet en langt større omvæltning i vor tid end computeren? Et par billeder af udsigten fra Kalø til Studstrup og omvendt er sjove modsætninger. På det ene ser man intet nyt, på det andet ser man kun nyt. Man kunne have fredet bugten ihjel, men understreger Studstrupværket ikke på en smuk måde landskabet? I et land med 150 mennesker pr. kvadratkilometer har vi jo ikke megen natur. Vi har forskellige grader af kulturlandskab, og det er, hvad bogen fortæller – også i afsnittene om dyre- og planteliv både over og under overfladen.

”Med båd til skoven” fortæller om de store og små skibsruter, der især om sommeren bragte folk til kysttraktørstederne. Ørnereden var et af dem. Også de er afløst af bilerne. Der er 178 illustrationer, mere end en pr. side. De allerfleste er nye eller ikke offentliggjort før.

Ligesom ”Føtex” og ”Bilka” er jordnære sammentrækninger, er ”JORTON” en sammentrækning af ”Jord & Beton” eller for at få det hele med ”Jord- og Betonarbejdernes Cooperative Forretning”. Den blev grundlagt i 1932 og fejrede sit jubilæum i 2007 med en bog af Henrik Fode: ”JORTON 1932-2007 – 75 år i byggebranchen”. Det er blevet en landsdækkende byggevirksomhed med en årsomsætning på nærved en milliard kroner med rod i kooperationen og hovedsæde i Århus. Man er altså ikke, som kooperationens virksomheder ofte var, afhængig af lokale enkeltkunder.

”Århus i øjet/Focus on Århus” af Jens Dalsgård, red. af Henrik Fode, er noget så moderne som en tosproget billedbog med

nye billeder. Lad os tage afsnittene på hvert sprog hver anden gang: Forord, Introduction, Den Indre By, The Old Town, Uden for Bykernen, The Ring Road Quarters, Århus Havn, The forests around Aarhus, Moesgaard Museum og Festivalernes by.

Den er lige gaven til udenlandske gæster.

Klassikeren i beskrivelsen af det juridiske liv i Århus i mellemkrigsårene er naturligtvis Huno v. Holsteins ”Dømmer ikke” fra 1973. Den var et pragteksempel på princippet ”humoristisk sans skader ikke”. ”Jurist i tiden – set fra Juridisk Forening i Århus” er et jubilæumsskrift til Juridisk Forenings 100-års jubilæum i 2006 (foreningen er grundlagt samme år, som det nye tinghus i Vester Allé blev taget i brug), skrevet af Henrik Fode. Det var nogle af byens juridiske sværvægttere, der indbød til stiftende møde på Hotel Royal. Der var på det tidspunkt 53 sagførere i byen. Det var både dommer- og sagførerstanden, der skulle have et forum, hvor de kunne mødes under tvangsfrie former ”uden for skranken om emner af fælles interesse”. Formodentlig var det den kommende retsplejereform (den kom nu først i 1919), der var baggrunden. Da det juridiske fakultet ved Århus

Universitet åbnede i 1936, fik byens juridiske miljø hjemmeavlet tilvækst. I 1938 sad der lokale sagførere i bestyrelsen for 34 af Århus 275 aktieselskaber. Dertil kom retsvæsenets, politiets, amtets og snart også kommunens jurister. I 1980'erne var der seks faglige arrangementer om året med titler som "Vidnebeviset", "Produktansvar" og i 1988 det forudgribende "Politiets bekæmpelse af terrorisme". I jubilæumsåret var der 276 advokatbestillinger i 8000 Århus C og de store advokatfirmaer, der har afløst enkeltmandsforretningerne, er ikke længere lokale.

"Retten på bakken – Ting- og Arresthuset i Århus gennem 100 år" af Henrik Fode fortæller om juristerne fælles arbejdsplads. Huset blev bygget flot og repræsentativt i håb om at lokke landsretten til Århus. Samtidig fik byen ny arrest i stedet for den gamle, der boede i rådhuset (nu kvinde-museet) og var blevet temmelig "utæt"! I 1935-36 var der i alt 928 indsatte, hvoraf 48 var kvinder. I 1940 fik tyskerne rådighed over 15 af cellerne og i 1942 dem alle. I 1945, da de indsatte skiftedes radikalt ud, blev der for alvor pladsmangel. Storstikkerken Grete Bertram blev den mest prominente af de indsatte.

I fire af de fem bøger er mange af billeder af den lokale fotojournalist Tommy Jervidal, der egentlig er uddannet klassisk guitarist!

Jazzbar Bent J.

Da studenterhuset blev bygget i 1963/64, blev Bent Jensen i mange år fast inventar (bag bardisken!) i Studenterbaren. Det varede til 1973, hvor han blev selvstændig i Nørregade 66. De færreste af os unge studenter vidste, at han tillige var en af Danmarks største jazzkendere. "Århus ville ikke være det samme uden Bent J", skriver borgmesteren i forordet til "Livet på Jazz-

bar Bent J. – så vidt jeg husker..." af Jørn Okbo, en af stamkunderne. Derefter endnu et forord af rådmand Flemming Knudsen. Det er nu ellers ikke jazzinteressen i klassisk forstand, der har præget de kommunale kulturbevillinger, men langt mere den intellektuelle jazz, der trives i musikhuset, fordi man har en ide om, at folk "skal have noget til hovedet". Jazzen hos Bent J. har levet fra hånden i munden på skiftende økonomisk velvilje og fx på mandagskoncerter, "hvor musikerne som regel ikke har noget at lave og er til at få for penge". Bent Js egne rugbrødsmadder og beskedne livsførelse er finansieret af fortjenesten på øllerne.

For den, der ikke har megen forstand på jazz, men har læst jazzbaronen Timme Rosenkrantz's bøger, bliver det endnu engang klart, at rigtig jazz bedst trives sammen med bajere og smøger og livlig humoristisk sans. Mange af de originale skikkelser, man kender fra byen, opdager man først, hvad hedder, når man ser bogens talrige illustrationer fra et fandenivoldsk anarkistisk sted, der overlever i strid med alle økonomiske naturlove.

Alt kan intellektualiseres, analyseres og teoretiseres – også jazzmusik. Det undgår Jørgen Okbo.

Og så til sundheden

Idrætten var vel oprindelig leg og for sjov.

Også den kan intellektualiseres, analyseres og teoretiseres, og det er den sandelig blevet i "Århus som idrætslandskab – topografiske fortællinger og analyser", redigeret af Signe Agergaard og Niels Kayser Nielsen. En "antologi, der inviterer læseren på en tur gennem byen som bevægelsesrum". På dansk betyder det, at bogen er en gennemgang af de steder, hvor man har dyrket idræt. (Århus Universitetsforlag, 242 s.).

Vi har legetøjsforskere, kønsforskere, kvindeforskere, mandeforskere, idrætsforskere ..., ethvert ord kan sættes sammen med -forsker.

Det er ikke lige den bog, miniputterne begynder med, men trods det stud. mag. ske sprog er bogen faktisk læselig. Fx er der en letlæst og fornøjelig gennemgang af badekulturens historie i afsnittet "Den Permanente i forandring" – også selvom samme badeanstalt fremstår som "et senmoderne og polyfunktionelt rum".

Da gymnasiet endnu var eksklusivt

Lilian Rothaus blev student fra Marselisborg Gymnasium i 1966. Da havde gymnasierne endnu mellem- og realafdelinger, og tre gymnasier var rigeligt til at dække byens behov. Det har hun skrevet "5 Eiffel eller Amor på cykel", en "collage om sidste årgang af den gamle skole. Klip fra Marselisborg Gymnasium 1961-66" om. Man var Des og på efternavn med lærerne, og -sen-navne var ikke helt så fine som andre, syntes i hvert fald rektor Brorson Fich, men Rifbjerg og Benny Andersen var da nået frem til dansktimerne. Selv om nogle af lærerne var venstreorienterede, var der stadig den elite og fornemhed over gymnasiet, der kom af, at kun 4-5 % kom til at gå der. "Ingen håndværker, ingeniør, iværksætter eller virksomhedsleder, om det så var hr. Møller eller Herman Salling, blev nogensinde omtalt med en ærefrygt, der blot nærmede sig den piedestal, kunstnere, digtere og forfattere blev anbragt på". Gymnasiet og universiteterne var en verden lukket om sig selv. Når lærerne var dybt forskellige, var det af den simple grund, at de var suveræne og passede hver deres fag uden indblanding.

Om rektor Bernhard Baunsgaard står der, at han simpelthen ikke passede sit arbejde. Den politiske karriere gik forud.

"Mord, myter og sladder"

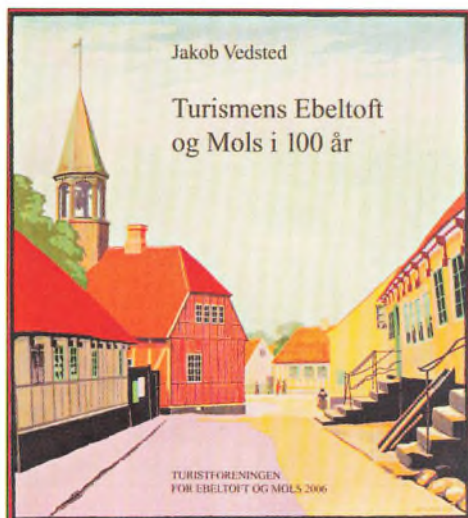
Dette var Jyllands-Postens overskrift til anmeldelsen af Lars Rørbæk og Jørgen Skovsteds "Den usandsynlige morder" om mordet på Marie Lock-Hansen for 40 år siden (Clemens Forlag, 2006). Det er ligesom med mordet på kontorchef Jacobsen på Peter Bangs Vej i København i 1948. Jo længere tid, der går uden opklaring, des flere myter opstår der, og jo flere rygter med tilbagevirkende kraft må afdøde stå model til. Det eneste, man med sikkerhed kan få ud af de 280 sider er, at mordet stadig er en komplet gåde.

Århus by night

"Danskernes egen historie" er en DVD-serie. Der er kommet både en om Århus og en om Østjylland. I 2005 blev serien udvidet med en bog, der hed "Hverdagsliv", som nu er fulgt op med endnu en bog: "Fester og gæster i det 20. århundrede" af Jacob Ludvigsen (Forlaget Substanz, 242 s.). Bogen er en festens kulturhistorie (sange, talerne, maden, drikkevarerne ("den med tyren passer til hyren"), tøjet, vendefester, kaffeslabberadser...) og indeholder et afsnit om de århusianske forlystelsessteder. For nu at begynde fra bunden: Wienerhallen (hvor man en enkelt aften forsøgte sig med dug på bordene, men det var for avanceret), og derefter i tvangfri rækkefølge de øvrige steder med levende musik. De var dybt forskellige både socialt og i spillestil. Det er mere, end man kan sige om de diskoteker, der har afløst dem for de unges vedkommende. De ældre bliver hjemme, man skal vist helt til Damhuskroen i København for at finde "enkeballer".

Djursland

Indtil "almindelige mennesker" fik bil og fik ret til ferie, var turismen begrænset. For 100 år siden lå Ebeltoft langt ude på landet. Der var nogle badehoteller, men

dem var der kun liv i om sommeren, hvor der også var lystture fra Århus Havn til Mols og Ebeltoft. I 1901 kom jernbanen Ebeltoft-Trustrup. Naturligvis var der celebre besøg, Gustav Wied, Frederik VII med høje gemalinde og flådebesøg af fregatten Jylland i 1886, hvor man ikke anede, at den senere ville blive hovedhjørnestenen i byens turisme. Turistforeningen for Ebeltoft og Mols fejrede i 2006 sin 100-årsdag med "Turismens Ebeltoft og Mols i 100 år" af museumsinspektør Jacob Vedsted. En af initiativtagerne til foreningen var den allestedsnærværende Peter Holm fra Århus, Den Gamle Bys grundlægger. I 1935 kom vandrerhjemmet og med bileme fra 1950erne sommerhuse og campingpladser. I 1960 ansattes den første turistchef.

Jeg har egentlig altid ment, at genindførelsen af vægterne i Ebeltoft var en lidt forloren turistattraktion i stil med den lille havfrue, men efter at have læst "Hov vægter – klokken er slagen – om vægterne i Ebeltoft. Ebeltoft Vægterlaug 1966-2006", udgivet af Vægterlauget, har jeg skiftet mening. Dette er ikke mindst sket, efter at jeg har hørt den indlagte CD med 14 numre fra laugets sangskat. Det er en kulturskat, der

er genoptaget, akkurat som dette, at ildsjæle på Sjælland har genoprettet det gamle "8. Regiments Musikkorps", som forlod Århus og flyttede til Roskilde i 1913 og nu spiller fra regimentsmusikkens gamle håndskrevne nodebøger. Museumsinspektør Jacob Vedsted gennemgår vægternes historie, der flyder herligt sammen med politiets og al anden udøvende myndigheds historie, indtil de sidste krampetrækninger i 1920, hvor elektriciteten fjernede deres sidste opgave, at tænde og slukke gaslygterne. Bogens sidste 32 sider indeholder laugets sangskat med et par udenlandske/internationale indslag (man kan jo se i kioskeres avisudvalg om sommeren, hvor tilhørerne kommer fra!). De har garanteret haft det morsomt under indspilningen, og nu de var i gang, fik de også lige "Molboernes Parademarch" med.

Det Historiske Udgiverværksted i Grenaa, der bor hos Grenaa Egnsarkiv, har i 2006-2007 udvist vanlig flid med tre udgivelser:

"Fuglslev. En by og dens historie" af Aksel Rousing

"Fader din – fader min. En gammel krønike fra Djursland af Sigrid Busch-Johansen

"Ålsrode Djursland".

Sidstnævnte bog er en opregning af samtlige ejere af de 17 gårde i Ålsrode. Den første, der nævnes, er fra 1468, og bogen går op til første verdenskrig. Desuden er der afsnit om brandkatastrofer, foreninger, erhvervsvirksomheder, originaler, en folkehøjskole og alt, hvad der ellers hørte til et komplet landbosamfund op til 1960erne.. Illustrationerne er dels nye og dels fra arkivet.

"Fuglslev, en by og dens historie" er igen en af de hæderlige bogtitler, der ikke skal være smart, men helt enkelt fortæller, hvad bogen handler om. Forfatteren, Aksel Rousing, har været formand for

Fader din – Fader min En gammel krønike fra Djursland

af Sigrud Bach-Jacobsen

Det Historiske Udgivningssted
i Grenaa 2006

menighedsrådet og har en særlig interesse for kirken. Heksejægeren Jørgen Arenfeldt (der er stamfader til de nuværende Arenfeldter på Sæbygaard i Vendsyssel), købte i 1690 patronatsretten til kirken, ofrede store summer på den og indrettede familiebegravelse i 1704 (der var ikke plads til flere Arenfeldter i Rosmus Kirke) og redede den dermed. Endelig er der afsnit om skolen, byens gårde, byens huse og endelig nogle retssager.

I 2002 var Annie Bang Sørensen med til at væve et historisk tæppe til Randers 700 års jubilæum. Det blev til endnu et tæppe om mosefolkets virke på det nordlige Djursland udgivet og udført af Stenvad Mosebrugscenters Venneforening. Udgivet af Stenvadcentret 2007. Tæppet – hvorfor ikke kalde det en gobelin? – er ophængt i Mosebrugscentret i Stenvad og indeholder 188 motiver.

Jørgen Wendelboes ”En egnsguide til Helgenæs” (Turbineforlaget 2007) er lige

Nørre Djurs Egnstæppe

af Annie Bang Sørensen

præcis, hvad titlen lover og lige til at have med i lommen, når man er på tur.

”Voldum Egnshistorier” er udgivet af Voldum Lokalforsamling i 2006, det år, hvor det var 250 år siden, at 60 bønder fra Voldumområdet blev dømt for en omfattende arbejdsvægring på Clausholm Gods. Bogen omfatter årene fra 1750 til i dag med personbeskrivelser, egnens foreninger, forretninger, ”væsener” (skattevæsen, skolevæsen osv.) og infrastruktur, i alt 128 sider.

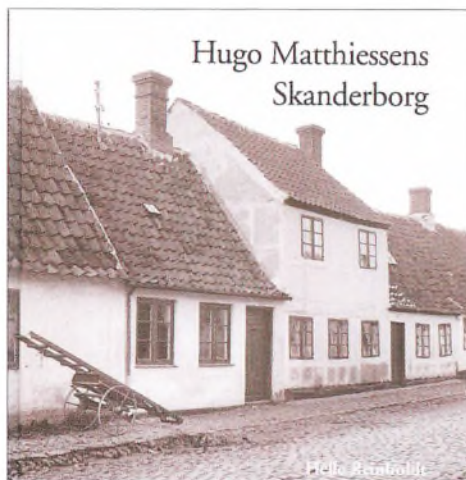
”Syd for Ebeltoft” af Inger Vibeke Storm, illustreret af Kjeld Warthoe, er en lyrisk naturskildring i 37 afsnit, skrevet og tegnet af to, der ”har været dybt forelsket i stedet”.

Erik J. Nielsen fra Billund er født i 1922 som søn af forpagteren på Hjelm. ”Pluk fra mine erindringer. Tilskyndelsen førte til to uddannelser”, fortæller om ungdommen på Djursland, arbejdet som møbelsnedker og senere som lærer og ikke mindst om det ulønnede frivillige arbejde: ”15 år i spejderarbejdet, 30 år som Sudan kredsformand, 15 år som kredsforbundsformand, 16 år i genbrugsarbejde i Folkekirkens Genbrug, 12 år til at støbe lys i Sudanmissionen og 6 år som besøgsven i Røde Kors”.

Syd for Århus

Familien von Holstein-Rathlou har for længst forladt Rathlousdal, men William von Holstein-Rathlou bor i Hou og har i 2006 udsendt sit tredje lokalhistoriske hefte: "Træk fra Hou og Omegn på godt og ondt 1812-2005". 82 små historier er ordnet kronologisk som en slags Hous dagbog. Forpagter på Gersdorffslund, H. F. Ewald, der var chef for landeværnet i 1848-50, havde svært ved at få sit hverv taget alvorligt, da han mønstrede mandskabet ved Gøsmers Kirke, for "flere af hans karle mødte fulde". Da fjenden endelig kom, forløb indkvarteringen dog fredeligt. H. F. Ewald opgav senere landbruget og blev en kendt forfatter af historiske romaner. Byen fik et lille slot i 1884, "Holsatia", enkesæde for Rathlousdal, og her holdt Julie v. Holstein-Rathlou hvert år et jordbærgilde for venner og bekendte. De blev underholdt af Jørgen Justsens 12 mands orkester fra Odder. Holsatia lå, hvor Egmont-Højskolen nu ligger. Det var oprindeligt en del af højskolen, men var dels i dårlig stand og dels uegnet til at indgå i en skole for fysisk handicappede. "Hou har 1300 indbyggere og er stadig i vækst", slutter bogen.

"Klædt på til livet – en krønike om Egont-Højskolen 1956-2006" af Hanne Klitgaard Larsen og "Solidaritet, myndighed og værdighed – et øjebliksbillede" af Michael Pedersen – beskriver ikke en af vore ældste, men derimod en af vore mest specielle højskoler. Det første bind er historien, bl.a. om den første og nok mest kendte forstander, Oluf Lauth, og hans foreløbig fire efterfølgere. I det andet bind lader man en række kendte danskere give deres bud på, hvordan mennesker med handicap kan få en plads i uddannelsessystemet. To af bidragerne er undervisningsminister Bertel Haarder og socialminister Eva Kjer Hansen.

Godt 100 år ældre er Gedved Seminarium, der blev 150 år i 2004 og fejrede det med festskriften: "Gedved Seminarium 150 år, 1854-2004". (Det kom lidt sent i sommeren 2006) af Sune Fredslund Andersen.

I skriftrækken "Hugo Matthiessens Danmark" har lederen af Skanderborg Museum, Helle Reinholdt, udgivet "Hugo Matthiessens Skanderborg, fotograferet 1918". Alle de 38 billeder, Hugo Matthiessen optog, er med i bogen. Hermed omfatter serien, hvis første bind blev udgivet i 1987, foreløbig 15 bind, hvoraf fire (Gretnaa, Århus, Horsens og Skanderborg) er i ØHs område. Når økonomiske bidragsydere melder sig, har vi endnu Ebeltoft til gode. Genkendelsens glæde er for skanderborgenserne større end i de fleste andre byer, for Skanderborgs gamle bymidte er usædvanlig godt bevaret.

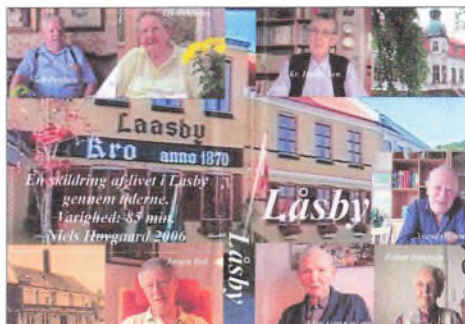
Norsminde Bylaug har vendt hver en sten hjembyen i "Den er her endnu – Isfluglen – i Norsminde. Beretninger fra Kysing og Norsminde" (2007) af Tove Ørgaard og Torben Alrø. Laugets første bog "En isflugl i Norsminde - eller Kysing?: Beretninger fra Kysing og Norsminde i perioden 1930-60" kom i 1997. Man får en klar fornemmelse af, at det har været

sjovt at lave begge bøger! Den nye fører udviklingen up to date, dog med masser af tilbageblik og gamle billeder. De billeder, der ikke er gamle, ser ud til at være det, da alle illustrationerne er i ensartet let brunlig tone. Bogens sidste halvdel, 75 sider, er en beskrivelse af byens mange personligheder, naturligt centreret omkring kroejfamilien Alrøe.

”Nææh, da jeg var barn” er 19 fortællinger om at være barn og ung i og omkring Odder for 50-70 år siden, udgivet af Odder Lokalhistoriske Arkiv med 34 fotografier fra arkivets samlinger. Heftet (59 sider) er beregnet til brug i skolen. Afsnittene hedder ”Skole”, ”Pligter”, ”Fritid”, ”Konfirmation”, ”Arbejde” og ”Årets fester”.

Vest for Århus

Niels Hovgaard i Ry har lavet egnsvideoen om Låsby ”En skildring af livet i Låsby gennem tiderne”. Den varer 85 minutter.

Som en afskedshilsen, inden Gjern Kommune indgik i den kommunale storhed i 2007, lod kommunen tegneren Rigmor Bak Frederiksen portrætere 25 af kommunens ældre borgere, alle helst over 75. Det blev til ”EPOKE Et lokalhistorisk/kunstnerisk projekt i Gjern Kommune 2005/2006”. På hvert opslag er der en tegning af en person og overfor en beskrivelse af personens liv og virke. ”Jeg har valgt ud fra erhverv, idet jeg har ønsket at beskrive mange forskellige erhverv, ofte uddøende erhverv. Hovedvægten er lagt på landmænd, idet Gjern Kommune er en landkommune”, skriver forfatteren i forordet. Bogen er udsendt i 1000 nummererede eksemplarer.

Øst for Århus

Man kan godt regne Anholt med til Østjylland, og Marianne Toftum og Ole Kragh-Sørensens ”Anholt – en kærligheds-

erklæring” på 286 sider giver en lyst til det. (DesignMark, 2006). Der er her Klaus Ribbjerg karakteriserer Anholt som et sted, ”hvor der hverken er diskoteker eller biler eller go i den”, men øen er stedet for de gode traveture. Layoutet har fået, hvad det kan trække, men de to udgivere er jo også grafiske designere.

”Samsø – i et alternativt geografisk perspektiv”, red. Af Povl A. Hansen og Rasmus Ole Rasmussen, er en forskningsrapport fra Roskilde Universitetscenter. ”Landsbyen er udgangspunkt for øens liv. Efterfølgende viser en kortlægning af den informelle økonomi, hvordan landbrugs- erhvervet og fiskeriet har tilpasset sig til

turismens efterspørgsel efter friske varer og lokale produkter hentet i naturen og fra kramkisterne” Et afsnit om øens energiforsyning beskæftiger sig specielt med den folkelige deltagelse.

Hjælp til!

Vi laver opsøgende arbejde i redaktionen, men vi er stærkt afhængige af, at man lokalt bakker os op med meddelelser om store og navnlig små udgivelser. Det store 10-binds værk om en østjysk by er det ingen kunst at finde, men alle de små og store skrifter, der i egentligste forstand er lokale og lige netop er, hvad der skal med her, kan det være vanskeligt at blive opmærksom på, også selv om vi har ajourførte bibliotekskataloger, bibliotek.dk og meget andet til rådighed.

Skriftlig beretning 2006/2007

Af: Karen Margrethe Gadegaard Sørensen

Nu falmer skoven trindt om land, synger vi på denne årstid. Så er det tid at tænke på Østjysk Hjemstavns beretning, og fortælle om året der gik.

Den 25. november 2006 afholdtes generalforsamling på Kulturcenter Frederiksberg. Der var godt 100 fremmødte medlemmer. Dette var foreningens 70. generalforsamling plus den stiftende generalforsamlingen 24. september 1936. Der blev givet et rids over de mange år, foreningen har eksisteret, og i alle årene er årbogen udkommet i november måned sammen med indkaldelse til generalforsamlingen.

Foredraget var om Fregatten Jylland, fortalt af museumsdirektør Benno Blæsild. Et meget inspirerende foredrag! Derefter kaffebord med hjemmelavet lagkage.

Generalforsamlingen blev indledt med valg af dirigent. Niels Peder Boye-Nielsen blev valgt og konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indvarslet.

Formanden aflagde beretning som før omtalt med en hurtig gennemgang af de forløbne 70 år.

Regnskabet blev godkendt. 12 år i træk har kontingentet været uforandret på 130 kr. Der var genvalg til Karen Margrethe Sørensen, Herman Rasmussen, Ove Kjær, Eigil Sennels, Jørgen Møller Bitsch, Inge Fabricius og Mogens Weinreich.

Revisor blev Niels Peter Boye-Nielsen.

Under evt. blev årbogen debatteret med nogle fornyelser, som redaktionsudvalget vil tage sig af. Der var bekymring om tilskuddenes størrelse efter kommunesammenlægningerne. Generalforsamlingen forløb i en hyggelig atmosfære med gode spørgsmål til bestyrelsen.

På det konstituerende møde hos Ingelise Smed Rasmussen i Sandby blev alle poster besat med genvalg. Alle 15 bestyrelsesmedlemmer fik tildelt poster efter egne ønsker.

Årbogen

Årbogen 2006 var vor nye redaktør Kurt Quist Nielsens første værk. Det var med stor spænding, vi modtog årbogen, og vi blev glædelig overrasket: 184 sider og mange gode artikler. Alt var tilrettelagt til bogtrykkeriet, så der kun var trykning og bogbinderarbejde at gå videre med. Det gav en besparelse på mellem 15.000 og 20.000 kr. - det er da noget, vi kan forstå! Redaktionsudvalget med redaktør skal have stor tak for deres indsats.

Århus bogen

I samarbejde med Jyllandsposten og journalist Mogens Weireich har Østjysk Hjemstavnsforening udgivet "Kend din by" nr.

1. Det har været et stort aktiv for foreningen. 1000 bøger blev hurtigt solgt, og flere spørger stadig til bogen, som vi stadig har et lille oplag af. Vi har i lighed med sidste år fået en aftale med chefredaktør Carsten Juste, Jyllandsposten, om rettigheder og billedmateriale. Mogens Weinreich er gået i gang med at gennemgå og udtage artikler til ”Kend din By ” nr. 2

Arrangementudvalget

Lørdag den 24. februar holdt museumsdirektør Helle Reinholt fra Skanderborg museum et livligt og spændende foredrag om Frederik den 2., Dronning Sofie og Skanderborg Slot. Hun blev gift som 14 årig med den 23 år ældre fætter, Frederik den 2. Der var arrangeret en særudstilling på museet med ”Dronning Sofies Brudekjole”, der blev genskabt som den var i 1572.

Vagn på floden

I marts måned blev foredraget holdt af Vagn Olsen fra DR-TV. Hans mange rejser

og oplevelser i fjerne lande gav stor inspiration til selv at komme ud.

Byvandring i Skanderborg

I april måned var vi 93 medlemmer, der invaderede Skanderborg Slotskirke. Kirken er den sidste rest af Frederik den 2.s renæssancekirke fra 1570erne. Ud over kirken er et hjørnetårn og slotskælderen bevaret. Fra slotskirken gik turen igennem Skanderborgs ældste bydel. Byen fik købstadsrettigheder af Frederik den 2.

Stenvad Mosebrug

Mosebrugsmuseet i Stenvad var en større oplevelse, end mange havde forventet. Der blev kørt med museets tørvegris, og kaffen blev indtaget i museumscafeen.

Møltrup ved Vildbjerg

Østjysk Hjemstavnsforenings tur til Møltrup Optagelseshjem, der ligger i nærheden af Vildbjerg, blev en interessant tur. Den hvidkalkede herregård er ramme

På tur med Tørvegrisen.

Fra mosebrugsmuseet i Stenvad.

omkring 115 hjemløse mænd, der har deres bosted på hjemmet. Man forpligter sig som beboer til at indgå i arbejdet omkring den daglige drift. Møltrup's eksistensgrundlag er baseret på markbrug, malkekvæg, samt gartneri. Derudover produceres der på værkstederne.

Sprogø

Turen til Sprogø var meget interessant. Det var fint vejr, og Nyborgs fhv. borgmester fortalte levende om det gamle Nyborg, så alle forstod hans stolthed af byen. Efter frokosten kørte vi til Sprogø. Vores nye guide fortalte om naturen og dens fugle, om pighjemmet med de flotte bygninger, der stadig lå der. Vi fik også en grundig orientering om broen og dens fantastiske konstruktion. Det var en meget velforberedt guide, vi blev præsenteret for. Sluttelig kørte vi til en virksomhed, der bød på kaffe og dejlig kringle. De fortalte virksomhe-

Fra Sprogø.

dens historie fra dens spæde start, illustreret med en gammel film.

Bidstrup Gods

Herregårdsturen gik til Bidstrup Gods den 15. september. Vejret var fint, men meget blæsende. Bidstrup Gods historie blev fortalt af godsejer Geert Honnes de Lichtenberg. Der tilhører 26 boliger, der drives jagt og fiskeri, og fra skovene sælges der egetømmer til hele verden. Godset har været i familiens eje siden 1749. Trappeopgangen foran hovedbygningen var fra 1758. Den skulle renoveres for mange penge. En fond havde bevilliget 1,8 million kroner til dette formål. Derefter besøgte vi Granslev

Kirke, hvor den unge graver, Lars, fortalte levende om sit arbejde. Han mente, at dem, der kom på kirkegården, havde brug for at snakke, så det skulle der være tid til.

Programudvalget har en stor ære for det flotte program og skal have en tak som tilgift.

Sluttelig på min beretning vil jeg takke de mange medlemmer, der har støttet hos hen ad vejen. Det er en glæde at arbejde med historien, når så mange slutter op om det. En tak til bestyrelsen. Alle har medvirket til, at året er forløbet på en udbytterig måde.

Bidstrup Slot.

Vejen til arkiverne

Alle danske lokalhistoriske arkiver kan findes på adressen:

<http://www.danskearkiver.dk/>

Herfra klikker man videre på ”Arkivvejviser” for at få samtlige adresser, telefonnumre, kontaktpersoner, mailadresser, åbningstider osv.

Og glem ikke Østjysk Hjemstavns hjemmeside:

<http://www.ostjysk-hjemstavn.dk/>

*Tønballegård
Svenske
Skandsen*

ISSN 0108-3570